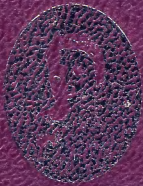

Листування

Михайла,

Марії

та

Катерини

Грушевських

Світлій пам'яті
Михайла
Марії
та
Катерини
Трушевських
присвягується

STATE MEMORIAL MUSEUM
OF MYKHAILO HRUSHEVSKYI IN L'VIV

THE CORRESPONDENCE OF
MYKHAILO,
MARIA
and KATERYNA
HRUSHEVS'KI

Maria Mahun', Compiler
Lubomyr Wynar, Consultant

L'viv 2008

ДЕРЖАВНИЙ МЕМОРІАЛЬНИЙ МУЗЕЙ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО У ЛЬВОВІ

ЛИСТУВАННЯ
МИХАЙЛА,
МАРІЇ
ТА КАТЕРИНИ
ГРУШЕВСЬКИХ

Упорядник: *Марія Магунь*
Науковий консультант: *Любомир Винар*

Видавництво «Мульти-Арт»
Львів 2008

УДК 821.161.2-6
ББК 84(4Укр)-4
Л63

Листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських

Упорядник: *Марія Магунь*

Науковий консультант: *Любомир Винар*

Друкується за рішенням науково-методичної ради

Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові

У цьому виданні вперше публікується 42 листи Михайла, Марії та Катерини Грушевських, датованих 1898-1947рр. Епістолярії укладено за авторським поіменно-хронологічним принципом. Подані до друку рукописи листів, оригінали світлин та документів зберігаються у фондах Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

Науковий консультант: *Любомир Винар* (Кент), історик, професор Кентського державного університету та Українського Вільного Університету, засновник і головний редактор журналу «Український Історик», багаторічний президент Українського Історичного Товариства, дійсний член, віце-президент та голова Історичної секції УВАН у США, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка, президент УААУП і Світової наукової ради при СКУ.

Вступна стаття, упорядкування, примітки, коментарі, родовідні таблиці: *Марія Магунь*, заслужений працівник культури України, директор Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові

Макетування: *Софія Легін*, вчений секретар музею

ISBN 978-966-97014-1-1

Видавництво ПП «Мульти Арт»

ЗМІСТ

Марія Магунь. Епістолярна спадщина Михайла, Марії та Катерини Грушевських.
Джерельні матеріали з фондів Державного меморіального музею
Михайла Грушевського у Львові 7

Розділ I

1. Листи Михайла Грушевського 25
2. Коментарі до листів Михайла Грушевського 30
3. Поіменний покажчик адресатів листування Михайла Грушевського 34
4. Лист Михайла та Марії Грушевських 35
5. Коментар до листа Михайла та Марії Грушевських 36
6. Поіменний покажчик адресатів листування Михайла та Марії Грушевських . . . 37
7. Листи Марії Грушевської 39
8. Коментарі до листів Марії Грушевської 63
9. Поіменний покажчик адресатів листування Марії Грушевської 77
10. Лист Катерини Грушевської 79
11. Коментар до листа Катерини Грушевської 80
12. Поіменний покажчик адресатів листування Катерини Грушевської 80
13. Листи Марії та Катерини Грушевських 81
14. Коментарі до листів Марії та Катерини Грушевських 82
15. Поіменний покажчик адресатів листування Марії та Катерини Грушевських . 84
16. Вітальна телеграма родини Грушевських 84
17. Хронологічний покажчик листів Михайла, Марії та Катерини Грушевських . . 85

Розділ II

Світлини адресатів листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських 87

Розділ III

Епістолярій Михайла, Марії та Катерини Грушевських 117

Розділ IV

1. Родовідне дерево Левицьких 148
2. Родовідне дерево Микласевичів 149
3. Родовідне дерево Савицьких 150
4. Родовідне дерево Калитовських 151

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА МИХАЙЛА, МАРІЇ ТА КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКИХ

Джерельні матеріали з фондів

Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

У розвитку грушевськознавства як академічної дисципліни значне місце належить студіям епістолярних джерел, які по-особливому висвітлюють і характеризують життєпис і багатогранну діяльність Михайла Грушевського.

«Епістолярні джерела є незаступними у всебічному вивченні родинного і побутового життя Грушевського, у дослідженні його академічно-наукової, суспільно-політичної і культурно-освітньої діяльності і взагалі у насвітленні багатомірною історичного процесу найновішої доби історії України».¹

Ми повністю поділяємо думку Президента Українського Історичного Товариства, редактора серії «Епістолярні джерела грушевськознавства» Любомира Винара щодо «питання двох основних концепцій»: «Епістолярна спадщина М.Грушевського» і «Епістолярна спадщина грушевськознавства». Перша концепція охоплює листування (приватне й офіційне) самого Грушевського. Поняття «епістолярні джерела грушевськознавства» включає, крім листування Михайла Сергійовича, також листування членів його родини, сучасників і співробітників історика, адресоване до нього або інших осіб і установ, що в ньому знаходимо дані (приватні і офіційні) про багатомірну діяльність і творчість Михайла Сергійовича. Отже, поняття «епістолярні джерела грушевськознавства» набагато ширше за концепцію «епістолярна спадщина Грушевського».²

У цьому плані поява у серії УІТ «Епістолярних джерел грушевськознавства»³ є свідченням солідної дослідницької праці вчених над епістолярною спадщиною найвизначнішого українського історика, політика і державного мужа у контексті його найширших і багатопланових контактів.

Доповненням до фундаментальних досліджень вчених-грушевськознавців є науковий пошук історичних джерелознавчих матеріалів, які віднайдені й опрацьовуються у наших музеях історичного напрямку.

Пропоноване дослідження ґрунтується на аналізі оригінальних листів-рукописів Михайла, Марії і Катерини Грушевських, зібраних у фондах Держ-

¹ Винар Любомир. «Епістолярні джерела грушевськознавства. Передмова». Листування Михайла Грушевського, т.1. Ред. Л.Винар, упорядник Г.Бурлака. Київ-Нью-Йорк: УІТ, Інститут літератури ім.Т.Шевченка, 1997, с.8.

² Там же.

³ Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства». Листування Михайла Грушевського, т.1. Ред.Л.Винар, упорядник Г.Бурлака; т.2. Ред.Л.Винар, упорядники: Раїса Майборода, Всеволод Наулко, Галина Бурлака, Ігор Гирич. Київ-Нью-Йорк: УІТ, Інститут літератури ім.Т.Шевченка; 1997; 2001.

жавного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові за час його створення у 1998-2008рр.

Розпочинаючи цю надзвичайно кропітку пошукову роботу, працівники музею не тішили себе надією на велику збірку оригіналів Грушевського та членів його родини. Було зрозуміло, що справа із віднайденням оригіналів листів і праць вченого-історика у нашому регіоні – у Галичині – має, практично, мало шансів. Оскільки, збереження, навіть, «Літературно-Наукового Вістника» та «Записок Наукового Товариства ім.Тараса Шевченка» було серйозною підставою для переслідувань членів галицьких родин з боку советської влади. Тому часто доводилося зберігати такі пам'ятні родинні реліквії, рідкісні видання, періодику і, зокрема, листування, у місцях, куди б не заглянуло всюдисуще око енкаведиста⁴. Звідси стає зрозумілою доля багатьох листів М.Грушевського і членів його родини. Ті листи зберігалися якнайдалі від цікавих і недругів; тому стан збереження деяких з них бажав би кращого.⁵

Музейна епістолярна збірка грушевськознавства нараховує:

- рукописів листів, поштівок-вітань Михайла Грушевського – 9
- рукопис листа (спільного) Михайла Грушевського, доповнений листом Марії Грушевської – 1
- рукописів листів, поштівок-вітань Марії Грушевської – 27
- рукопис листа (спільного) Катерини Грушевської, доповнений листом Марії Грушевської – 2
- рукопис листа Катерини Грушевської – 1
- візитівка (візитна картка) Катерини Грушевської – 1
- вітальна телеграма Грушевських – 1

⁴ Пригадуються спогади мистецтвознавця п.Оксани Сатурської про такі схованки-схорони у вуликах.

⁵ Зокрема, в піаніно Грушевських (зберігалося в близькій родині Грушевських - пп.Микласевичів Олега та Анни у Стрию, згодом Дрогобичі). Задня стінка його хоронила унікальні родинні матеріали, про що згадує родичка Грушевських по лінії Марії Сильвестрівни - Анна з Вербицьких Микласевич.

Авторсько-хронологічна палітра означеного епістолярію виглядає наступним чином:

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО:

№ з/п	АДРЕСАТ	Роки листування	Кількість листів
1	о.Сильвестр Вояковський	1903	1
2	Катерина Грушевська	1907,1909	2
3	Марія Грушевська	1907	2
4	Єронім Калитовський	1919	1
5	Родина Микласевичів – Вікентій та Ольга	1928,1930	2
6	Іван Калинович	1921	1
Число адресатів: 7		Роки: 1903-1930	Число листів: 9

МИХАЙЛА ТА МАРІЇ ГРУШЕВСЬКИХ:

№ з/п	АДРЕСАТ	Роки листування	Кількість листів
1	Стефанія Левицька	1898	1
Число адресатів: 1		Роки: 1898	Число листів: 1

МАРІЇ ГРУШЕВСЬКОЇ:

№ з/п	АДРЕСАТ	Роки листування	Кількість листів
1	о.Сильвестр Вояковський	1908-1936	4
2	Ольга Мочульська	1911-1941	4
3	Родина Микласевичів - Вікентій та Ольга	1913-1940	10
4	Родина Калитовських - Єронім і Стефанія	1911, 1919	2
5	Марта Левицька	1927-1943	5
6	Марія Деркач	1944-1947	2
Число адресатів: 8		Роки: 1908-1947	Число листів: 27

МАРІЇ ТА КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКИХ:

№ з/п	АДРЕСАТ	Роки листування	Кількість листів
1	Ольга Мочульська	[1913]	1
2	Марта Левицька	1927	1
Число адресатів: 2		Роки: [1913], 1927	Число листів: 2

КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ:

№ з/п	АДРЕСАТ	Роки листування	Кількість листів
1	Родина Микласевичів - Вікентій та Ольга	1927	1
Число адресатів: 2		Роки: 1927	Число листів: 1

Усе зазначене вище оригінальне листування Грушевських, що зберігається у фондах Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, віднайдене порівняно недавно і публікується вперше за автографами. Листи доповнені короткими коментарями, хоча їх науковий паспорт у музейній документації значно поглиблений. Усі вони незаперечне унікальне джерело до характеристики життя, побуту, наукової праці Михайла Грушевського і членів його родини, тісних родинних стосунків, зацікавлень, інтересів, географії поїздок, ділових і відпочинкових, настроїв, думок, переживань, порад і т.п.

У цій публікації не ставимо собі за мету подати детальний опис генеалогічної ближчої і дальшої родини Грушевських по лінії дружини Марії Сильвестрівни, оскільки ця тема широко висвітлюється окремими експозиційними розділами у Державному меморіальному музеї Михайла Грушевського у Львові, а також презентувалася на тематичних стаціонарних виставках і, зокрема, з представленням автентичних, оригінальних матеріалів, світлин і документів, переданих нащадками галицької родини Грушевських до фондів його музею у Львові. Тому подаємо стисло короткі анотації тих сторінок широкого родоводу Грушевських, котрі мають безпосереднє відношення до означеного епістолярію грушевськознавства, як безпосередньо адресатів, так і тих осіб, котрі згадуються у листах.

Серед зазначених адресатів сімейства Михайла та Марії Грушевських першим згадується о.Сильвестр Вояковський, брат Марії Грушевської, листування котрого до Грушевських датується такими часовими рамками – 1903, 1908-1936 рр.

о.Сильвестр Вояковський (19.IX.1862-02.VI.1939), другий з синів о.Сильвестра Вояковського, батька Марії Грушевської, пароха церкви св.Отця Миколая в с.Підгайчиках Зборівського повіту на Тернопіллі, де місце його вічного спокою увічнене пам'ятником з червоно-бурого граніту і написом «Сильвестр Вояковський руский парох упок. 16 Мар. 1870 в 46-ім році житя. Вічная Єму память».

У музеї є автентична клепсидра на смерть отця Сильвестра Вояковського (молодшого), де про нього тепло згадується, як про «почесного совітника митрополичої консисторії, священника-ювілята, довголітнього пароха в Богданівці Скалатського повіту, члена і організатора місцевих й центральних українських установ, котрий упокоївся в Бозі, заосмотрений Найсв. Тайнами дня 2-го червня 1939р. в Богданівці у 77 році життя й 52 році священства...»⁶

о.Сильвестр Вояковський, рано овдовівши, виховав і вивів у люди четверо дітей: трьох доньок Ольгу, Галину, Володимиру і сина Миколу. Всі вони згадуються у листуванні Марії Грушевської, а безпосередньо Ользі з Вояковських Мочульській адресовано аж 4 листи.

Ольга Вояковська (22.VI.1888-14.III.1967), заміжня за Михайлом Мочульським⁷, нотарем та відомим літературознавцем, закінчила студії в Парижі, повернулася в Україну, викладала французьку мову. Жили вони спочатку в с.Вікно на Тернопільщині, згодом у Станіславові (тепер Івано-Франківськ). Дітей подружжя не мало.

Фонди музею Михайла Грушевського у Львові посідають солідний родинний архів Ольги та Михайла Мочульських, в якому зібрані оригінальні світлини, документи, епістолярій. Матеріали цієї збірки систематизовані, опрацьовані та готуються до друку окремим виданням, яке, сміємо сподіватися, доповнить уже існуючу наукову інформацію про славу родину Мочульських.

Галина Вояковська (1887-30.IV.1942) у юному віці вийшла заміж за діда Якова Тишовницького і проживала з ним у власному маєтку на Стрийщині. Подружжя мало двох синів: Романа (05.XII.1888-1976) і Гната (?-1975). Син Роман закінчив Стрийську гімназію, згодом навчався у Львівському університеті на правничому факультеті, його брат Гнат теж дістав вищу освіту

⁶ Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 4032, інв. № 63 ДМ.

Село Богданівка сьогодні належить до Підволочиського району Львівської обл.

⁷ Свідоцтво вінчання Михайла Мочульського та Ольги Вояковської, видане парахіальною церквою святого Петра і Павла у Львові. Число 183 від 6 падолиста 1920р. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 6388, інв. № 547 ДМ.

– вчився у медінституті. З приходом радянської влади у 1939р. в Галичину Яків Тишовницький, як великий землевласник, був заарештований, репресований і загинув від рук окупаційного режиму. Репресій зазнала і вся родина, тому Галина Тишовницька з синами виїхала до Польщі, там захворіла і у 1942р. померла, похована в м.Кракові. З клеписдри відчитуємо: «Галина з Вояковських Тишовницька, землевласничка покріплена св.Тайнами в до-рогу до Вічності віддала свою зболілу душу в руки Всевишнього в дня 30 квітня 1942 року в клініці в Кракові. Похорон відбувся дня 4 мая 1942р. на місце вічного спочинку в Кракові.

Поминальне Богослуження за Душу Дорогої Покійниці відправиться у вівторок, дня 12.V.1942р. о год. 8-ій рано в парох. церкві в Стрию, на яке всіх близьких і знайомих запрошують Сини і Рідня».⁸

У часі німецької окупації її син Роман Тишовницький повернувся у рідне село, в Довголуку, одружився з Дарією Гавриляк з м.Надвірної. Незадовго молода сім'я з братом Гнатом виїхали до Америки. Там у м.Рочестері обжилися, мали сина Олександра, котрий добився високого посту віце-президента і головного фінансового урядовця у солідній будівельній фірмі. Гната Тишовницького не стало в Америці 1975 року.

Володимира Вояковська – третя донька о.Вояковського, присвятила себе педагогічній роботі, вчителювала, неодружена, померла 14 липня 1970р. в м.Івано-Франківську, там і похована, оскільки останні роки проживала зі своєю сестрою Ольгою Мочульською.

Син о.Сильвестра Вояковського – Микола (1899-12.V.1972) закінчив духовну семінарію у Львові, служив в УСС та УГА. Виконував свої душпастирські обов'язки на кількох парафіях на Тернопіллі та Львівщині. З початком другої світової війни виїхав до Німеччини, де в 1945-48рр. виконував обов'язки апостольського візитатора для українців-католиків, після того переїхав у США, залишив авторський двохтомник духовних проповідей, був одружений.

Найбільш тісні родинні стосунки склалися у Марії і Михайла Грушевських зі старшою сестрою Олімпією Вояковською (16.X.1851-15.X.1915) – у заміжжі за отцем Олександром (Александром)-Костянтином Левицьким, - парохом м.Скала над Збручем.⁹

Саме він, о.Олександр Левицький, і був офіційним опікуном юної Марії-Іванни Грушевської по смерті батьків.

Для Марії Грушевської старша сестра була і порадицею, і наставницею у житті. Вона турбувалася навчанням і побутом сестри Марії, цікавилася її

⁸ Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові. Кн. вступу № 371, інв. № 1 ДМ.

⁹ Сьогодні смт.Скала-Подільська Борщівського району Тернопільської обл.

планами, навчала родинного життя, переймалася її подальшою долею, виховувала своїх дітей у великій приязні до родини Грушевських, і ці почуття не затратилися навіть в третьому поколінні. Мала, мабуть, добру освіту (про що свідчить її листування з Марією Грушевською). Як дружина шанованого пароха - о. Олександра - користувалася великою повагою у своєму середовищі, але по смерті чоловіка пережила нелегкі вдовинні нестатки, потребувала засобів на лікування і догляд. Померла 1915 року в м. Стрию,¹⁰ прах її перенесено до Скали і поховано коло мужа – о. Олександра.

Самого ж отця Олександра (Александра) вважали не тільки добрим парохом і душпастирем, а й визначним діячем не тільки в Скалі, але й у цілому Борщівському повіті, та й ширших колах української суспільності. Трудився він наполегливо, проявив добрий характер, невсипущу енергію, тому його діяльність була багатосторонньою і надзвичайно потрібною для громади.

Варто б згадати хоч один факт з його праці, коли за допомогою свого сина-студента Модеста та родички Марії Вояковської, тоді вже Грушевської, при читальні «Просвіта» ним організується солідна бібліотека, а згодом практикується багато інших культурних і економічних нововведень у житті не тільки Скали, але й околиць.

Тому після його смерті громадянство справді сумувало, що втратило одного з тих людей, «що тихо, без розголосу багато доброго роблять для народу», про що й писала тодішня преса.¹¹

Виховали Олександр-Костянтин і Олімпія Левицькі шестеро дітей. Генеалогія їх роду подається у складених схемах.

Окремо подаємо короткі відомості про «коліно» роду Левицьких, оскільки усі вони згадуються в листуванні Михайла, Марії та Катерини Грушевських.

Найстарший з дітей Левицьких – син Модест, студіював у Віденському університеті, мав юридичну освіту, крім того виявив надзвичайні музичні та ще й організаторські здібності. Був засновником і керівником хорового товариства «Буковинський Боян» (1899-1916) та музичної школи ім. Миколи Лисенка в м. Чернівцях на Буковині (1904-1916). Залишився у пам'яті нащадків як визначний музичний діяч і талановий диригент. Він диригував на багатьох концертах у «Народному Домі» в Чернівцях, зокрема Шевченківських вечорах, а також пам'ятних ювілейних, як от: до приїзду Лесі Українки в Чернівці у 1901 році чи до візиту у 1903 метра української музики – Ми-

¹⁰ Поминальна клеписдра Олімпії Вояковської. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 4061, інв. № 62 ДМ.

¹¹ Газета «Самопоміч». Рік II. Львів, 30 вересня 1910, ч.8-9, - Посмертна згадка. Зі Скали, с.11-12. Газета «Діло». Ч.232. Рік XXXI. Львів, вівторок 18 н.ст. (5 ст.ст.) жовтня 1910, - Посмертна згадка, с.1.

коли Лисенка. Не полишав він і музично-теоретичної бази музикознавчих досліджень. На пораду Петра Карманського, значного тогочасного політичного і літературного діяча, виїхав до Бразилії. Там незадовго і помер. Одружений він був з Марією Балько¹², у подружжя народилося двійко дітей: Христина (котра померла у ранньому віці) і син Борис, уроджений 1912р., котрий дістав технічну освіту, репресований комуністичним режимом, самотньо помер не одруженим 1991 року у Брюховичах під Львовом.

Наступною в сімействі Левицьких народилася донька Стефанія. У музейній епістолярії Михайла і Марії Грушевських спільний лист до неї «найдавніший, найстаріший», оскільки датований 1898р. У сумний час стрийська громада високо оцінила її як українку-патріотку і громадську діячку: «Стефанія Калитовська, померша в Закопанім дня 1 лютого 1917, се одна з красних представниць нашого укр. інтелігентного жіноцтва. Родила ся в р.1877 в Нижневі, яко донька о.Олександра Левицького, пізніше пароха в Скалі над Збручем, знаного народного трудівника, - і виростала серед патріотичної атмосфери в домі родичів. Покінчивши у Львові виділові школи, а відтак жіночий учительський семінар та зложивши державний іспит бухгалтерийний, прийняла в Наук.Тов. ім.Шевченка місце уряднички-книговодниці, де також в домі свого вуйка проф.М.Грушівського мала нагоду стрічати ся з ученими, письменниками і артистами всеї соборної України, прислухувати ся веденим розмовам і спорам і брати в них участь, що дуже поширило єї погляди і збудило в ній живий інтерес до красного письменства і рідної штуки, за чим пішли дотичні пильні студії. Протівничка всякої дволичности і безхарактерности, щиро перенята всіми красшими поступовими думками, вона завсіди виявляла отверто і щиро свої погляди і переконання, не тільки теоретично, але в практичнім житю вела себе скрізь і всюди Українкою. Тими своїми прикметами вона виявляла чималий вплив на своїх товаришок і людей, з котрими сходила ся і такою була вона знана і шанована в «Кружку українських дівчат», до якого основательок належала і якому щиро посвятичувала свою працю яко довголітна касиерка. Вийшовши в р. 1907 замуж за адвоката д-ра Є.Калитовського, брала участь у всіх важніших справах укр.жіночої громади в Заліщиках...»¹³

Тлінні останки Стефанії Левицької перевезені були з лічниці в Закопанім (Польща) до Стрия, де 8 лютого 1917 року її й поховали. Поминальна клеписдра Стефанії Левицької-Калитовської¹⁴ (*1879-01.02.1917) зазначає:

¹² Марія Балько, донька о.Йосифа Балька з с.Турильче (біля Скали) і Тереси з Лисинецьких, доньки о.Теофіла Лисинецького.

¹³ Фрагмент Ілюстрованого календаря Товариства «Просвіта за 1917рік» - С.293. - Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

¹⁴ Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 4045, інв. № 73 ДМ.

«Стефанія з Левицьких Калитовська, жінка адвоката в Стрию, по довгій недозі, заосмотрена сьв.Тайнами, заснула в Бозі дня 1 лютого с.р. в Закопанім, проживши 38 літ. Горем прибитий муж враз з дітьми і ріднею запрошує крених, приятелів і знайомих на обряд похоронний, який відбуде ся в Стрию в четвер 8 лютого 1917 о годині 2 по полудни з залізничного двірця до парохіяльної церкви, а відтак на місце вічного спочинку.

Поминальне Богослуженє відбуде ся в п'ятницю дня 9 с.м. годині 9 рано в парохіяльній церкві в Стрию. Стрий в лютім 1917. Д-р. Єронім Калитовський, муж. Павлусь, Гануся, Мартуся, діти.»

Отже, маємо певну розбіжність у датуванні року народження Стефанії Калитовської, 1877 чи 1879рр., хоча достовірнішим для нас є дата уродин, стверджена поминальною клеписдрою, оскільки її текст готувався до друку найближчими, зокрема, мужем Єронімом Калитовським.

Стефанію Калитовську, її чоловіка знало багато людей і шанувало цю поважну родину. По народженні другої доньки Марти Стефанія, дякуючи у листі за пам'ять рідним, принагідно згадує: «В тім щасливім тижню вручено мені диплом гоноровий і срібну медаль, за мої великі заслуги коло Червоного Хреста»¹⁵. Стрийська громада в особі Стефанії Калитовської справді втрачала свідому патріотку, діячку, котра працювала для свого краю.

Василь Стефаник, близький друг сімейства Калитовських, так відгукнувся на велику і сумну втрату у листі до Єроніма Калитовського: «Дорогий Єронім! Хотів бим Вам написати хоч одно словечко розради, та не можу его знайти, найрадше сумував бим з Вами над гробом Вашої дружини, бо жите мене навчило сумувати. Прийміть від мене лиш щирі бажаня аби діти Ваші Вам здорові росли та аби Ви могли їх вести за малі руки місто їх мами. Ваш Василь Стефаник»¹⁶.

Окремо варто згадати і про Єроніма Калитовського, визначного політичного діяча, правника і літератора того часу.

Походив він з чисельної священничої родини о.Павла Калитовського з с.Бутини на Сокальщині. Отримавши правничу освіту у Львівському університеті, працював помічником адвоката в Борщеві, згодом перенісся на адвокатську посаду до Заліщик, а відтак, уже на постійно осів у Стрию на запрошення адвоката д-ра Євгена Олесницького.

Справді, розгорнув активну діяльність і старався добрими справами прислужитися стрийській громаді: був діячем «Просвіти», очолював окружний суд за часів ЗУНР, старався бути серед перших і в політичному житті краю.

¹⁵ Рукопис. Лист Стефанії та Єроніма Калитовських до Вікентія Микласевича. Стрий. 01.11.1916. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 6510, інв № 649 ДМ.

¹⁶ Рукопис. Лист Стефаніка Василя до Єроніма Калитовського. Відень. 10.02.1917. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 373, інв № 3 ДМ.

Окрім адвокатської практики, мав замилювання до красного письменства (літературний псевдонім Трохим Дріт): писав вірші, фейлетони, оповідання «Декани з гір», переклади, друкувався в сатиричних журналах, редагував львівський сатиричний журнал «Комар».

Його активна позиція в громадсько-політичному житті давала можливість спілкування з багатьма визначними людьми свого часу. Помер і похований у Стрию. Літературний хист свого батька успадкувала одна з його доньок Марта Калитовська, наймолодша з трьох дітей в сім'ї Калитовських. Її мати померла, коли дівчинці було менше півроку, а в 10 літ у неї не стало батька. Її старший брат Павло загинув без вісти у часі другої світової війни.

Марта Калитовська - українська поетеса на еміграції, авторка кількох ліричних збірок і перекладів («Лірика» (1955), «Рими і нерими» (1959), «Світлотіні» (1957)). Деякі матеріали і нечислені фото Марти Калитовської є у фондах музею, а разом з тим і є надія отримати ближчим часом свідчення життєпису Марти Калитовської з приватного архіву у Канаді.

Двоє інших дітей Калитовських – Павлусь і Тетяна – теж згадуються у листуванні Грушевських.

Павло (Пусь) Калитовський, найстарший син, перейняв від батька активну життєву позицію, займався громадським життям, активно працював у Пласті, згинув у роки Другої світової війни. Його молодша сестра – Тетяна Калитовська (у заміжжі Зінько) зберегла родинні традиції, спомини, матеріальні свідчення про близькі контакти своєї сім'ї з родиною Грушевських і разом з чоловіком – Теодором Зіньком – заклала перші підвалини фонду Михайла Грушевського, який і став згодом початком музейної скарбниці Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

У листуванні згадується ще одна донька Олімпії і Олександра Левицьких – Людмила, котра вийшла заміж за отця-катехита Йосипа Савицького. Отримала добру освіту, викладала музику, вчила гри на фортепіано. У подружжя був син Зиновій, котрого в родині (ще й до сьогодні) називали Зайком, і котрий усе життя дбайливо зберігав родинний архів, вивезений з України в далеку Америку. У своїх спогадах, надісланих до Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, він наголошував на важливості збереження давніх реліквій сімейства: «... яка ж величезна важливість для нас стариків оглядати ті безцінні пам'ятки. Крім цього моя Мама забрала зі собою на еміграцію у великому плетену з лозини коші різні папери, а між ними прецінні прощальні промови, виголошені на Дідовому похороні, а поміщені в тогочасних часах у тамошній пресі. Колись у будуччині наші внуки і правнуки, у яких будуть зберігатися усі цінності Дідів і Прадідів, дорісши до старшого віку напевно будуть, як і ми зараз, із захопленням оглядати і читати збережені пам'ятки про Діда Олександра та писані нами зараз ці ряд-

ки, бо є вічна правда, що чим даліше віддаляємось від минувшини, тим вона стає нам дорожча»¹⁷.

По смерті мужа, котрий страждав від астми, після Другої світової війни Людмила із сином Зиновієм виїхали на еміграцію, до США, де у неї народилося ще двійко онуків – Юрій та Анізія (Гандзя), котрі не забувають свої славні родові корені.

Після батька Зиновія Савицького, котрий відійшов у вічність 2006р., славні традиції зберігає й продовжує в далекій Америці його донька Анізія Савицька-Мисак, котра й свого сина Максима часто привозить в Україну, на прадідівську землю до вічного джерела пам'яті роду.

Як зазначалося вище, в епістолярії Марії, Катерини і Михайла Грушевських найбільше листів припадає саме на родину Ольги (з Левицьких) і Вікентія Микласевичів (13 листів). У нащадків цього сімейства, у родинній віллі Ясна Поляна у Стрию і зберігалася значна частина означеного листування, яке стало, за волею родини, безцінним надбанням фондів музею Михайла Грушевського у Львові.

Родині Ольги та Вікентія Микласевичів присвячені два нововідчитані першоджерела з депозиту фондової збірки музею, які доповнили автентичний епістолярій Грушевських. Перше із них – це вітальна телеграма Грушевських для Левицької Ольги з Ясенова у Стрий.

Побралися Ольга з Левицьких та Вікентій Микласевич 12 серпня 1913р. Про цю пам'ятну подію розповідає їх шлюбна знімка¹⁸. Тоді ж на ім'я Ольги Левицької і була надіслана вітальна телеграма: «Бажаємо щастя молодим. Чекаємо. Грушевські», писана олівцем латинським алфавітом на поштово-му бланку усталеного на той час зразка¹⁹.

Кревним Вікентію та Ользі Микласевичам адресоване й вітання Катерини Грушевської на поштівці з Ортманна в Австрії до Калуша в Галичину²⁰ з нагоди родинної події – народженням їх другого сина Олега. На поштівці, писаній чорним чорнилом, Катерина Грушевська помилково зазначає рік 1927, 21/II, хоча поштовим штемпелем відбито рік 1928. Цей рік народження засвідчено і в копії свідоцтва уродин і хрещення Олега Микласевича²¹.

¹⁷ Рукопис. Савицький Зиновій. Дідо о.Александр Левицький у споминах внука Зиновія Савицького. - Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

¹⁸ Шлюбна фотографія Вікентія Микласевича і Ольги з Левицьких. 12 серпня 1913р. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн.вступу № 239, інв. № ЗОР.

¹⁹ Грушевські. Телеграма Ользі Левицькій з нагоди одруження. 12 серпня 1913р. Ясенів. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн.вступу № 7026, інв.№ 170 МЕМ.

²⁰ Рукопис. Катерина Грушевська. Ортманн. Австрія. 21.II.1927. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 9101, інв. № 229 МЕМ.

²¹ Копія свідоцтва уродин і хрещення Олега-Андрія Микласевича. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 1152, інв.№ 46 ДМ.

Ольга Микласевич, пильнуючи обов'язки берегині свого роду, не полишала обов'язків громадських, очолюючи в 30-х роках «Союз Українок» у Стрию; була директором Маслосоюзу у с.Слобідці, тоді ж зазнайомилась зі знайомими українськими діячками, письменницями (приятелювала з Іриною Вільде, Міленою Рудницькою та ін.). Вікентій Микласевич як адвокат, правник теж мав цікавий послужний список. У Калуші та Стрию в 20-х роках ХХст. він виконував свої суддівські обов'язки за призначенням української влади, згодом зазнав переслідувань з боку польського уряду, а за большевицького режиму був навіть арештований, два роки відсидів у в'язниці і дивом врятував себе і свою родину від подальших репресій, хоча і потім вони не знали спокою.

Подружжя Микласевичів Ольги та Вікентія виховало трьох дітей: синів Олександра, Олега і доньку Ксеню. За хресних вони мали усе сімейство Грушевських: хресним Олександра був сам Михайло Сергійович, Олега – Марія Сильвестрівна, а Ксені – Катерина (Кулюня).

Випробувань і на їх долю випало чимало. Старший Олександр, хрещеник Михайла Грушевського, правник, як і батько, теж достатньо натерпівся від большевиків: і сам (був ув'язнений і відсидів у таборах), і вся його родина (а це дружина Любомира і трійко дітей: Зиновій, Нестор і Лариса). 1940р. Олександра мобілізували до радянської армії і відправили для проходження військової служби у Спаськ під Владивостоком, 1942 р. – на фронті в район Сухініна під Москвою. І незадовго арештували як «западника». Тримали в ув'язненні на Таганці під Москвою, а згодом табори в Інті та тяжка праця в шахтах, і так до серпня 1949р. Середущим сином Нестором і внуком Олександром сімейство Микласевичів тішилося недовго; вони передчасно померли. Донька Лариса – педагог, викладач музики, а старший син о.Зиновій обрав священничу дорогу.

Але, як свідомі українці, вони за найтяжчих умов (трусів, обшуків, ув'язнень) зуміли зберегти найцінніші реліквії дому Грушевських, а згодом і подарували ці безцінні пам'ятки до меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

До цієї славної місії прилучилася і родина брата – Олега Микласевича – надзвичайно талановитого музиканта і педагога, котрий виховав багатьох цікавих учнів, котрі у свою чергу продовжили започатковану ним науку. Його дружина п. Анна Микласевич з доньками Христиною та Лідою теж доклали серйозних зусиль та старань до поповнення фондів колекцій музею родинними пам'ятками. На жаль, оба брати Микласевичі уже відійшли від нас в інший світ, але у пам'яті залишилися справжніми патріотами, жертводавцями, для котрих Україна, її історія, її сини були наповнені реальним змістом високих почувань і вчинків.

Така атмосфера українства виховувалася, плекалася і передавалася від старшого покоління до молодшого. Цей дух високого патріотизму і національної свідомості присутній у всіх гілках роду Микласевичів, котрий і зараз підтримують п.Любомира з Кравчуків Микласевич і п.Анна з Вербицьких Микласевич, а також їхні нащадки.

Окремо слід згадати і про єдину доньку родини Ольги і Вікентія Микласевичів – Ксеню, котра, одружившись з паном Олексою Антипівим, у часі Другої світової війни емігрувала у США і постійно там проживала. Свої обширні знання, літературний таланти, набутий життєвий досвід вона поклала на розбудову просвітницько-культурологічної праці серед українців діаспори, а також презентувала здобутки українства, знаходячи різні форми і можливості в американському суспільстві. Душею і серцем вона лучилася з Україною, з своєю батьківщиною, шанувала родинні корені, зберігала пам'ять про своїх визнаних українством світу кривих, і, зокрема, Михайла Грушевського. А тому активно цікавилася розбудовою і кращими ініціативами Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, будучи добрим другом, порадиником і меценатом музею, за що заслужила собі якнайщиріше признание і подяку за власні розуміння, підтримку і генетичну пам'ять українки-патріотки.

Ще одне ім'я з переліку адресатів родини Грушевських – це Марта Левицька, народна вчителька, прекрасний педагог, шанувальниця і знавець музики (про це згадується в листуванні). Власне родинне життя, на жаль, не уклала; проживала у місцях своїх викладів, по виході на заслужений відпочинок замешкала напостійно у Стрию, у родинній віллі «Ясна Поляна», опісля передавши свій скромний спадок Олександрові Микласевичу.

У родині турбувалися долею Марти Левицької. Це ми відчитуємо в листах Марії та Катерини Грушевських (а їх аж 6 одиниць), котра переймалася здоров'ям, побутом, ближчими і подальшими планами своєї племінниці. У Марти Левицької, як і в Марії, та, особливо, Катерини було особливе ставлення до братів наших менших, зокрема до котів. Тому не дивно, що кривні кликали її по-домашньому Мурцею, а ще Русалкою. Це був особливий вияв любові і чуйного ставлення у родині (наприклад: Ольгу Мочульську кликали Примадонна, Зиновія Савицького – Зайком).

Поряд з родинним епістолярієм Грушевських окремої уваги заслуговує суто діловий лист Михайла Грушевського до Івана Калиновича від 19.III.1921р., що представляє еміграційну добу життя вченого, зокрема його перший трирічний (квітень 1919-половина 1922рр.) період²², тісно

²² Жуковський А. Політична і публіцистична діяльність М.С.Грушевського на еміграції 1919-1924рр.// Український історичний журнал - 2002 - № 1. - С.99

пов'язаний з діяльністю від 1921 року у Відні Українського соціологічного інституту, який означувався вченим «як наукова робітня з соціології та близьких їй наук, як науково-педагогічна інституція і як видавнича організація»²³.

Оцей останній вид діяльності Українського Соціологічного Інституту і відображає лист Михайла Грушевського до Івана Калиновича²⁴, датований 21 березня 1921р. і наданий адресатові до Відня²⁵.

Йдеться про те, що Михайло Грушевський як організатор Українського Соціологічного Інституту приймає під грифом УСІ до публікації працю Івана Калиновича «Бібліографія української соціологічної і соціалістичної літератури за рр.1841-1920» і викладає та погоджує з автором умови, на яких вона може бути надрукована.

Рукопис листа Михайла Грушевського писаний на надзвичайно тонкому (на зразок цигаркового) папері «хімічним» олівцем темно-фіолетового кольору і завірений підписом вченого – «Михайло Грушевський».

Цей унікальний лист-рукопис Михайла Грушевського музей отримав в дар від Президента Українського Історичного Товариства, професора Любомира Винара у час проведення міжнародної наукової конференції та урочистостей з нагоди 140-літнього ювілею Михайла Грушевського у Державному меморіальному музеї Михайла Грушевського у Львові 04 жовтня 2006р.

Варто згадати такий момент епістолярію Грушевських: Марія Сильвестрівна часто писала листи замість свого поважного і завантаженого справами мужа: «Виручаючи чоловіка, що дуже зайнятий, пишу Вам з его слів...», кілька завершальних, особливо важливих фраз дописував і ставив підпис власноруч Михайло Грушевський.

Бувало до родини і близьких приятелів листи завершувалися підписом «ММК»: «Михайло Марія, Кулюня», хоча, як правило, рукопис листа належав Марії, рідше Михайлові Грушевським.

Життєві обставини родини Грушевських накладали своє відображення на епістолярний колорит їхнього письма.

²³ Матяш І. Український Соціологічний Інститут М.С.Грушевського: основні напрями та етапи діяльності// Український Історик - 2000. №4 - С.52.

²⁴ Калинович Іван (1884-1927), бібліограф, видавець і політичний діяч; вів видавництво «Всесвітня бібліотека» (1916-26) в Золочеві; редактор «Дрогобицького листка» (1919) і «Нашого Слова» (1927); автор низки бібліографічних показників; у 1918-19 рр. посол до Української Національної Ради ЗУНР і депутат Трудового Конгресу в Києві.

²⁵ Рукопис. Лист Михайла Грушевського до Івана Калиновича. Відень. Австрія. 21 березня 1921р. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 8333, інв. № 178 МЕМ.

Це переконливо засвідчило листування Марії Грушевської та Марії Деркач²⁶, яке увібрало у себе увесь трагізм переживань матері за долю безневинно засудженої та ув'язненої до сталінських таборів Катерини Грушевської, мук, майже зневіреного чекання та нелегких умов щоденного побуту самотньою, зболілою, немолодою жінки, котра уже не чекала для себе змилювання долі, благаючи «з останніх сил» заступництва, «поратунку та опіки».

Листів до Марії Дем'янівни Деркач не багато, лише два, але вони повною мірою окреслюють безвихідь становища Марії Сильвестрівни і її прохання-звернення до адресантки з щирою подякою за розуміння і допомогу: «Я дійсно, з Вами не була знайома і ім'я Ваше вперше пізнала з Вашого листа, але бачу тепер, що навіть близькі й давні знайомі, не могли б більше для мене зробити чим Ви дорога Маріє Дем'янівно! Дуже, дуже за се дякую!!»²⁷.

Наступний лист, адресований уже двом паням – Нікодемівич²⁸ та Марії Деркач з проханням продати частину обіднього сервізу, а виручені гроші передати до Києва, оскільки Марія Грушевська, як зазначає, «зовсім без грошей»²⁹.

І як додаток: маленька картка із записами-поясненнями про продані речі Грушевських і отримані за них кошти за підписом Дениса Лукіяновича³⁰, котрий досить часто у цей нелегкий період бував у київському домі двох вдів

²⁶ Деркач (з Фуртаків) Марія Дем'янівна (25.06.1896-14.04.1972) - український літературознавець, народилася в м.Струсові на Тернопільщині. Закінчила гімназійні студії в Українській гімназії в Перемишлі, вищі студії в Празькому університеті. Доктор філософії Празького університету (1926); після додаткового перезахисту дисертації в радянській системі в 1952р. - кандидат філологічних наук. До війни працювала в бібліотеці Наукового Товариства ім.Т.Шевченка у Львові, після війни - в Інституті української літератури у Києві і Львові. Дослідниця літопису життя і творчості Лесі Українки, літературної спадщини Івана Франка, автор статей про О.Кобилянську, М.Павлика, жінок-діячок української культури. Померла у Львові. Похована на Личаківському кладовищі поруч з чоловіком Пилипом Максимовичем Деркачем.

²⁷ Рукопис. Лист Марії Сильвестрівни Грушевської до Марії Дем'янівни Деркач. Київ, 27 серпня 1944р. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 2575, інв. № 46 МЕМ.

²⁸ [Казимира] з Грабовських Нікодемівич [Нікодимович][1918-1988], донька Карла Грабовського, лісничого з Скали Подільської на Тернопіллі. За фахом - фармацевт. Померла у Любліні. За спогадами в родині - Казимира допомагала Марії Грушевській.

²⁹ Рукопис. Лист Марії Сильвестрівни Грушевської до Марії Дем'янівни Деркач. [Київ. Січень-березень 1947 р.]. Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, кн. вступу № 2576, інв. № 47 МЕМ.

³⁰ Лукіянович Денис - письменник, літературознавець, автор публіцистичних розвідок, історик, педагог, викладач гімназії та професор української літератури Львівського університету. Автор великої кількості оповідань, новел, повістей, літературних статей та розвідок про класиків української літератури. У Державному меморіальному музеї Михайла Грушевського у Львові зберігається достатньо численний фонд Дениса Лукіяновича, переданий до музею його невісткою Тетяною Лукіянович.

Грушевських: Марії та Ольги³¹ (по рідному братові Михайла Грушевського - Олександрові³²).

Згадані вище листи передані в дар музеєві професором Мироном Деркачем, сином Марії Дем'янівни Деркач.

У вступній статті до пропонованого читачеві листування, звичайно, не подається повна широка характеристика адресатів родини Грушевських, проте основні інформативні моменти зазначено.

Упорядник складає велику подяку усій Галицькій Родині Грушевських (так шанобливо величаємо усіх кривних по лінії Марії Сильвестрівни Грушевської) за пам'ять роду, за збережені родинні реліквії, які стали безцінними пам'ятками грушевськознавства і збагатили фонди музею, заклавши фундаментальну основу їх подальшої розбудови та наукових досліджень.

Зрозуміло, науково опрацьована музейна колекція епістолярію родини Грушевських – особливий скарб і гордість Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові, адже він дає можливість досліднику пі-знати першоджерела для наступного опрацювання і висвітлення життєпису Михайла, Марії та Катерини Грушевських, а також їх численних адресатів. І, звичайно, відкриває перспективи до подальшої наукової праці над епістолярною спадщиною грушевськознавства.

Особлива подяка від упорядника науковому консультанту видання, фундаторові грушевськознавства, президентові Українського Історичного Товариства, професорові Любомиру-Роману Винару за постійну увагу до проблем становлення та розвитку грушевськознавчих студій в музейній сфері, до провадження наукових пошуків і музейних досліджень, за мудрі поради і настанови у вивченні наукового доробку Михайла Грушевського, за цікаво укладену ним, науково обгрунтовану мандрівку у країну ГРУШЕВСЬКІАНУ.

³¹ Грушевська Ольга Олександрівна (1878-1961) - дружина О.С.Грушевського, філолог, дослідниця творчості Т.Г.Шевченка і П.Куліша, історик, бібліограф. Активна учасниця діяльності Київського товариства «Просвіта». Працювала в Комісії по складанню Словника української мови ВУАН, обіймала посаду бібліотекаря КІНО. Прислужилася справі реабілітації Катерини Грушевської, Олександра Сергійовича Грушевського, опікувалася Марією Сильвестрівною Грушевською. Передала архів Грушевських на державне зберігання.

³² Грушевський Олександр Сергійович (1877-1942) - молодший брат М.С.Грушевського, історик, історик української літератури, історіограф. Викладав в Одеському, Петербурзькому, Київському університетах, був професором Українського державного університету в Києві (1918-1919), дійсний член НТШ, УНТ в Києві. У 20-тих роках - професор Київського інституту народної освіти, директор історично-географічної комісії ВУАН. У 1938р. репресований, засланий у м.Павлодар. Будь-яких записів про його смерть немає; реабілітований у 1989 році, але справжньої реабілітації його імені та й великої наукової праці не відбулося й досі, обставини його смерті і місце поховання залишаються невідомими.

Зміст видання «Листування Михайла, Марії та Катерини Грушевських. З фондової джерельної збірки Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові» складається з переднього слова, передмови, листів Михайла, Марії та Катерини Грушевських, коментарів до них, хронологічного покажчика листування, окремого поіменного покажчика адресатів після кожного розділу, фотодруку з оригіналів світлин адресатів та фотодруку з оригіналів автографів Михайла, Марії та Катерини Грушевських.

Увесь епістолярій Грушевських подано за авторським поіменно-хронологічним принципом.

Нумерація листів наскрізна до кожного окремого розділу. У примітках до передмови виносяться короткі посилання на особи і події, а також конкретизуються моменти чи ситуації, про які згадується в епістолярії.

Тексти листів подано за оригіналами рукописів із збереженням правопису та стилістики авторів.

Авторські написання прізвищ, імен, пестливих звертань залишені без змін.

Гіпотетично вираховані дати, місця адресатів і відправників, встановлені у листуванні особи зазначаються упорядником у квадратних дужках – [.....].

Авторські дати подано за рукописами листів з повною відповідністю оригіналам.

Місце і дата написання листа вказується упорядником над текстом праворуч незалежно від їх зазначення в автографі листа.

Окремим рядком робиться посилання на облік рукопису листа у фондовій музейній документації, де першим вказується номер у книзі вступу експонатури, а другим номер у книзі відповідної групи збереження («МЕМ» – меморіальний фонд, «ОР» – оригінальні речі).

У коментарях до листів вказується джерело публікації, місце написання, авторство, за наявності – додаткові написи та автографи, колір друку, спосіб набуття до музею, реальне пояснення змісту.

Для кращої орієнтації у стосунках галицької родини Грушевських подано укладені упорядником схеми родовідних дерев Левицьких, Калитовських, Савицьких, Микласевичів, укладені на основі родинних спогадів та архівів, фото і наявних документів з фондів музею.

У змісті зазначаються сторінки друку переднього слова, передмови, текстів листів, коментарів, родовідних таблиць, фотодруку автентичних світлин та фотодруку текстів автографів.

МАРІЯ МАГУНЬ

*Заслужений працівник культури України,
директор Державного меморіального
музею Михайла Грушевського у Львові*

Розділ І

ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

№ 1. Вігання Михайла Грушевського Сильвестру Вояковському.

Дантон, Париж, Франція, 29 квітня 1903 р.

Адресат: Всечеснійший Отець
Сильвестр Вояковський
в Богданівці (ад Підволочиска)
Autriche, Ostgalizien.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу №3951, інв.№ 55 МЕМ*

№ 2. Лист Михайла Грушевського до Катерини Грушевської.

Київ, Росія, 10 лютого 1907 р.

Адресат: Високоповажна
Катерина Грушевська
у о.Левицького
в Скалі над Збручем
Австрія, Галиція

Папа, котики! Мині живеться дуже добре, бо дуже добре спати в Сашинім помешканню.Нині їде Кревецький до Львова. Вчора їздив та на шашлик. ЛНВ їде не так скоро як я писав – нині тільки 3 аркуші.

10(23)/II

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу №8866, інв.№ 223 МЕМ*

№ 3. Лист Михайла Грушевського до Марії Грушевської

Київ, Росія, 7 листопада 1907 р.

Адресат: Австрія, Lemberg
Високоповажана
Марія Грушевська
у Львові
ул.Понінського, 6

Справи вияснено. Стешенку я вислав за «Україну» etc. Виклади маю в суботу, понеділок і четвер, отже в неділю буду дома. Па! Їхав я сам-оден на цілий вагон. Нині сварився скрізь – сповняв обов'язок.

Середа, вечер 7/XI

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 8869, інв.№ 226 МЕМ*

№ 4. Лист Михайла Грушевського до Марії Грушевської

Київ, Росія, 19 листопада 1907 р.

Адресат: Вповажна
Марія Грушевська
у Львові
ул.Понінського,6
Австрія, Lemberg.

Вівторок, рано. Вчорашня лекція пройшла дуже гарно, тільки я по ній захрип і не спав (скінчилась 9/I/4). Приїду в суботу або в неділю. Пошли портієру університета оголошення для виставлення на дощці: «Виклад буду мати в понеділок 2/XII н.ст.» і підпиши мене. Па!.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 8868, інв.№ 225 МЕМ*

№ 5. Лист Михайла Грушевського до Катерини Грушевської

С.Петербург, Росія, 9 лютого 1909 р.

Адресат: Вп.Кулюня
Грушевська
Въ Київъ
Паньковская 9 кв.8

Збираєтеся вже в дорогу? Я купив учора другу сюрпризку. Чи виїду в понеділок – мабуть ні. Маю вже визначений мій друк рос.Історії. Вчора був банкет (святочний) для мене. Були грубі риби наукові і літературні. Па! М.Г.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 8867, інв.№ 224 МЕМ*

№ 6. Лист Михайла Грушевського до Єроніма Калитовського

[Київ, Росія], 20 січня 1919 р.

Адресат: Дру Єронімови
Калитовському
в Стрию

20.I. 918 н.с.

Дорогі!

Раді ми були дістати від вас відомости, і то не согірші, що в мене – ріши їх час рідне! Подавець завтра відїздить, а Маринця трохи не здужає і лежить, то я пишу кілька слів.

Ви переживаєте медовий місяць свободи¹. Нехай доля заховає Західню Україну від тяжких проб, які прийшлось пережити Східній! Я в тій хвилі стою одалік від справ. Поголоска буцім я їду на мирну конференцію, хибна. Був проект поїхати мені в делегації від партій, але сей проект не знайшов спочуття у нинішніх правителів, для котрих я очевидно став *persona ingrata*². Тому дуже можливо, що виїдемо до Галичини. Як раз були у мене гості Галичане Стефаник³ і А.Крушельницький⁴, які запрошували приїхати. Може там я й буду чимось користний, а тут мені властиво нічого робить тепер. Маринця і Кулюня будуть дуже раді поїхати. Вони витають Вас усіх!

Ваш щирий М. Г.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу №3952, інв.№ 56 МЕМ*

№ 7. Лист Михайла Грушевського до Івана Калиновича

Відень, Австрія, 21 березня 1921 р.

Адресат: Іван Калинович
Відень

Відень, 19 III 921

До Впов. Івана Калиновича в Відні¹

Високоповажаний Товаришу!

Як організатор Українського Соціологічного Інституту², отсим приймаю для видання під його фірмою Вашу працю: «Бібліографія української соціологічної і соціалістичної літератури за рр.1891-1920» на умовах поданих в Вашому листі з нинішнього дня:

1. Ся Ваша праця має бути не більше як сто двадцять (120) сторін друку, формату як виданий Українським Соціологічним Інститутом 7 том «Українська Революція. Розвідки. Матеріали», друку тогож або ще тіснішого, вибраного Соціологічним Інститутом. Коли б праця перейшла її розміри Ви обовязані її скоротити.

2. Рукопись Ви її предложите не пізнійше 1 вересня сього року, і після рецензії відповідно справите і доповните в час вказаний Вам тоді Соціологічним Інститутом.

3. Український Соціологічний Інститут має право викупити Вашої праці десять тисяч примірників, відразу чи частинами, протягом пяти літ від нинішнього дня, за що має Вам виплатити по шість (6) тисяч австрійських корон за шіснадцять сторін вказаного формату і друку, і окремо за коректури, які маєте зробити, скільки б їх було потрібно, разом по пятсот (500) австр. корон за шіснадцять сторін друку. На рахунок сього гонорару маєте одержати тепер 15.000 (пятнадцять тисяч) австр. корон і стільки ж потім, як праця Ваша буде ухвалена до друку Соціологічним Інститутом, а повний розрахунок буде з Вами зроблений після виходу друку хоч би якоись частини накаладу Вашої праці.

4. Папір, письмо (друк) і все инше для видання вибирає Укр. Соціологічний Інститут і він же свобідно уставляє ціну книги.

5. Маєте дістати авторських примірників по десяти від тисячі, в міру випуску Вашої праці.

6. По пяти літах можете розпорятися свобідно Вашою працею, до тогож часу не можете друкувати її самі, ні кому иншому передавати права на виданне.

7. Коли б рукопись не була віддана Вами на час, або не була Вами справлена по вказівками рецензентів Укр. Соц. Інст. ся умова розвязується написаними зверху словам: «Українським Соціологічним Інститутом». «Вибраного соціологічним інститутом», «разом» і зачеркненому «видати» – вірити.

Михайло Грушевський

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 8333, інв.№ 178 MEM*

**№ 8. Фрагмент листа Михайла Грушевського
до родини Микласевичів**

[Київ, Росія], фрагмент листа не датований.

Дорогі Ольго, Вінку і діти!

Тільки що одержав радісну вість про прихід на сей світ громадянина Олега Андрія¹, сердечно вітаю його і всіх Вас і бажаю, «абисте дочекали», як кажуть наші земляки гуцули – побачити його великим, здоровим, розумним і щасливим.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 3953, інв.№ 57 МЕМ*

№ 9. Лист Михайла Грушевського до Вікентія Микласевича

[Кисловодськ, Росія]¹, 29 вересня 1930 р.

29.IX. 930

Дорогий Вінку! Сьогодні ми хочемо виїхати до Києва. Кілька день тому дістали твого листа; сердечно дякуємо за те що все так гарно нам виложив. Не ясно міні, чи далі треба уникати приймання позва², якби він знову прийшов, чи тепер се вже не має значіння? Мабуть застанемо в Києві листа від ак.Студинського³, що діялося на тім неповнім терміні, в 20-х днях вересня. Та не залежно від юридичної сторони лишається ще сторона практична: завернути Кинашеву з тої поганой дороги на котру вона пустилась – віддала свою справу в руки бандита, який пускається на найбрудніші форми вимушення (як друкування статей по газетах), щоб щось удерти – не для неї а для себе. На юридичній дорозі він, можна думати, нічого не дістане, але коли давати щось в добровільній угоді Кинашевій – то нащо він має брати собі з того львину долю. Ми годимось щось дати їй, щоб вона вступилася з нашої хати з своїм родом, що попхнув її на сі негарні вчинки супроти нас, і видала декларацію, що вона не має ніяких претензій більше до нас і залишає всякі правні кроки. Але мабуть адвокат – поки вона з ним не розійдеться, буде всяко бороздити. Тут Студ. при всій доброзичливості допустився помилки, що обгострив відносини і вона пішла на війну. Тому ратуємо на участь Вашу - Твою і Ольги⁴ – щоб у відповіднім менті поговорити з нею і запобігти дальшому вимушуванню від мене якихось уступок.

Витаємо сердечно і просимо написати як вам ведеться. Листа від Маринці⁵ і від мене, що ми попереду написали, чи дістали?

Ваші М.М.К. Гр

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу №3954, інв.№ 58 МЕМ*

КОМЕНТАРІ ДО ЛИСТІВ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

№ 1. Дантон, Париж, Франція, 29 квітня 1903 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Дантон, Париж, Франція.

Дата встановлена за штемпелем на поштівці.

Вітання писано Михайлом Грушевським.

Автограф на поштівці: «Paris – La Madeleine»/

Художній штамп: «Hotel Corneille

Paris,

5. Rue Corneille, 5

Telephone»

Друк поштівки чорно-білий.

№ 2. Київ, Росія, 10 лютого 1907 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ, Росія.

Дату і місце написання встановлено за поштовим штемпелем.

Лист писаний Михайлом Грушевським.

Автограф на поштівці: «Киця з стрічкою на шії»

Друк поштівки кольоровий.

Дарунок п. Ярослава Гнатіва.

№ 3. Київ Росія, 7 листопада 1907 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Дату і місце написання встановлено за штемпелем.

Лист писаний Михайлом Грушевським.

Автограф на поштівці: «Котик з кицею».

Друк поштівки чорно-білий.

Дарунок п.Ярослава Гнатіва.

№ 4. Київ, Росія, 19 листопада 1907 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ, Росія.

Дату і місце написання встановлено за поштовим штемпелем.

Лист писаний Михайлом Грушевським.

Автограф на поштівці: «Чотири котики у кошичку».

Друк поштівки кольоровий.

Дарунок п.Ярослава Гнатіва.

№ 5. С.Петербург, Росія, 9 лютого 1909 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – С.Петербург, Росія.

Дату і місце написання встановлено за поштовими штемпелями.

Лист писаний Михайлом Грушевським.

Автограф на поштівці: «Киця з мушкою».

Друк поштівки кольоровий.

Дарунок п.Ярослава Гнатіва.

№ 6. [Київ, Росія], 20 січня 1919 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний Михайлом Грушевським.

Датований автором.

Лист відіслано у конверті, виготовленому у Києві і адресовано на ім'я

Д-ра Єроніма Калитовського в Стрию

1. «Ви переживаєте медовий місяць свободи» – мається на увазі події в Галичині після розпаду Австро-Угорської монархії, означені підйомом національної і політичної свідомості, що привело до створення у жовтні 1918р. Конституанти – Української Національної Ради та проголошення Західно-Української Народної Республіки. Українська Національна Рада була уповноважена проголосити та провести в життя реалізацію українським народом свого історичного права на самовизначення на теренах Західної України – в Галичині.

1 листопада 1918 року українські сили перейняли владу у Львові. Відбувся славнозвісний Листопадовий зрив. За кілька днів українська влада встановилася у всьому краї, а 13 листопада держава отримала офіційну назву – Західно-Українська Народна Республіка. Президентом Української Національної Ради ЗУНР був обраний Євген Петрушевич. Головою першого західно-українського уряду – Ради Державних Секретарів – було обрано Костя Левицького.

2. «...Я очевидно став *persona ingrata*.» – Початок 1919р. був для М.Грушевського відзначений прийняттям рішення про подальшу діяльність і забезпечення умов існування для родини. З початком січня він намагається ще внести свої пропозиції щодо реорганізації і роботи УАН, готуючи подання до Директорії УНР.

Заразом бере участь у діяльності Трудового конгресу, хоча до президії конгресу не був обраний. Не погодившись з рішенням Трудового конгресу, «Центральна течія» Української партії соціалістів-революціонерів, до якої належав і Михайло Грушевський, скликала свою партконференцію. Вже у лютому-березні М.Грушевський, залишивши Київ на деякий час, зупинився у Кам'янці-Подільському, де редагував газету «Голос Поділля», був обраний почесним головою місцевого Трудового конгресу, працював над підручником з історії України та був учасником наради представників соцпартій з питань укладення союзу з Антантою. З 30 березня Михайло Грушевський з родиною виїжджає з Кам'янця-Подільського в Галичину до родини Марії Сильвестрівни Грушевської через Станіслав у Стрий на віллу «Ясна Поляна». У першій половині квітня 1919р. – родина Грушевських уже на еміграції у Празі.

3. Стефанік – Стефанік Василь Семенович (1871-1936) – видатний український письменник і громадський діяч, визначний майстер психологічної новели; його вплив на розвиток української новелістики неперевершений. Особистий знайомий і добрий друг усієї родини Грушевських.

4. А.Крушельницький – Крушельницький Антін (1878-1935) – видатний український письменник, педагог, громадсько-політичний діяч. Міністр освіти в уряді УНР, у 1929-33рр. – редактор журналу «Нові шляхи» і «Критика». У 1934 році виїхав з родиною в УРСР, де усі вони зазнали жорстоких репресій і більшість з них загинули.

№ 7. Відень, Австрія, 21березня 1921 р.

Публікується вперше за автографом

Місце написання – Відень

Лист писаний Михайлом Грушевським

Датований автором

Дарунок проф.Любомира Винара.

1. Калинович Іван (1884-1927), бібліограф, видавець і політичний діяч; вів видавництво «Всесвітня бібліотека» (1916-26) в Золочеві; редактор «Дрогобицького листка» (1919) і «Нашого Слова» (1927); автор низки бібліографічних показників; 1918-19 рр. посол до Української Національної Ради ЗУНР і депутат Трудового Конгресу в Києві.

2. Український Соціологічний Інститут заснований за ініціативою Михайла Грушевського при підтримці «Української Партії Соціалістів-Револуціонерів» у Відні 1919р. у період еміграції вченого. Ним же була розроблена програма і напрям діяльності Інституту. Поруч з викладанням суспільних дисциплін проводилася публікація суспільно-значущих видань,

серед яких: «Початки громадянства» М.Грушевського, «Замітки і матеріали до історії української революції» П.Христюка, «Галичина в 1918-20» М.Лозинського, «Теорія нації» В.Старосольського, «З починів українського соціалістичного руху» М.Драгоманов і женеvський гурток». У цій же серії М.Грушевський пропонував І.Калиновичу видати його працю «Бібліографія української соціологічної і соціалістичної літератури за рр.1891-1920».

Подальші видавничі плани не були зреалізовані через брак фінансів.

1924 року УСІ перестав існувати, через переїзд Михайла Грушевського до Радянської України.

№ 8. [Київ, Росія, 1928]

Фрагмент листа публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний Михайлом Грушевським.

1. Олег-Андрій – Микласевич Олег -Андрій (1928-1988) – син Вікентія і Ольги Микласевич, викладач музики (педагог по класу фортепіано і загального фортепіано), композитор. Хресна мати Олега Микласевича – Марія Грушевська, хресний батько – Роман Савицький.

№ 9. [Київ, Росія], 29 вересня 1930 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – [Кисловодськ].

Лист писаний Михайлом Грушевським.

Датований автором.

1. [Кисловодськ] – у серпні-вересні 1930 року М.Грушевський з родиною перебував на відпочинку в Кисловодську. Це засвідчено документами і листуванням вченого. Відпочинок планувався до 23-24 вересня, про що є згадки у листі М.Грушевського до І.Крип'якевича від 06.09.1930р. Проте, мабуть, родина Грушевських з певних обставин затрималась в Кисловодську довше, про що і свідчить датування листа.

2. «...чи далі треба уникати позва якби він знов прийшов...» – мова йде про згадувану вище судову справу Юлії Кинашевої до Михайла і Марії Грушевських щодо їх львівської вілли.

3. «...ак.Студинського» – Кирило Студинський – академік, товариш родини Грушевських.

4. Ольга – Ольга Микласевич.

5. Маринця – Марія Грушевська.

**ПОІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК АДРЕСАТІВ ЛИСТУВАННЯ
МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО**

№ з/п	АДРЕСАТ	Нумерація листів
1 2	ЛИСТИ ДО МАРІЇ ГРУШЕВСЬКОЇ: <i>Київ, Росія, 7 листопада 1907 р.</i> <i>Київ, Росія, 19 листопада 1907 р.</i>	№ 3 № 4
1 2	ЛИСТИ ДО КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ: <i>Київ, Росія, 10 лютого 1907 р.</i> <i>Санкт-Петербург, Росія, 9 лютого 1909 р.</i>	№ 2 № 5
1	ВІТАННЯ СИЛЬВЕСТРУ ВОЯКОВСЬКОМУ: <i>Дантон, Париж, Франція, 29 квітня 1903 р.</i>	№ 1
1	ЛИСТ ДО ЄРОНІМА КАЛИТОВСЬКОГО: <i>[Київ, Росія], 20 січня 1919 р.</i>	№ 6
1 2	ЛИСТИ ДО РОДИНИ МИКЛАСЕВИЧІВ: <i>[Київ, Росія][1928], фрагмент не датованого листа</i> <i>[Кисловодськ, Росія], 29 вересня 1930 р.</i>	№ 8 № 9
1	ЛИСТ ДО ІВАНА КАЛИНОВИЧА <i>Відень, Австрія, 21 березня 1921 р.</i>	№ 7

ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ТА МАРІЇ ГРУШЕВСЬКИХ

№ 1. Лист (спільний) Михайла та Марії Грушевських до Стефанії Левицької

*Владикавказ, Росія, 31 серпня (12 вересня) 1898.
Дорога Стефцю!*

Дістали ми сьогодні лист з фотографією твого панича¹. Панич виглядає зовсім добре, мусить бути красний, коли фотограф не підкрасив, і як і всередині не гірший, то був би дуже добрий. А все не спіши ся децидуватись і подумай добре, чи маеш надію, що не пожалуєш?²

Так пише Вуйко, а я хіба те саме можу повторити: і мені з лица панич подобає ся, але то все нічого не значить: найважніше то чи Тобі подобає ся і чи добрий і т.д. Коли так, то яби ся страшно тішила і Вуйко також, а впрочім я збираю ся до Скали на Покров, то поговоримо і побачимо все і всіх на власні очі. Я ходила нині до церкви – щоби все було добре... Шкода мені Мурці³, що не буду її мала у Львові, але вже пропало. Мама⁴ вже певно вернула з Перемишля. Напиши, чи є там Ганя Долиньська⁵ – як є, то я напишу до неї і поручу її особливій опіці нашу Мурцю.

Перстенець купимо і привеземо, бо посилати поштою дуже не вигідно, вже не то, що дорого коштує, але і ціло треба оплатити і клопоту багато, і я думаю, що скорше не буде его потреба – за яких три тижні (як сей лист дістанеш) і я приїду, а в Петербург ми приїдем коло 21 н.ст. вересня – заким куплю, заким запакую, заким прийде – то буде може 1.го жовтня або і більше. Отже посилати не варто. Може бути, що в Москві куплю, бо там дуже багато золотих склепів, а ми до Москви також заїдем на два дни.

Ми вже на виїзді – нині понеділок а в четвер рано ідем, а як сей лист дістанеш ми вже виїдем з Москви і на другий день будем в Петербурзі.

Бабця⁶ дякує за поклін і на всякий випадок жичить Тобі щастя (бо ми їм говорили про тото і показували фотографію – і подобала ся). Оля⁷ дякує за пам'ять і обіцяє пізніше написати, бо тепер збирає ся на прохід. Галя⁸ також Тобі кланяє ся.

А що Люця⁹ на то каже? Десь певно здихає вже до форганда! А со bedzie mowila мужа? Nie moга odgadywac! Але розуміє ся, се ще не на певне – так виходить з Твого листу. Обдумай, не звертай на ні що уваги, тільки на се чи

будеш вдоволена, чи не пожалуєш. А та обставина, що не дають Тобі посади – най не впливає на Твоє рішення. То ко-би нам з'їхати ся разом! – та вже не задовго.

До побачення моя дорога Цейцюню.
Цілуєм Тебе сердечно обое
Вуйко і Мариньця.

Владикавказ 31/ XIII (12/IX) 98.

До Мама і до Тата¹⁰ тепер не пишу а Ти кланяй ся від нас. Чи не знаєш коли Влодзьове весілля, бо він обіцяв донести мені, але щось не ма листу. Кланяй ся Люці а Діти поцьомай.

*Фонди Державного меморіального музеї Михайла Грушевського у Львові
Кн. вступу № 9100, інв.№ 228 МЕМ*

КОМЕНТАР ДО ЛИСТА МИХАЙЛА ТА МАРІЇ ГРУШЕВСЬКИХ

№ 1. Владикавказ, Росія, 31 серпня (12 вересня) 1898 р.

Публікується вперше за автографом.
Місце написання – Владикавказ, Росія.
Лист писаний Михайлом і Марією Грушевськими.
Датований Марією Грушевською.
Дарунок родини Андрія та Віри Зіньків.

1. «твого панича» – Єронім Калитовський.
2. «...А все не спіши ся децидуватись і подумай добре, чи маєш надію, чи не пожалуєш?» – йдеться про заручини Єроніма Калитовського і Стефанії Левицької.
3. Мурці – Марта Левицька.
4. Мама – Олімпія з Вояковських Левицька.
5. Ганя Долинська – товаришка Марії Грушевської.
6. Бабця – Глафіра з Опокових Грушевська.
7. Оля – ймовірно, донька Ганни (Галини) Шамрай.
8. Галя – ймовірно, Ганна (Галина) Грушевська-Шамрай, рідна сестра Михайла Грушевського.
9. Люця – Людмила з Левицьких Савицька.
10. Мама й Тато – Олімпія і о.Олександр Левицькі.

**ПОІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК АДРЕСАТІВ ЛИСТУВАННЯ
МИХАЙЛА І МАРІЇ ГРУШЕВСЬКИХ**

№ п/п	АДРЕСАТ	Нумерація листів
1	ЛИСТ СПІЛЬНИЙ ДО СТЕФАНІЇ ЛЕВИЦЬКОЇ МИХАЙЛА І МАРІЇ ГРУШЕВСЬКИХ: <i>31 серпня (12 вересня) 1898 р., Владикавказ, Росія</i>	№ 1

ЛИСТУВАННЯ МАРІЇ ГРУШЕВСЬКОЇ

№ 1. Вітання родини Грушевських Сильвестру Вояковському

Неаполь, Італія, 22 квітня 1908 р.

Адресат: Austria, Ost-Galizien
Всеч. Отець
Сильвестер Вояковскій

Христос воскрес, дорогі!
Сердечно здоровимо Вас.
Ваші М.М. і К.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 3955, інв.№ 59 МЕМ*

№ 2. Вітання родини Грушевських Сильвестру Вояковському

Київ, Росія, 3 вересня 1908 р.

Адресат: Австрія, Галіція
ВП:Отець
Сильвестер Вояковський
Богданівка
коло Підволочиск

Веселих свят і всего найліпшого в день іменин і Нового року – від нас всіх.

Ваші М.М.К.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу №245, інв.№ 10 МЕМ*

№ 3. Лист Марії Грушевської до Стефанії Калитовської

Київ, 13 (26) січня 1911 р.

Київ, 13 (26) I. 1911.

Дорога Тесюню!¹

Дуже тішу ся Твоєю дівчинкою, Твоєю Тасею², дай Боже здоровлячка Вам обом, а маленька, аби була гречна, і не плакала, особливо в ночі і аби скоро росла. Напишіть мені як там Ви устроїлись, чи є нянька, хто годує, де спить Пусьо³ і все таке иньше про Ваше житя. А моя дівчинка щось нездорова, нічого властиво серйозного, тільки кашель і катар, але такий сильний, що вже від вчера лежить в ліжечку. Каже, що дуже кохає Твою Тасю і хотілаби щось про неї довідатись, тож нехай Єронко⁴ їй напише.

Що робить Мурця⁵? Я вправді повиннаби їй осібно написати, але нема так що, тож Ти дай їй прочитати сей лист, а сю справу, що вона мені в своїм листі представляла, я рішу на місци в Стрию, як приїду, а поки що нехай буде далі так, як до тепер. Чи не знаєте там чого ближше про Синкове здоровля⁶? Ольдзя⁷ вправді писала, що йому вже совсім ліпше, але чомуж він в таким разі поїхав до Відня до лікаря??

Я купила Тобі Тасю і Мурці по парі рукавичок житомирських, дуньських, №6 1/4 – не знаю, чи так, як злий номер, то напишіть а я промінюю, а також який номер для Пікці⁸: чи вистарчить 6 1/2, чи треба більшого? Для Пікці я купила ще хусточку шовкову білу в чорненькі краточки.

Напишіть мені скоро: то так приємно дістати лист! Я також скоро Вам знов напишу.

А тепер цілую Вас дуже всіх великих і маленьких

Ваші М.М.К.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3956, інв.№ 60 МЕМ*

**№ 4. Лист Марії Грушевської до Ольги Вояковської
(у заміжжі Мочульська)**

Равенна, Італія, 26 вересня 1911 р.

Адресат: Austria. Oesterreich.
Ost. Galizien.
ВП. Ольга Вояковська
Богданівка
коло Підволочиск

Дорога Ольдюню!

Уважай, абись 20-21 жовтня була у Львові. Я з італіянської границі дам
Тобі телеграму, коли їхати до Відня. Па! Цілую всіх.

Ваша М.

26/X 1911

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 3957, інв.№ 61 МЕМ*

№ 5. Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич

Київ, 19 квітня 1913 р.

К.19/IV, 1913

Дорога Ольдзю!¹

Дуже нам прикро, що Ти в таких прикрих «грошевих обставинах». Я говорила про се Вуйкови² і він предкладає Тобі позичити 500 Кор. тільки, щоб ти віддала їх не пізнійше, як в січню найблиз. року. Як що Тобі така комбінація pomoже, то зараз напиши нам сюди, а Вуйко скаже Тобі вислати зі Львова, Він скоро вже поїде, а я трохи пізнійше. Може Ти в тім часі будеш у Львові, то навідай ся до нас, і як що Вуйко вже буде там, то забереш собі і гроші. Я, здається приїду коло 18-20 мая ст.ст. а може і ранійше.

Тут пречудова весна, якої я вже давно не бачила, особливо ті київські тополі, зелені і мягенькі як пух.

Вчора були у нас гості: Орест Іванович³ грав і співав церковні пасхальні пісні.

На сьвята я дістала дуже гарні «презенти»: від Вуйка торбинку з золотого бісера а від Дівчинки черепахову коробочку і ще де що – навіть і від чужих, такий вже рік випав.

І так буду чекати від Тебе листу про гроші, а поки що цілую всіх дуже і дякую за пам'ять і сьвяточні бажаня.

Ваша
М.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3959, інв.№ 63 МЕМ*

№ 6. Лист Марії Грушевської до родини Калитовських.

Київ, 2 січня 1919 р.

Адресат: ВшД. Др. Єронім Калитовський,
адвокат в Стрию.

К.2/І 1919

Дорогі Мої!¹

Передаю через okazji лист і Вас прошу через ту саму okazji, себто п. Федора Калиновича² в Галичу /близшу адресу дам в кінці листу/ написати нам про всіх Вас – що Ви робите, що взагалі у Вас чувати? Я писала Вам два рази, а крім того ще Мурці³ окремо і не знаю, чи подіставали Ви?

У нас знов переміни, трошки тепер краще, бодай можна ходити всюди хоч взагалі справи не дуже веселі – з різних сторін грозить якась війна, але може Бог дасть якось вийдем із сього.

З Новим Роком і з сьвятами бажаю Вам всего найкращого, дай Боже здоровими дочекати мира і справжнього життя.

Ми якось держимось, хоч дуже «підупали» – всі троє: Кулюня⁴ схудла і дуже слабенька, Вуйко⁵ сильно постарів ся, я часами ледви лажу. Мешкаємо в малім домі⁶, що коло того погорілого⁷, тут сім покоїв, але ми маємо тільки

два, а решту займають наші близькі знайомі; та ми й ті два ледви змогли обставити, і то ще багато дечого бракує, н.пр. нема шафи а купити майже неможливо, бо така ольхова шафа, як у нас у Львові в коридорі стоїть – коштує 1200 руб. якось страшно давати такі гроші. Останній місяць підчас «добровольців» і облоги було дуже сумно і страшно і величезна дорожня н.пр. одно яйце коштувало 4 руб.! – тепер вже по 70 коп. штука.

Се я пишу до Вас всіх, бо неможу писати багато. Як здоровля Твое Ольдуню? Що чувати нового? Посилаю дітям на деревце трошки корон – купіть всім по рівній часті, зрештою як там вийде. Гроші перешле п.Калинович переказом з Галича або з Тернополя. А Ви адресуйте йому: Станиславів, Секретаріат закордонних справ /для Федора Калиновича, але пишіть зараз-же одержавши, бо він там буде дуже коротко.

А тепер бувайте здорові, цілую Вас всіх дуже, дуже.

Ваші
М.М.К.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3960, інв.№ 64 МЕМ*

№ 7. Фрагмент листа Марії Грушевської до родини Ольги і Вікентія Микласевичів.

[Київ ?], 2 березня 1928 р.

2/III. 28

А до кого подібний хлопчик, які має очка і волосє і що каже?

Дорогі Ольдуню, Вінку й всі діти!¹

Передусім витаю Вас з Вашим маленьким хлопчиком² бажаю йому і Вам всего щастя й радости і здоровля і всего прочого! Хай росте великий, розумний і добрий, особливо добрий – бо ся прикмета якось стає досить рідка а се, на мій погляд – найважнійше. Але маючи такий образ доброти перед очима як його Тато і ... нарешті Мама – се йому не б[...]

[...] ви не одержали і не знаєте нічого про Колюніну хоробу. Я не буду вже всего повторяти, зрештою не памятаю вже що саме я писала, а скажу

коротко що через катар кишок /який невідомо з чого прийшов/ і велику і довгу діету Кулюня дуже ослабла – за три місяці втратила 10 кілю ваги і виглядала дуже зле, а в дорозі ще перестудилась і лікар, а властиво лікарі, бо ми були аж у трьох сказали, що легки хорі, катар, і що замість їхати ... на роботу, треба їхати[...]

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 3962, інв.№ 66 МЕМ*

№ 8. Лист Марії Грушевської до Марти Левицької.

Київ, 14 квітня 1930 р.

Київ, 14/IV 30.

Дорога моя Мартунечко!¹

Що Ти робиш, що в Тебе чувати. Чому Ти ніколи не пишеш своїй тітці і нанашці старенькій? А нанашка – ж рідна! Я то, правда, теж не пишу, але нам було сю зиму не до того: багато хорували і навіть Вуйко, що все тримається добре теж додержував нам товариства. Було і клопотів і журби багато: н.пр. вмерла внучка вуйкової сестри, вона в однім помешканю з нами і ми всі «брали участь» в хоробі й муках бідної дитини². Вона ще кілька літ тому, коли їй було 5 літ хорувала на дуже важку шкарлятину, се кинулось на ухо, так що вона мало що чула, потім перейшло на друге і скінчилось тяжким менінгітом. Крім сього було ще в нас багато иньших неприємностей, але будемо надіятись, що тепер буде краще, коби хоч здоровля, бо се – у всяких обставинах – найважніше.

Я, певно в половині липня, поїду на Кавказ, але в кінци серпня буду вже дома і аби мені були тоді листи від Вас усіх!

Кулюня кінчить друкувати другий том своїх «Дум»³ і має багато корект, так, що і лежачи тепер в ліжку бо сильно кашляє, не кидає роботи, щоб скорійше вийшла книжка: написана вона вже давно, а з друкарнею ані руш!

Дорога моя Мартунечко! Не лінуй ся моя дорога і пиши своїй нанашці, котра Тебе дуже, дуже любить, а тепер цілує з цілого серця і жде від тебе листа!

Па, моя дорога
Твоя тітка Маринця
Вуйко і Кулюня Тебе теж цілують

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3963, інв.№ 67 МЕМ*

№ 9. Лист Марії Грушевської до Вікентія і Ольги Микласевичів

Київ, 3 грудня 1930 р.

Київ, 3/ XII 30

Дорогі наші Вінку і Ольдзуню!¹

Но, нарешті вчора ми одержали приємного листа від проф.Ст.² з повідомленем, що процес закінчив ся тим, що замість тих тисячів, яких собі бажали Ю.³ дістане 100 дол. тепер, а 150 I/V 31, як що до сего часу вийде з помешканя: як ні – не дістане нічого і буде «вийдена» судово. Ми дуже вдячні проф.Ст. і Тобі, Вінку, за те, що так охотно увійшов в се діло і писав нам успокоючі листи: се мало велике значіне, особливо для мене, бо я вже кілька років мучилась сею історією. Тепер спав мені з серця великий камінь /2-3 кіла)!

Але, мабуть, ще не все, ще я, можливо буду Вас про щось просити, Тебе, Ольдзю. Я буду потрохи списувати інвентар наших річей полишених у вілі і пришлю його Тобі, щоб Ти поїхавши до Львова /нім ще Юл. заберець ся з помешканя/ перевірила, чи все те єсть. Ти вже сама видумаєш, як се зробити. Се тому, що я боюсь, аби тота не забрала забагато памяток з наших річей...

У нас по приїзді з Кисловодска все було якось не-добре: хорував Вуйко на грип, хорувала Кулюня – більше ніж місяць і тепер ще не-зовсім здорова, а я якось не зле держусь.

Дуже хотіли б ми знати що там у Вас, як Вінкова справа, може ви нам напишете? Я тепер привикла так думати, що у всіх наших житейських справах /і наших особисто і всіх близьких нам/, які, само собою невідрадни, треба вишукати сю дрібку доброго, яка, безперечно, у всему криється. Отже у Вас, я сю дрібочку добра найшла в тім, що ви тепер жиєте всі разом з дітьми в своїй хаті, і Люця⁴ з родиною тут і Мартуся⁵ близько, а се велика річ мати поблизу найблизшу родину, себ-то безоблудних приятелів! Мені здаєть ся що й Вінкові родичі теж у Стрию? Тим ліпше! Хотілаб я знати, як ви там обставились, де що стоїть, де хто спить і т.д. А на весну город сіяти! Чи далеко до Савиць⁶? не маю й гадки – де ся Зелена вулиця? Яка там у Вас погода? У нас ще зима не почалась, але в хаті палимо порядно, бо холодно, дарма, що в саду трава зеленіє як на весну.

Напишіть мені з Люцею і Мартою, всі три великого листа. Цілую всіх дуже, дуже

Ваша Маринця.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3964, інв.№ 68 МЕМ*

№ 10. Лист Марії Грушевської до Марти Левицької

[Москва], 10 грудня 1932 р.

Адресат: Галиция, Лысятычи
Марта Левицька
Лисятичі коло Стрия

М. 10/XII 32

Дорога моя Мартунечко!¹

Великого Твого листа посланого до Кисловод. – я не одержала; шкода! А два другі – один адресований рукою Юзка², а другий Твоєю, але без призвища, /дивно що його доручили/ одержала д:9/XII і 10/XII. Тепер буду ждати того великого. Не жалуй, моя рідненька труду і напиши ще раз свій нанашці то все, що там було, plus те все, що сталось в Твоім житю за той час... Я все думаю про Тебе, моя дорога і хотілаб щось знати про Тебе, бо ані Люця³ ані Мурця⁴ нічого про Тебе не писали, я навіть не знала де Ти була в літі, думала що може Ти вже переїхала з Лисятич⁵ в иньше місце?

А скільки тепер треба, по новим законам служити учителькою, аби дістати повну пенсію? Ти вже, начеб-то літ 20 служиш, може вже з Тебе досить? Я би так хотіла, щоб Ти була в Стрию, себ-то, щоб Ви були всі разом, всеж легше. Писала Ольга Мочул.⁶ що Таня⁷ дістала місце приватної учительки в Борщеві але у кого? чи має там мешканє, чи у приличних людей? Нехай мені про се напишуть.

Про нас можу дуже мало написати. Головне те, що майже тягом хтось з нас хорує, розумієть ся перше місце має Кулюня, от і тепер лежить в ліжку і страшно кашляє, а мене болить палець на правій руці і тому пишу як курка лабою...

Знаєш Пікцуню, що ми тепер все самі робимо: я варю і прибираю, а Кулюня, коли здорова ходить до skleпу за продуктами і на се тратить 2 або 3 години часу; але се не що-дня; а поза тим працює науково в бібліотеці або дома і часто в ліжку; вуйко раненько ходить за хлібом і за молоком, се близько, але я не люблю виходити з дому взимі тому він мене виручає, такий він завжди добренький...

Кіт наш лишив ся в Києві і тужить за нами, ходить до брата /до вуйкового, а не свого/ в гості і спить у них на канапі, вже мені кілька разів про се писали. Не знати як ми ще довго тут пробудемо, але се не важно. Так от – я тепер буду ждати від Тебе листа, моя Пікцуню; а поки що цілуємо Тебе дуже, дуже міцно і Вуйко і Кулюня

і я, Твоя – Нанашка рідна.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3965, інв.№ 69 МЕМ*

№ 11. Лист Марії Грушевської до Сильвестра Вояковського

Москва, 28 серпня 1933 р.

Адресат: Галиция, Богдановка
коло Підволочиска
С.Вояковському

Москва, 28/VIII 33

Дорогий наш Сильвунечку!¹

Що там у Тебе чувати? Мабуть тепер гостять у Вас Ольдзя і Мих.Мих.² – і Вам досить весело! Чи здорові Ви всі? Як справи Влодзі?³ Чи дістала нарешті посаду? Чи все ще в непевности, за контрактом?

У нас нічого нового і в К. теж ще те саме...

Але властиво єсть новина, хоч і не несподівана – що ми їдемо на 6 тижнів на Кавказ, до Кисловодска, в сю саму санаторію що й торік і адрес буде тойсам: Кавказ, Кислов. Санатория К.С.У. Але се буде ще не зараз, бо аж 15 вересня; значить, ми пробудемо там до кінця жовтня і тим способом продовжимо собі літо, бо в Кислов. ще в листопаді зовсім літня погода, а тільки короткі дні нагадують, що вже осінь... і вечері довгі і трохи скучно може бути, але коли всі разом то се не страшно, ми й тут не дуже веселимо ся і яюсь жиемо... Коби тільки здоровля! Маємо велику надію на сей 6-тижневий відпочинок, дуже він нам усім потрібний: Кулюня пролежала половину зими, я мучилась з руками 3 ½ місяця – і взагалі всі ми тяжко провели сей рік! дуже тяжко... коби хоч надалше було легше!

Давно я не мала листа від Галі з Довгл.⁴ надіюсь, що може в кінци сього місяця напише.

А що там з Миколкою?⁵ Чи приїздить він до Богданівки?⁶ Так би мені хотілось знати – хоч трошки про всіх всіх вас! Тепер вже писати, мабуть, не буду, а напишу вже з Кислов. І тому кінчу і цілую дуже, дуже всіх, всіх!!

Ваші
М.М.К.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3966, інв.№ 70 МЕМ*

№ 12. Лист Марії Грушевської до Марти Левицької

Київ, 10 вересня 1935 р.

Адресат: Галиция. Стрий
село Лысятычи
М.Левицькой

Київ, 10/IX 35.

Дорога моя Мартусю!¹

Я дуже, дуже втішила ся Твоім листом, бо давно вже дуже не знала що з Тобою і непокоїлась. Ну, слава Богу, що все у Тебе ніби добре, «ніби» добре, бо здоровля все ще погане, але може й се покращає?

Я дуже рада, з Твоєї покупки і з цілого серця бажаємо Тобі якнайскорійше довести все до кінця, себто покласти хату і уладити садочок. Також дуже тішу ся, що маєш змогу щодня їсти свіжу страву, бо се для Твого слабого здоровля дуже важна річ. Ти пишеш, що на емеритуру хочеш замешкати в Дорі, се може бути дуже добре, але не треба сього дуже відкладати, не чекати всіх літ, і не тягнути аж до останніх сил: що Тобі з хати, коли здоровля не буде? По моему рахунку Ти вже маєш 24 роки служби, се вже багато /правда, я не знаю скільки тепер треба служити, аби дістати повну пенсію?/. Може би було з Тебе досить 2/3 або 3/4?

Все те мені напиши.

Ще Тобі маю подати одну раду чи пропозицію:

лишилась по Татові² така гарна, майже жива памятка: його гітара, і дуже се прикро, коли вона без ужитку лежить... Ти повиннаб управляти сю милу музику і якщо Ти ще не училась на ній грати, то зроби се тепер. Тобі се буде легко, бо знаєш теорію музики настільки що потрібно і маєш добрий музикальний слух, отже не треба буде Тобі багато вчитись, а будеш мати велику приемність! Зроби се Мартунечко, Ти часто буваєш в Стрию і можеш брати лекції а вправлятись можеш дома багато!

Питаєш чи Кулюня багато працює; так, багато, але працює дома і се при її слабім здоровлю дуже важно: вона часто мусить лежати, бо сили в неї невеликі і тоді працює в ліжку. Хоруємо ми обі найбільше через те, що дома не маємо спокою, але надіємось, що все таки се колись скінчить ся.

Напиши мені знов колись, не дуже відкладай! Ми Тебе дуже любимо і міцно цілуєм!

Твоя нанашка і Кулюня.

Пришли фотографію!

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3967, інв.№ 71 MEM*

№ 13. Лист Марії Грушевської до Сильвестра Вояковського

Київ, 4 вересня 1936 р.

Адресат: Галиція, о.Богдановка
около Подволочиска
С.Вояковскому

Київ, 4/ IX 36

Дорогий наш, милий
Сильвунечку!¹

Дістала я Твого милого листа і дуже, дуже дякую, за добру пам'ять і за побажання. Так мені приємно, що всі Ви мене згадали в той день... а ще до того Ольдзя² і Галя³ прислали фотографії і ми наче всі разом... Особливо приємно виглядає Твоя фот. – се мабуть у Тебе дома на подвірю?

Дуже і нам хотілосьби побачити Тебе, дорогий наш і всіх Вас, але тепер трудно ще сказати, коли се буде, в кождім разі ми про се часто думаємо: може й справді колись се буде можливе на 2,3 місяці вибратись до Вас?...

У нас нічого нового: в помешканю все ще не можемо дочекатись спокою: квартиранти розгостилися в нашім помешканю так безцеремонно, що дійсно, гірка година з ними, а мені якось противно вдаватися до суду. Але досить вже про сю справу.

Зате будова пам'ятника на могилі поступає вперед⁴ і маємо надію, що перед зимою буде закінчена, а се велика для нас розрада. Також і друк Х т. «Історії», мабуть, скоро вже розпочнеть ся.

От такі то наші новини. Здоровля не особливше, але й не зле. Добре булоб трохи його «підлатати», але тепер се трудно, треба ще подождати.

А як з Влодзеною⁵ посадою? Чи нарешті вже дійшли Ви до кінця, чи все ще провізорія? Що там у Миколки⁶ чувати? Чи приїздить він коли до Тебе?

У нас також погода не особливша: похолодніло і часто дощ, але я не дуже звертаю на се увагу.

Ну, написала Тобі скільки було матеріялу, а тепер ще раз дякую за пам'ять і цілую дуже тебе і Влодзю.

Ваша
Маринця

Кулюня – також.

13/IX. Лист, як бачиш, не був висланий вчас і тому я ще дописую пару слів: Від всего серця поздоровляємо з днем уродин! Дай Боже ще багато, багато добрих і щасливих літ!!

Ще раз сердечно цілуємо
Мар. і К.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3968, інв.№ 72 МЕМ

14. Лист Марії Грушевської до Ольги і Вікентія Микласевичів

Київ, 17 січня 1937 р.

Київ, 17/І 37

Дорогі наші!

Дуже було приємно одержати Ваш спільний лист, тим більше, що вийшло се після досить довгої перерви...А я така все жадна тих листів! Ми тут майже з ніким не зустрічаємось і лист для нас, се наче дорогий, рідкий гість!

Ти пишеш, Ольдзю¹, що з виїздом Люці² почуваєш себе дуже самотньо в Стрию, тим більше, що й Вінко³ рідко буває дома: отже зрозумієш тепер дуже добре і наше положення. Я дуже Тобі співчуваю а при тім згадую і Мартусю в її Лисятичах⁴, вона, то вже завжди і всюди самотна... Дивно мені се дуже і також дуже прикро! Ви обі ніби досить близькі віком, а всеж таки далекі від себе /наскільки я знаю і можу судити здалека/: чому се так? Ні Ти, ні Люця ніколи мені про неї не згадуєте навіть... вона сама, лівнівська /не в гнів їй сказано/ пише дуже рідко, далеко рідше ніж всі иньчі, а мені се дуже прикро, хотілосьби про неї знати.

Таксамо й Ти Ольдзуню: ніколи не напишеш багато про всіх дітей, про своє хозяйство, свої заняття і т.д. Для мене кожна дрібниця цікава, хотілосьби дуже бути близько зі всіма Вами, хоч листовно...

Не знаю, чи писала я Вам, що пам'ятник на могилі вже стоїть, /як буде знімок, то пришлю/: вийшов дуже гарний, монументальний, робив /по проекту Вас.Гр.Кричевського⁵ молодий скульптор, українець Ів.Макогон⁶, дуже, дуже талановитий і тепер буде він же робити пам'ятник на могилі Шевченка.

Сими днями вийшла і книжка: «Іс.Ук.Руси» X том – під редакцією Кулюні... се перша книжка зі спадщини. Лишилось ще дуже багато праць, але по історії літератури, хоч і се властиво частина історії. Отсе і все, що в нас важне сталося. Здоровля – теж незле, тільки Кулюня дуже зле виглядає, се, мабуть, через холод, вона дуже не виносить зими.

Як провели Ви всі свята? Чи в здоровлю, чи «миром»? Як то Люця на новім місці? Вона писала до нас на Нов.Рік і прислала свою адресу, але я ніяк не можу собі представити де-се, в якій стороні міста? Не знаю, чи буде се нове місце для них добре, у всім, але напевне се буде добре для Калит.дітей⁷, бо вони будуть тепер у неї, себто у Люці під оком, а се дуже важно, особливо для малої Мартусі⁸, яка все ввпалась до «самостійного» помешканя, що на мій погляд, ще трохи завчасно.

Поки що – все. Цілую Вас дуже, дуже всіх, і я і Кулюня.

Ваші М.і К.

Дорогий Олі!⁹

Дуже дякую Тобі за фотографію, бачу, що Ти вже досить величенький і по всему видно, що добрий і гречний хлопчик. Напиши мені знов колись листа про все, що Ти робиш, чого учишся і що граєш: я буду дуже тішитись. Цілую Тебе, мій маленький дуже;, тітка Кулюня також.

Твоя рідна нанашка Марія Грушевська

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3969, інв.№ 73 МЕМ

№ 15. Лист Марії Грушевської до Марти Левицької

Київ, 20 січня 1938 р.

Адресат: Галиция, с.Лисятычи
около Стрыя
М.Левицькой.

Київ, 20/І 38.

Моя дорога Мартусю!¹

Одержала я Твого листа вже десять днів тому – і все збираюьь відповідати Тобі, а се як раз тоді було дуже зимно і не хотілось писати, а потім я лежала пару днів в ліжку /через простуду/ і т.п. Що до Твого помешканя – то я, аж до Твого листа, представляла собі Тебе у тій новій хаті і тишилась, що Тобі в ній, певно, добре і вигідно, бо не треба нікуди ходити, а се в осени і зимою, на селі, трудна річ... Ну, але стало ся інакше, і Ти вдоволена, то і я – також... Тепер будемо чекати на те друге помешканє про яке Ти писала, що Тобі належить ся.

Мені дуже приємно, що Ти їздила до Люці² і до Ольги³, треба підтримувати родинні звязки, бо се одиноке на що можна числити, а всі знайомости й «приятелі» се все пусте: добре коли добре, а в біді і смутку нічого не може... Ті часи коли можна було числити на приятнь – давно минули, як се доказує поема Шілера die Burgschafh. Не забувай також і старшої генерації: тітки Лисинецької в Турильчу⁴ і від часу до часу напиши до неї. Добре булоби, щоб у літі хтось з Вас – чи Ти – чи Ольга поїхали туди, аби доглянути дорогі могили на цвентарі в Скалі, бо без догляду все нищить ся і приходить в упадок... А часом і маленька поправка може запобігти більшому ушкодженю. А що то за Черче⁵ і які там води, що Тобі так помогли? Це мабуть сірка, коли помагає на ревматизм, але де воно от те саме Черче, то я не знаю, бо за моїх часів такої місцевости не згадувалось.

Чи не знаєш, що з малою Мартусею⁶, чи вона там мешкає де перше, чи може перебралась до Люці? А Таня⁷? далі безробітна на селі у дядька? І де Пусьо⁸? Чи має ще роботу і чи вдоволений з неї і що з їхньою хатою в Стрию?

Всі Ви так рідко пишете, що я дуже мало знаю про Ваше жите – і се прикро. Памятай-же, Мартунечко, не забувай написати нам хоч коротко – чи жи-ві-здорові.

А тепер цілуємо Тебе обі – дуже-дуже.

Твоя нанашка Маринця і Кулюня

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3970, інв.№ 74 МЕМ*

№16. Лист Марії Грушевської до [Ольги і Михайла Мочульських]

Київ, 27 січня 1940 р.

Київ, 27/І 40

Дорогі Мої, предобрі!!¹

Дякую за листа і прошу писати частійше, часто, хоч коротко, хоч пару слів на листівці – се для мене дуже потрібне, щоб я почувала близькість моїх дорогих, щоб менше відчувала свою самотність, своє гірке опущення...²

Приємно мені дуже, що Ви всі літом були разом; треба підтримувати родинні звязки, бо... – тільки і на них можна числити: все иньше, /в біді, в гoryю/ немає значіння.

Приємно дуже також, що Стефунені Сироти³ якось не-зле живуть, а тільки болить серце за Муню⁴, за її сина! Чому то він, з висшим образованием, спосібний математик опинився десь учителем, чи директором народної школи??

І Зайко Савицький⁵ також, чую, зробив «Карієру!» – укінчений юрист, музик і трохи що не віртуоз – працює в банку за 60 кор. місячно! Так писала мені Люця⁶. І вона і Юзко⁷ – безробітні. Напиши мені, дорога Ольдуно⁸ щось більше про бідну Галю⁹: знаю тільки, що вона з Дзідзьом¹⁰ /Ти так писала/ в Стрию і бідує. Знаю ще, що в Дов.¹¹ нікого нема – се писала Галя сама в дописку до Люциного листа. З чого вона бідна жие, де мешкає? Чи Дзідзьо вчиться? Він, здаєть ся мені, був на медицині?

Жду-не діжду ся К.О.¹² він обіцяв бути тут в лютім, значить – вже незадовго!

Журю ся дуже вашим здоровем, дорогий Михайле Михайловичу!¹³ Се, по Вашому діагнозу, новий приступ малярії, яка, розуміється, з переміною місця уступить. І я знаю на неї певне лікарство, властиво не я знаю, а Ольга Олекс.¹⁴ а єї тепер нема дома. Як прийде, розпитаю і напишу «рецепт».

А саме:

Келишок горілки, вибити туди одно жовтко і розмішати добре і випити один раз рано, другий раз вечер і на другий день знов рано. Колиж недуга не уступить – повторити ще раз. Се найновіший спосіб лічення малярії. Я певна, що се у Вас повтореня малярії, яка була 1912 р.

Якщо почта приймає маленькі пакунки, то пришли мені, Ольдуню, 2 пакетики шпильок до волося, звичайних гарнадель, як Ти мені вже посилала три роки тому і також два пакетики «невидимок» – маленьких шпильочок, бо мені дуже зле без них: не можу порядно зачесати ся... Колиж почтою не можна, то передай через К.О. – сеж маленька річ, не затяжить. Маю я ще і деякі господарські браки /н-пр: простий перець, кмін, ванілія/ але се все належить до «роскоши» і з тим можна ще дуже довго ждати. А шпильки – що-дня потрібні.

Поки-що – досить. Буду ждати од Вас листа чи хоч картки. Утримуйте звязок з К.О. се моя одинока надія.

Цілую дуже,дуже

Ваша тітка Мар

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3971, інв.№ 75 МЕМ*

№ 17. Лист Марії Грушевської до [Ольги Микласевич]

Київ, 26 березня 1940 р.

Дорогі!

Одержала я Твій лист, Ольдзуню,¹ перед вчора: сумний і можна сказати, страшний! Скільки нещастя вже на нас звалилось, а тепер ще й той тяжкий удар на бідну Ольгу² і також на нас нещасних... Сеж був такий близький чоловік,³ такий сердечний і вірний приятель! І ще задля нього самого дуже, дуже його жаль... Бідна, нещасна Ольга! Коби хоч можна було нам разом усім жити і тягти сей гірий тягар нашого горя, а то у такій далекій розлуці... Але, я все таки не трачу надії! Може якась переміна буде. Дякую, що написала про всіх Вас; не знаю тільки як і з чого жие бідна Галя з сином⁴ і що з Миколою!⁵ і чому Бобко⁶ на такій дивній посаді? Я живу тепер дуже, дуже скромно: Дом наш – вже не наш, забрали, а я маю «до смерти» одну кімнату, за яку плачу 34 руб. місячно. І в тій кімнаті мусить містити ся все, що я маю: і кухонна посуда, і коновки з водою і мішки всякі і все хозяйство. Мала я перше шей «комору» але тому, мабуть, що в ній єсть вікно – город.рада забрала її в мене і [визнали] як кімнату, дарма, що печі там нема і в ній цілу зиму ніхто не жив.

Через велику дорожнечу моя пенсія не вистарчає і я продала дещо з меблів. Не купую масла, бо /воно по 60 руб.кільо/ а се не добре впливає на моє не дуже вже сильне здоров'є...але якось би зносила би все, якби моя Кулюня була зі мною!..⁷

Тепер ще питання про одєжу і обув... я вже 12 літ нічого не купувала, але «почуваю» що сего року треба буде де-що купити. Тільки ще трудність в тім, що у нас, правду кажучи, мало що єсть, а й те трудно дістати. в мої 71 років не могу стояти годинами в чергах! І от, яби просила Тебе, як що се можливо, купити кілька пар чорних панчіх бавовняних, напиши мені чи се можливо і скількиби коштувала одна пара, скільки пар можна купити а я пришлю Тобі гроші. Буду дуже вдячна, бо сього «артикула» туалети у мене зовсім нема.

От і все. Напиши незабаром знов.

Дуже, дуже Вас усіх цілую

Ваша тітка
Мар.

№ 18. Лист Марії Грушевської до Ольги і Вікентія Микласевичів

Київ, 12 червня 1940 р.

Київ: 12/VI 940

Дорогі Ольдзю, Вінку і всі діти!¹

Писала мені Люця², що Ксенуся³ була тяжко хора – а я і не знала! Бідна дівчинка! Вже тепер вона, певно, дома, дай Боже, щоб як найскорше прийшла зовсім до здоровля. Бідні Ви мої всі: хоруєте та бідуєте... Та і я не дуже гараздую і не зовсім здорова, але на мої великі літа, се ще не-зле і я не нарікаю... Тільки що спокою нема та й тривога вічна за Кулюню: вже давно не маю від неї звістки: жду день-і-ніч і все нема й нема!

Через всю осінь і зиму ми «розмовляли» тільки телеграмами, і тільки з половини травня можна посилати туди листи. Я вже післала три, а від неї не маю ще нічого. І жду, і сумую і непокоюсь. І так – кождий день зачинаєть ся сумними й тривожними мислями й кінчить ся так само... Се вже скоро буде два роки...⁴

Тай «дома», в помешканю також вічний неспокій: безнастанні перебудови, репарації і прокляте радіо! – тепер від 7 год. з рана до 12 в ночі!! Одинока моя розрада – се листи: се мене трошки піддержує і тому я дуже, дуже прошу Вас усіх писати мені часто, хоч картку, хоч пару слів, аби часто! Сповіщайте мене про Ваше здоровля, особливо тепер, коли там стільки хорих межі вами.

І Марця⁵, чую, також хора, змучена, спати не може! Чи лишаєть ся вона в Лисят. чи переносить ся і куди?

Жду Ваших листів і цілую дуже дуже всіх

Ваша Маринця

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3973, інв.№ 77 МЕМ*

№ 19. Лист Марії Грушевської до [Ольги і Вікентія Микласевичів]

Київ, 28 жовтня 1940 р.

Київ, 28/X 940

Дорогі мої, бідненькі!¹.. Дуже я Вас розумію і відчуваю вповні Ваше горе... сеж перший раз прийшлося Вам відправляти дитину з дому² – невідомо куди. Але я, здається мені, можу Вас потішити, що се не буде дуже далеко, бо артил. школи висша й низша – обі в Києві. А жите там добре, навіть, кажуть, дуже добре: прекрасне удержане, поміщене і лікарський догляд. Се я змогла на разі довідатись за вчерашній день, бо листа Твого, дорогий Віню³, одержала я вчора рано. Ти мені зробив ним, можу сказати, «сумну приемність» – сумну, але вжеж таки я довідалась з нього докладно про Ваше жите... Плакала я дуже читаючи його, найбільше через те, що допомгти не можу... І я продаю також, як і ви там, і позичаю, бо при теперішній дорожні – пенсії моєї не вистарчає. З огляду на моє здоровле я не можу нічого тяжкого робити і мушу мати помічницю, а се коштує! Колиб Кулюня була зі мною і заробляла як перше, то, розуміється, булоб нам легше⁴.

Чула я, що в Галичині будуть ще оставлені стипендії студентам, отже можливо, що і Ксеня⁵ задержить і на дальше свою стипендію, і Мартуся⁶ також, можливо, що й за Ольга⁷ не треба буде платити? Довідайся там від кого се залежить, а я з своєї сторони попрошу нашого депутата допомгти тут, і, я певна, що як що він зможе, то напевно не відмовить своєї помочи.

А Ти, дорога Ольдуню, не сумуй в приступах смутку і жалю думай про мене! І я також перший раз розлучилася з дитиною і лишилась зовсім сама, вже третій рік! Правда, показалась якась надія, але от вже третій місяць як я не маю від неї ніякої звістки; остання, що я одержала від неї, се була коротка телеграма з Владивостока, в якій вона сповіщає мене, що здорова і що одержала гроші. Се було 17 серпня! І так я в повній невідомости про неї бідну; І/Х післала телеграфом знов гроші і досі не маю ніякої відомости! І все жду і жду...⁸

Як що буде і Вас скоро Мартуся з Лисят.⁹ то перекажіть їй зміст сего листа: я вже давно до неї не писала, а вона до мене ще давнійше...але, правду сказати, повторяти кілька разів одне й те саме, та ще таке сумне – нема сили...

І так, поки-що, досить. Якщо буду мати ще щось до написання, то, розуміється, зараз же напишу, а тепер цілую Вас всіх дорогих моїх дуже, дуже

Ваша тітка Мар.

№ 20. Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич

[Київ], 28 листопада 1940 р.

28/XI 940

Дорога Ольдзуню!¹

Тільки-що одержала я Твого листа; Вінко² зі Львова писав до мене також. Я передам сього листа до Люці³ і вона перешле Тобі. Передаю Тобі, користаючи з нагоди, давно призначену для Тебе хустку: думала я, що колись сама Тобі її передам, але, бачу, не виходить... Уживай її чи як хустку, чи як сервету /се скорше, бо хустки такої тепер не ужиєш/, а як се не потрібне то продай, може дістанеш за неї трохи грошей? /Я, колись давно, за добрих часів, заплатила за неї 100 руб. – се я пишу Тобі для орієнтованя/. Вона чисто шовкова, /не штучного шовку, а Reinseide / і гарного кольору, може в театрі для костюмів купилиб? Але, се вже Ти сама рішай. Про Леся⁴ не журися так дуже, не побивай ся! Правда – се неймовірна далечінь, але моя бідна Кулюнечка була ще значно дальше і зовсім в інших умовах, а тепер доїхала до Владивостока – і замовкла: не маю від неї звістки вже з 17 серпня! Не знаю – де вона? Чи ще там, чи їде сюди, чи здорова? На телеграми з заплаченою відповіддю не маю ані слова відповіді...⁵

Коли зможу, буду просити людей впливових, щоб Лесяка перевели кудись ближше, еле се не так скоро буде, і не знаю навіть, чи буде нагода? Се пишу Тобі тому, щоб Ти знала, що я стараюсь допомогти, стараюсь дуже...

Поки що кінчу. Напиши, чи одержала Ти мого листа писаного давно, ще, здаєть ся мені, у вересню? Від Тебе, до листа Вінкового не було дуже, дуже довго ніякої звістки.

Цілую Вас усіх дуже, дуже
Ваша Мар

Чи Олі⁸ вже здоров?

Ріжниця в часі між Владивостоком а Києвом – 6 годин, між Львовом а Влад. буде коло 7-ми годин.

Треба і в безнадійности сподіватись, так мені Вінко писав і він має рацію!!!

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3975, інв.№ 79 МЕМ*

№ 21. Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич

[Київ], 19 грудня 1940 р.

Адресат: Стрий
вул. Кілінського, 24
«Ясна Поляна»
Ольга Микласевич.

19/XII 940

Дорога Ольдзю! Відповідж мені зараз-же, чи переслала Тобі Люця¹ мого листа і хустку, що я передала для Тебе через пана Ш.^{2?} дня І. с.м.

Жду листа і цілую Вас усіх дуже
Мар.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3976, інв.№ 80 МЕМ*

№ 22. Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич

[Київ], 28 грудня 1940 р.

Адресат: Стрий
вул. Кілінського, 24
«Ясна Поляна»
Ольга Микласевич.

28/XII. 940

Дорогі мої! Я дуже втішила ся Твоїм листом, дорога Ольдзю, і думаю, що хустку таки продай, хоч і низше вартости, бо важно мати гроші тоді, коли вони потрібні... Спитай Люцю¹ – може Вона довідаєть ся в театрі: там купилиб, думаю.

Лесеви дуже раджу оркестру², з кожного погляду!

Як що зможу /думую, що так/, то пришлю Лесеви пару рублів на какао і яечка, аби скорійше приходив до здоровля...

Від моєї Дорогої, нечасної не маю вже п'ятий місяць ніякої відомости: мука тяжка, нестерпна!³

Цілую Вас усіх дуже
Мар.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3977, інв.№ 81 МЕМ*

№ 23. Фрагмент листа Марії Грушевської до Ольги Мочульської

Київ, 20 січня 1941 р.

Адресат: Станіслав
ул. Чапаєва, 38
Ольга Мочульська.

Київ, 20/1 1941

Моя дорога Ольдуно!¹

Недавно я писала Тобі – а опісля дістала від Тебе листа, де ти Мені обіцяєш ще другого скоро – а нарешті 5/1 одержала від Тебе гроші! – Дорога моя, не роби сього більше! Ти сама не багато маєш, а ще зі мною [...]

[...] неспокій в хаті і т.д. все се пусте в порівнянню з тим великим моїм горем! Але я стараюсь не падати духом, кріплю свою бідну надію – і яюсь живу. Вже почав ся пятий місяць як я живу без звістки від неї, бідненької моєї... Тяжко мені дуже!..

Був на минулім тиждні /від 14-18 січня/ [К.О. ?][...]²

[...] в однім тільки покою – чому се так? чи з недостачі «фондів» – тоді – чому ще й мені давати? чи з недостачі палива, як н.пр. Люця?³ Напиши мені, чому се так, бо ся відомість дуже мене зажурила!

Я живу дуже тихо, самотно: Ольги Олекс.⁴ нема цілий день дома, а я нікуди не ходжу, нікого чужого не видаю...занята я по найбільшій часті латанням [...]

[...] З огляду на се, я й відмовилась давати свої спомини про І.Ф. – про що просив мене його син, коли був у Києві.

Дорога моя! я всіма думками з моєю бідною, нещасливою дитиною... нема мені поза тим нічого...⁵ і тільки трохи відпочиваю своїм усмученим серцем, коли одержую листи від когось з Вас: але й се не потіха, бо в кожному з них я читаю[...]

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3978, інв.№ 82 МЕМ*

№ 24. Лист Марії Грушевської до [Ольги Мочульської]

Київ, 10 лютого 1941 р.

Київ, 10/II 941

Моя дорога!¹

Сими днями мені якось особливіше сумно і гірко; про мою Кулюнечку знов нічого не знаю... сказали мені тільки, що гроші і річі їй передані, але адреси мені не сказали: нема, мовляв, того чоловіка, що передавав їй річі, поїхав, кажуть, в командировку і треба ждати поки він вернеть ся. Кажуть, ще, що я швидко одержу від неї листа!²

Се я тому Тобі моя дорога пишу, що вже дуже мені тяжко! Ти мені, дорога моя, вибачай! У Тебе самої багато горя, великого, невтішного... отсе минає вже рік того великого нещастя!³ я думала, що може до сеї сумної річниці ми вже зможемо бути, коли не разом, то бодай десь близько коло себе, а тимчасом все лишилось так як було: таксамо сумно, таксамо безвиглядно. І доки се так буде, коли наше горе хоч трохи заспокоїть ся?

11/II моя дорога, моя біденька Ольдуню! так тяжко, так гірко, боляче... на кождім кроці, кожного дня щось нове і ні відки помочи ні поратунку!

Жду дуже приїзду К.О.⁴, може він порадує мене, може pomoже розвідати про Кулюню? Ах, якби вона була вже нарешті зі мною, то все иньше яби вже якось зносила! До того всего ще й ті хатні вороги... а між ними й дочка Ан.Сер.⁵ Я дуже широко бажала, щоб вона переїхала до Києва і була разом з матір'ю, думала, що так буде ліпше матери, але не сподівалась зовсім, що вона так себе поведе супроти мене! Погане сотворіне!.. Тепер я з ними навіть не говорю; до того ще вони образили Ольгу Олександрівну⁶, і я не маю, крім неї і моєї доходячої робітниці – нікого, нікого! Та мені, що правда їхнього товариства і не дуже потрібно, тільки би мене оставили в спокою, але як раз, сего нема...

Через дуже «тяжку» погоду я зовсім не вихожу з дому, не була вже майже два місяці у Людмілі Мих. а вона хора і сестра її Оксана Мих.⁷ теж, отже ми й не бачились давно давно.

Моя дорога Ольдуню! Напиши хоч пару слів до мене, хоч картку, а то я почувую себе дуже самітною, дуже покинутою...

Колиб уже ся страшна зима скінчила ся, яб тоді ходила часто на цвинтар і булоб мені трохи відрадініше; та вже, слава Богу, не дуже й далеко до кінця, ще з місяць, півтора.

Вибачай за такого листа, але якось не можу я спромогти ся на якогось хоч спокійнішого, а написати конче була потреба...

От, в сій мінуті сонце засвітило... може й справді?..

Цілую Вас обі дуже

Ваша тітка

Мар

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3979, інв.№ 83 МЕМ*

№ 25. Лист Марії Грушевської до [Марти Левицької]

Київ, 22 лютого 1943 р.

Київ, 22/II 43

Дорога моя Мартуню, моя
кохана «фіно»!¹

Се я, твоя тітка і нанашка сердечно Тобі дякую за Твій дарунок, за каву! Се мені буде /розуміть ся, при ощадности/ пожива і лікарство до мая! Так мені се приємно, що Ти пам'ятала і подбала за мене! Тільки, боюсь, що Ти, певно, мала великий, надзвичайний видаток і тепер буде Тобі тяжко його покрити, а я тут не маю ніякої можливості Тобі його звернути... Ти вже вибачайно тепер, може пізніше можна буде все зробити.

Ще раз дуже, дуже дякую цілую міцно.

Твоя тітка і нанашка
Маринця.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3980, інв.№ 84 МЕМ*

№ 26. Лист Марії Грушевської до Марії Дем'янівни Деркач

Київ, 27 серпня 1944 р.

*Адресат: Львів, вул.Радянська, №24
(б. Чарнецкого 24)
ВП. Марія Дем'янівна Деркач.*

Київ, 27/VIII 944

Вельмишановна і дорога
Маріє Дем'янівно!¹

Я дійсно, з Вами не була знайома і ім'я Ваше вперше пізнала з Вашого листа, але бачу тепер, що навіть близькі й давні знайомі не могли б більше для мене зробити чим Ви, дорога Маріє Дем'янівно! Дуже, дуже за се дякую!!

Ви кажете, щоб дочка моя приїхала за річами... але вона, нещасна, на заслани після довгої тюрми. Її були заарештували /по доносу/ 10-11 липня 1938р. судили і вислали на 8 літ на схід, звідки привезли в Москву для «перегляду» справи, а 19 червня 1941 р. я втратила зв'язок з нею і тепер не знаю навіть-де вона? Якби їй допомогти? куди, до кого звернутись? Пропадаю я з горя, з жалю! Я сама саміська тут! ні рідних ні знайомих, ні приятелів... Всі, що були не відомо де.

Я не маю тут нікого комуб могла щось доручити, всі – люде нові, незнайомі а у Львові єсть саме Мих.Степ. Возняк² та ще Осип Іванович Роздольський:³ от сім двом людям, яких я можу назвати приятелями можу все доручити; не знаю тільки чи схочуть вони брати клопіт на здорову голову? Прошу представити собі моя положене: без рідні, без приятелів і без ніякої енергії ні сили: старуха 75 літ і хора на серце...

Пишете, що можнаб щось продати і прислати мені гроші. Грошей то я дуже потрібую, бо жите дороге, але не знаю, що саме можнаби продати? Може тов.ім.Шевченка чи як тепер кажуть Академія Наук у Львові, купилаб дещо: я думаю, що вона моглаб може купити гуцульську збірку /але не вироби Шкрибляка/ для етнографічного відділу свого Музею; сих річей було досить багато. Прошу сих Панів: Возняка і Роздольського зайнятись сим.

Чекаю, що може хтось обізаний сею справою явиться тут і ми тоді рішилиб що саме продавати?

А ось сими днями, а саме в понеділок сего тиждня – се було 3 вересня, «напали» /буквально/ на моє помешкане якісь люди з «управдомшею» /єї імя Галина Олексієвна Тупицька/ в 8 год. вечера, викинули речі з двох кімнат, яке належить до могого помешканя* а які займала Ольга Олександр. Грушевська, вдова Олександра Сергієвича⁴ і дочка Анни Сергієвни Грушевської /по мужу Василенко⁵ / і послали туди якихось людей! Речі всі стоять в передпокою так, що переходити через него майже неможливо... Ніхто не помагає, не можемо найти ні ратунку ні опіки!! Хочби хтось заступив ся за нами! Я ходила вчора всюди, до втрати останніх сил!.. і без результату.

*:

Я їх займаю зі всею родиною Грушевського М. /Академіка/.

Можеби тов. ім. Шевченка заступилось за родиною Мих. Серг. Грушевського? Се наша остання надія!!

Просимо, благаємо, поратунку і опіки!! Прошу взяти до уваги й до серця наше положене і чим скорійше помогти нам!!

Остаюсь з високим поважанем до Наук.Тов. і жду поратунку!

Марія Грушевська.

Київ, 7/XI 1944

Не можу писати всюди, прошу Марію Демянівну передати до Наук.Тов.ім.Шевченка

Г

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові,
кн.вступу № 2575, інв.№ 46 МЕМ*

**№ 27. Лист Марії Грушевської до
п.Нікодемівич [Казимири] і Деркач Марії Дем'янівни**

[Київ, січень-березень 1947 р.]

Адресат: Львів
Пані Нікодемівич
вул.Захарієвича №7/1
Деркач
Марії Дем'яновні

Вш. Марії Демяновні
Деркач.

Прошу продати сі річи які я просила і передати мені гроші до Києва, я зовсім без грошей! Просила я продати /п.Нікодемівич/' половину фарфорового сервіза, обідового а також весь чайний сервіз. Я зовсім без грошей, прошу мати се на увазі!...

Ваша М.Грушевська

Додаток:
маленька картка:

1420

+ } = 1720

300

/ треста крб.

на рахунок річей

Грушевської /шафи

і дрібниць/ одержав

Д. Лукіянович ² /підпис/

1.IV.1947.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу. 2576, інв. № 47 МЕМ*

КОМЕНТАРІ ДО ЛИСТІВ МАРІЇ ГРУШЕВСЬКОЇ

№ 1. Неаполь, Італія, 28 квітня 1908 р.

Публікується вперше за автографом.
Місце написання – Неаполь.
Поштівка писана Марією Грушевською.
Автограф на поштівці:
«Capri – Grotta azzurra.
Fabio Vicchieral, Editore – Napoli.»
Друк поштівки кольоровий.

№ 2. Київ, Росія, 3 вересня 1908 р.

Дату встановлено за штемпелем.
Публікується вперше за автографом.
Місце написання – Київ.
Поштівка писана Марією Грушевською.
Автограф на поштівці: «№342. Кієвъ-Kiev.
Домъ Городецкаго. Maison Gorodeszki.»
Із серії: «Открытки Д.Маркова.
Кієвъ, Крещатикъ, д.№ 41»
Друк поштівки кольоровий.

Поштівка-вітання підписана «М.М.К.» – від заголовних букв «Михайло» (Грушевський), «Марія» (Грушевська) і «Катерина» (Катерина-Кулюня Грушевська) і адресована старшому рідному братові Марії Грушевської – Сильвестру Вояковському, пароху в с.Богданівка коло Підволочиськ на Тернопіллі.

№ 3. Київ, Росія, 13 (26) січня 1911 р.

Публікується вперше за автографом.
Місце написання – Київ.
Писано Марією Грушевською.
Лист передано в дар Державному меморіальному музею Михайла Грушевського у Львові родиною Андрія і Віри Зіньків.

1. Дорога Тесюню – Стефанія Левицька, у заміжжі Калитовська, племінниця Марії Грушевської, донька її рідної сестри Олімпії та о.Олександра Левицького.

2. «твоею Тасею» – Тетяна Калитовська, старша донька родини Калитовських, у заміжжі за Теодором Зіньком – п.Зінько.

3. Пусьо – Павло Калитовський, старший син родини Стефанії (з Левицьких) та Єроніма Калитовських.

4. Єронко – Калитовський Єронім, псевд. Трохим Дріт (1866-1926), галицький адвокат, письменник, поет, співробітник гумористичних і сатиричних часописів, видавець. Чоловік Стефанії з Левицьких Калитовської.

5. Мурця – Марта Левицька, племінниця Марії Грушевської, донька Олімпії та Олександра Левицьких.

6. «Синкове здоровля» – Синко – Модест Левицький, єдиний син подружжя Олімпії і Олександра Левицьких.

7. Ольдзя – Ольга (з Левицьких) Микласевич, донька рідної сестри Марії Грушевської – Олімпії (з Вояковських) Левицької, дружина адвоката Вікентія Микласевича;

8. «для Пікці» – невстановлена особа.

№ 4. Равенна, Італія, 26 вересня 1911 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Равенна.

Поштівка писана Марією Грушевською.

Автограф на поштівці:

«Ravenna. S.Vitale-Mosaico.

Imperatrice Teodora. Tip. E.Lavagna e Figlio.»

Друк поштівки чорно-білий.

Поштівка адресована Ользі Вояковській (у заміжжі

Мочульській), доньці отця Сильвестра Вояковського.

№ 5 Київ, 19 квітня 1913 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ

Писано Марією Грушевською.

1. Дорога Ольдзю – Ольга з Левицьких, у заміжжі Микласевич, ще одна донька о.Олександра і Олімпії Левицьких.

2. Вуйко – Михайло Сергійович Грушевський;

3. Левицький Орест Іванович (1849-1922) – київський знайомий родини Грушевських, історик, член київської «Старої громади», а також УНТ в Києві, письменник, учень В.Антоновича, член ВУАН і її другий президент (1919-22рр.). Жив на Тарасівській, 20, по сусідству з Паньківською, 9.

№ 6. Київ, 2 січня 1919 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Писано Марією Грушевською.

1. Родина Калитовських: Єронім Калитовський, його дружина Стефанія (з Левицьких) Калитовська та їхні діти: Павло, Тетяна і Марта;

Калитовський Єронім, псевдонім Трохим Дріт (1866-1926), галицький адвокат і письменник, автор поезій, оповідань (збірка «Декани з гір»), гуморесок;

2. Федір Калинович – знайомий родини Грушевських, математик, автор праць «Елементи наближених обчислень», «Словника математичної термінології» (1926);

3. Мурка (Мурця) – Марта Левицька, таке «прізвисько» дістала в родині за свою прихильність до котів;

4. Кулюня (Колюня) – Катерина Грушевська. Так в родині Грушевських ніжно називали доньку;

5. Вуйко – Михайло Сергійович Грушевський;

6. «малий дім» – триповерховий флігель у дворі на вулиці Паньківській, 9 у м. Києві – родинний маєток Грушевських. Зараз в ньому розміщений Київський історико-меморіальний музей Михайла Грушевського;

7. «того погорілого» – родинний (фамільний) шестиповерховий будинок Грушевських у Києві, свідомо зруйнований більшовиками під час наступу Муравйова на Київ 25 січня 1918 року.

№ 7. [Київ ?], 2 березня 1928 р.

Публікується за автографом фрагмента листа.

Місце написання – Київ [?].

Авторство фрагмента листа встановлено за почерком Марії Грушевської

Лист обрізаний свідомо, вочевидь з метою приховати інформацію про родину Грушевських, яка б могла потрапити до рук відповідних служб при обшуках у 30-40рр. ХХ ст.

1. «Дорогі Ольдуню, Вінку й всі діти!» – родина Вікентія й Ольги Микласевич;

2. «З вашим маленьким хлопчиком» – йдеться про народження Олега Микласевича, молодшого сина Вікентія й Ольги Микласевич.

№ 8. Київ, 14 червня 1930 р.

Публікується за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний рукою Марії Грушевської.

1. Марта Левицька;

2. Внучка вуйкової сестри – Галина (Ляля) Анатоліївна Петрицька (1918-1930), внучка Ганни Шамраєвої (Шамрай);

3. «другий том своїх «Дум» – йдеться про видання Комісії історичної пісенності Історичної секції Всеукраїнської Академії Наук «Українські народні думи», том другий. Тексти №№ 14-33, передмова Катерини Грушевської. Харків, Київ. Державне видавництво «Пролетар», 1931. Т.2 корпусу «Українських народних дум» – унікальне видання, букіністична рідкість, тираж якого був знищений офіційною владою майже повністю.

№ 9. Київ, 3 грудня 1930 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист написано Марією Грушевською.

1. «Дорогі наші Вінку і Ольдзуню!» – пп.Вікентій і Ольга Микласевичі.

2. «Проф.Ст.» – Студинський Кирило, академік, голова Наукового Товариства ім.Шевченка у Львові. Опікувався в 20-40рр. на прохання Михайла Грушевського його львівською віллою;

3. «Ю.» – йдеться про процес, який вівся від імені Грушевських Михайла і Марії за представництва у судових інстанціях проти Юлії Кинашевої, служниці у львівській віллі Грушевських. За час своєї служби у 1914-30рр. вона залишила після себе у будинку повний безлад. Час її проживання і служби у віллі дуже непокоїв родину Грушевських, оскільки Кинашевою до них висувалися необґрунтовані фінансові вимоги. Судовий процес, про який йдеться у листі, нарешті, з'ясував усі моменти цієї справи. Вікентій Микласевич, як адвокат, дуже активно цьому допомагав і сприяв;

4. «Люця» – Людмила Савицька (з Левицьких), донька Олімпії (з Вояковських), рідної сестри Марії Грушевської;

5. «Мартуся» – Марта Левицька;

6. «Савиць» – пп.Йосифа та Людмили Савицьких.

№ 10. [Москва], 10 грудня 1932 р.

Публікується вперше за автографом.
Місце написання – Москва, Столбче-2.
Лист писано Марією Грушевською.

Лист відправлений у конверті з маркою пошти ССРСР. Адреса писана російською, польською мовами: Галиція, Лысытычи. Дописано українською – Марта Левицька, Лысытычі коло Стрия. На конверті 6 штемпелів: Москви, Львова, Столбче-2, Лысытычі.

1. «Дорога моя Мартунечко!» – Марта Левицька;
2. «...рукою Юзка...» – Йосиф Савицький, священник зі Стрия, чоловік Людмили з Левицьких. Згодом подружжя переїхало до Львова, де о.Йосиф Савицький і помер. Діти Савицьких на еміграції;
3. «Люця» – Людмила Савицька;
4. «Мурця» – Марта Левицька;
5. «з Лысытыч» – село коло Стрия, де вчителювала Марта Левицька;
6. «Ольга Мочул.» – Ольга (з Вояковських) Мочульська, донька о.Сильвестра Вояковського, брата Марії Грушевської, дружина вченого літературознавця, критика, перекладача, правника Михайла Мочульського;
7. «Таня» – Тетяна Калитовська, перша донька подружжя Стефанії (з Левицьких) і Єроніма Калитовських.

№ 11. Москва, 28 серпня 1933 р.

Публікується вперше за автографом.
Місце написання – Москва.
Лист писано Марією Грушевською.

Лист відправлений з маркою пошти ССРСР. Адреса писана російською і польською мовами: На конверті три штемпелі: Москви (два), Львова (один).

1. «Дорогий наш Сильвунечку!» – о.Сильвестр Вояковський;
2. «Ольдзя і Мих.Мих.» – подружжя Ольга і Михайло Михайлович Мочульський;
3. «Влодзя» – Володимира Вояковська, вчителька, донька о.Сильвестра Вояковського, племінниця Марії Грушевської;
4. «Галя з Довгл.» – Галина (з Вояковських) Тишовницька, донька о.Сильвестра Вояковського, племінниця Марії Сильвестрівни;

5. «з Миколкою» – Микола Вояковський, син о.Сильвестра Вояковського, племінник Марії Сильвестрівни, теж священник, як батько, згодом виїхав у США, де і помер;

6. «до Богданівки» – село, де мав парохію о.Сильвестр Вояковський, куди часто на поч. ХХ ст. їздили Грушевські.

№ 12. Київ, 10 вересня 1935 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писано Марією Грушевською.

Лист відправлений у конверті з 3-ма марками «Пошта ССРСР», штемпелі «Рад Авіон», «R», «№ 145», штемпелі «Київ». Адреса писана російською, німецькою, українською мовами. Лист відправлений «Заказное». Вказана адреса відправника: «М.Грушевська. Паньківська 9/4»

1. «Дорога моя Мартусю!» – Марта Левицька;

2. «...по Татові...» – по Олександрові Левицькому, пароху в с.Скала над Збручем на Тернопіллі.

№ 13. Київ, 4 вересня 1936 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писано Марією Грушевською.

Лист відправлений у конверті з марками пошти ССРСР. Адреса писана російською і польською мовами. Зроблено допис адреси українською: Богданівка. С.Вояковському. Вказана київська адреса: М.Грушевська Паньківська,9/4. На конверті три штемпелі і два штампи – Київ, Богданівка.

1. «Дорогий наш, милий Сильвунечку!» – о.Сильвестр Вояковський;

2. «Ольдзя» – Ольга (з Вояковських) Мочульська;

3. «Галя» – Галя (з Вояковських) Тишовницька;

4. «Зате будова пам'ятника на могилі поступає вперед...» – згадується про пам'ятник, встановлений на могилі Михайла Грушевського на Байковому цвинтарі в Києві восени 1936 року. Виконував роботи скульптор Іван Макогон, архітектурний проект Василя Кричевського;

5. «Як з Владзеною посадою?» – йдеться про вчителювання Володимири Вояковської;

6. «...у Миколки...» – Микола Вояковський.

№ 14. Київ, 17 січня 1937 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний Марією Грушевською.

1. Лист аресований Ользі і Вікентію Микласевичам;

2. «Люця» – Людмила Савицька;

3. «Вінко» – Вікентій Микласевич;

4. «Мартуся в Лисятичах» – Марта Левицька;

5. «Вас.Гр.Кричевський» – Василь Григорович Кричевський (1873-1952), визначний мистецтвознавець, архітектор, художник, графік, театральний і кіно-декоратор, співорганізатор і професор Української Академії Мистецтв (1917), професор Київського Архітектурного і Художнього Інститутів, почесний доктор мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв, з 1944р. – на еміграції в Німеччині, згодом Венесуелі. Автор проекту будинку Михайла Грушевського у Києві на Паньківській, 9, мав у цьому ж будинку квартиру, де зберігалася величезна мистецька колекція і власні картини (все це згоріло, як і увесь будинок Грушевських під час обстрілу москалями Києва у 1918р.), графік-оформлювач кількох книжок Михайла Грушевського («Культурно -національний рух», «Ілюстрована історія України» тощо), дизайнер інтер'єрів кількох наукових інституцій Грушевського після повернення вченого на Радянську Україну, автор надгробку пам'ятника М.Грушевського у Києві – 1936р.;

6. «Ів.Макогон» – Іван Макогон, відомий український скульптор, монументаліст, закінчив Харківський Художній Інститут, викладач Київського Художнього Інституту;

7,8. «Для Калит.дітей.» – Павло, Тетяна, Марта – діти Стефанії (з Левицьких) і Єроніма Калитовських;

9. На закінчення листа є лист-приписка до Олега Микласевича, сина Ольги і Вікентія Микласевичів, згодом доброго музиканта і викладача.

№ 15. Київ, 20 січня 1938 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний Марією Грушевською.

Лист відправлений у конверті з марками СРСР. Адреса писана російською і польською мовами. Київська адреса писана українською мовою: Київ, Паньківська, 9/4 М.Грушевська. Поштові штемпелі Києва і Лисятич на конверті.

1. «Моя дорога Мартусю!» – Марта Левицька;
2. «До Люці» – Людмила Савицька ;
3. «До Ольги» – Ольга Мочульська;
4. «тітка Лисинецька в Турильчу – Амброзина (з Левицьких) Лисинецька в Турильчу, донька о.Йосифа Левицького, пароха Трибуховець, і Доміцелі з Ілевичів;
5. Черче – курортне селище за Рогатином на Станіславщині;
6. «Малою Мартусею» – Марта Калитовська;
7. «А Таня?» – Тетяна Калитовська;
8. «І де Пусьо?» – Павло Калитовський.

№ 16. Київ, 27 січня 1940 р.

Публікується вперше за автографом.
Місце написання – Київ.
Лист писаний Марією Грушевською.

1. «Дорогі мої, предобрі» – із змісту листа встановлено, що він адресований Ользі і Михайлові Мочульським;
2. «щоб менше відчувала свою самотність, своє гірке опущення...» – йдеться про самотність М.С.Грушевської після арешту Катерини (Кулюні) Грушевської, котру арештували 10 липня 1938 року. Влада трактувала її як учасницю «антирадянської націоналістичної організації»;
3. «Стефунені Сироти» – діти Стефанії (з Левицьких) і Єроніма Калитовського: Павло, Тетяна, Марта;
4. «Муня» – Марія Балько, дружина Модеста Левицького, невістка Олімпії (з Вояковських) Левицької;
5. «Зайко Савицький» – Зиновій Савицький, син Людмили і Йосифа Савицьких. Жив на еміграції, де і помер у 2006 р.
6. «Люся» – Людмила Савицька;
7. «Юзко» – Йосиф Савицький;
8. «Ольдзуню» – Ольга Мочульська;
9. «Галю» – Галина Тишовницька;
10. «з Дзідзьом» – Гнат Тишовницький, син Галини (з Вояковських) і Якова Тишовницького, дідича в с.Довголуки біля Стрия;
11. «в Дов.нікого нема» – село Довголуки, де мешкали Тишовницькі.
12. «К.О.» – Студинський Кирило Йосипович (Осипович) (1868-1941) – вчений, літературознавець, письменник. У 1900-18рр. доцент, згодом професор Львівського університету. В 1939-40рр. декан філологічного факультету і проректор цього ж вузу, академік АН УРСР з 1929р., голова Народних

зборів Західної України (1939 р.), депутат Верховної Ради УРСР. Близький друг родини Грушевських, товариські стосунки заклалися у львівський період діяльності Михайла Грушевського і збереглися між вченими і їхніми родинами; опікувався віллою Грушевських у Львові, допомагав вирішити багато проблем вдові академіка Грушевського – Марії Сильвестрівні Грушевській, котра жила самотньо у Києві після смерті доньки Катерини у радянських таборах;

13. «дорогий Михайле Михайловичу» – М.М.Мочульський (1875-1939) український письменник, перекладач і літературознавець, за фахом юрист (нотаріус), брав активну участь в літературному житті Галичини, був членом НТШ ім.Т.Шевченка у Львові, входив до складу редколегії журналу «Україна» (1917), був членом «Українсько-Руської Видавничої Спілки», автор багатьох статей і біографічно-критичних нарисів про Шевченка, Франка, Коцюбинського, польських поетів «української школи» та ін. Свій великий архів Мочульський передав до львівської філії бібліотеки АН УРСР 18 травня 1940р., перебрала архів Марія Дем'янівна Деркач. Співпрацював з Михайлом Грушевським, був у тісних контактах з родиною Грушевських і усією родиною по лінії дружини Ольги з Вояковських;

14. «Ольга Олекс.» – дружина Олександра Сергійовича Грушевського, рідного брата Михайла Сергійовича Грушевського, братова Марії Сильвестрівні Грушевської.

№ 17. Київ, 26 березня 1940 р.

Публікується за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний Марією Грушевською.

1. «Дорогі» – лист писаний до Ольги Микласевич, авторство встановлено зі змісту листа;

2. «Ольдзуню» – Ольга Микласевич;

3. «бідну Ольгу» – Ольга Мочульська;

4. «такий близький чоловік» – Михайло Мочульський. Йдеться про смерть М.М.Мочульського, котрого в родині надзвичайно шанували;

5. «бідна Галя з сином» – Галина і Гнат (Дзідзьо) Тишовницькі;

6. «що з Миколою» – Микола Вояковський;

7. «Бобко» – Борис Левицький, син Модеста Левицького, внук Олімпії Вояковської, внучатий племінник Марії Грушевської, помер 11.10.1992 р. в Казахстані (свого часу був туди висланий за участь у національно-визвольних змаганнях);

8. «Якби моя Кулюня була зі мною...» – Катерина Грушевська була арештована 10 липня 1938 року, 15-16 квітня 1939 року засуджена військовим трибуналом до позбавлення волі у виправно-трудоному таборі терміном на 8 років. У 1939-43 рр. була на засланні в Магаданській області. 30 березня 1943 року померла у ТЕМЛАЗІ, похована у Новосибірську.

№ 18. Київ, 12 червня 1940 р.

Публікується за автографом.
Місце написання – Київ.
Лист писаний Марією Грушевською.

1. «Дорогі Ольдзуню, Вінку і всі діти» – лист адресований до родини Ольги і Вікентія Микласевичів;
2. «Люця» – Людмила Савицька;
3. «Ксенуся» – Ксеня Микласевич, донька Ольги і Вікентія Микласевичів, мешкала на еміграції у США;
4. «тривога вічна за Кулюню...Се вже скоро буде два роки» – Катерина Грушевська перебувала у цей час на засланні. Йдеться про можливість хоч якогось спілкування між нею і Марією Грушевською;
5. «І Марця... Чи лишається вона в Лисят.» – Марта Левицька з Лисятич.

№ 19. Київ, 28 жовтня 1940 р.

Публікується вперше за автографом.
Місце написання – Київ.
Лист писаний Марією Грушевською.

1. «Дорогі мої, бідненькі» – лист адресований Ользі і Вікентію Микласевичам, авторство встановлено зі змісту листа;
2. «...перший раз прийшлося Вам відправляти дитину з дому» – про Олександра Микласевича;
3. «Віню» – Вікентій Микласевич;
- 4, 8 – Згадка про заслання Катерини Грушевської;
5. «Ксеня» – Ксеня Микласевич;
6. «Мартуся» – Марта Калитовська;
7. «за Олька» – Олег Микласевич;
9. «Мартуся з Лисят.» – Марта Левицька з Лисятич.

№ 20. [Київ], 28 листопада 1940 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ, встановлено за поштовим штемпелем.

Лист писаний Марією Грушевською.

1. «Дорога Ольдзуню!» – Ольга Микласевич, встановлено зі змісту листа;
2. «Вінко» – Вікентій Микласевич;
3. «Люця» – Людмила Савицька;
4. «Про Леся не журися так дуже і не побивайся» – про навчання Олександра Микласевича в артилерійському училищі в Києві;
5. «...моя бідна Кулюнечка,...не маю ані слова відповіді» – про Катерину Грушевську на засланні;
6. «Чи Олі вже здоров» – Олег Микласевич.

№ 21. Київ, 19 грудня 1940 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ, встановлено за поштовим штемпелем.

Поштівка писана Марією Грушевською.

Лист на поштовій картці ССРСР із зазначенням адреси.

1. «Люця» – Людмила Савицька;
2. «Пан Ш.» – невстановлена особа.

№ 22. Київ, 28 грудня 1940 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ, встановлено за штемпелем.

Поштівка писана Марією Грушевською.

Лист написаний на поштовій картці ССРСР.

1. «Спитай Люцю» – Людмилу Савицьку;
2. «Лесєви дуже раджу оркестру» – Олегові Микласевичу;
3. «Від моєї Дорогої, нещасної немає вже п'яти місяць ніякої відомости: мука тяжка, нестерпна» – Катерина Грушевська на засланні.

№ 23. Київ, 20 січня 1941 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Фрагмент листа писаний Марією Грушевською.

Лист повністю не зберігся.

Ймовірно фрагмент листа знищено свідомо,
щоб уникнути клопотів при можливих обшуках
або ж просто втрачений

Лист відправлений в конверті з чотирма марками ССРСР. Адресований українською мовою. На конверті 3 штемпелі: Київ-2, «Заказне».

1. «Моя дорога Ольдуню!» – Ольга Мочульська;

2, 5. «Вже почався п'ятий місяць як я живу без вістки від неї, бідненької моєї», «...я всіма мислями з моєю бідною, нещасливою дитиною... нема мені поза тим нічого...» – втрачений зв'язок з Катериною Грушевською, котра відбувала заслання;

3. «Люця» – Людмила Савицька;

4. «Ольги Олекс.» – Ольга Олександрівна Грушевська.

№ 24. Київ, 10 лютого 1941 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний Марією Грушевською.

1. «Моя дорога!» – Ольга Мочульська, встановлено зі змісту листа;

2. «...про мою Кулюнечку знов нічого не знаю... що я швидко одержу від неї листа» – Катерина Грушевська на засланні;

3. «Отже минає вже рік того великого нещастя» – згадка про смерть Михайла Мочульського;

4. «К.О.» – Кирило Осипович Студинський.

5. «дочка Ан.Сер.» – Ольга Шамрай, Василенко по чоловікові, донька Анни Грушевської (сестри Михайла Грушевського) та Віктора Шамрая;

6. «Ольгу Олександрівну» – Грушевська Ольга Олександрівна;

7. «...не була вже майже два місяці у Людмили Мих., а вона хора і сестра її Оксана Мих. теж» – Людмила Михайлівна і Оксана Михайлівна Старицькі, з якими дуже близько приятелювала Марія Грушевська.

№ 25. Київ, 22 лютого 1943 р.

Публікується за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний Марією Грушевською.

1. «Дорога моя Мартуню, моя кохана «фіно»! – Марта Левицька, адресат встановлений зі змісту листа.

№ 26. Київ, 27 серпня 1944 р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання – Київ.

Лист писаний Марією Грушевською.

Лист відправлений у конверті. Марка відсутня. Адреса писана українською мовою. На конверті два штемпелі: Київ та Львів./ І ще один штамп «просмотрено военной цензурой», 24295/. Написи: «Из Киева», «Заказне», «533».

Лист передано в дар Державному меморіальному музею Михайла Грушевського у Львові професором ЛНУ ім.І.Франка Мироном Деркачем, сином науковця-дослідника, бібліографа Марії Дем'янівни Деркач.

1. «Вельшановна і дорога Маріє Дем'янівно» – Деркач Марія Дем'янівна, літературознавець, франкознавець, бібліограф, працювала старшим науковим співпрацівником Інституту літератури АН УРСР, опублікувала близько 50 наукових праць, статей, розвідок. Їй належить багато публікацій нововіднайдених автографів, літературознавчих документів. Сприяла полегшенню скрутного матеріального становища Марії Сильвестівни Грушевської: заопікувалася долею частини речей, і мистецьких збірок, які залишила родина Грушевських у Львові.

2. «Мих.Степ.Возняк» – Возняк Михайло Степанович (1881-1954), літературознавець, франкознавець, професор Львівського університету, дійсний член ВУАН, пізніше АН УРСР, дійсний член НТШ у Львові, близький приятель родини Грушевських.

3. «Осип Іванович Роздольський» – Роздольський Осип Іванович (1872-1945) – фольклорист, перекладач. Член етнографічної комісії АН УРСР з 1926р. Керував фольклорною комісією АН УРСР на Львівщині у 1940р., автор солідних фольклорних видань. Близький приятель родини Грушевських.

4. «Ольга Олекс. Грушевська, вдова Олександра Сергієвича» – Грушевська Ольга Олександрівна, вдова померлого в таборах рідного брата Михайла Грушевського – Олександра.

5. «Дочка Анни Сергіївни Грушевської (по мужу Василенко)» – Ольга Шамрай, донька А.С.Грушевської та Віктора Шамрая.

№ 27. (Київ, січень-березень 1947 р.)

Публікується вперше за автографом Марії Грушевської.
Місце написання – Київ, встановлено зі змісту листа.
Відправлено у пристосованому конвертику без марки із
зазначенням адреси, на звороті лише номер 124404

До листа вкладена розписка про продаж речей у Львові з обрахунками, писана зеленим чорнилом на маленькій картці і завірена оригінальним підписом Дениса Лукіяновича. Місце написання і дату встановлено за змістом розписки.

Лист з розпискою надійшли у фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові як подарунок Мирона Деркача, професора ЛНУ ім.І.Франка, сина науковця, дослідника, бібліографа і сучасниці родини Грушевських – Марії Дем'янівни Деркач.

1. «Пані Нікодемівич» – [Казимира] з Грабовських Нікодемівич [Нікодимівич][1918-1988], донька Карла Грабовського, лісничого з Скали Подільської на Тернопіллі. За фахом – фармацевт. Померла у Любліні. За спогадами в родині – Казимира допомагала Марії Грушевській;

2. «Д.Лукіянович» – Лукіянович Денис Якович (1873-1965) – письменник, літературознавець, публіцист, педагог, професор Львівського університету, автор великої кількості оповідань, кількох повістей, автор численних розвідок про класиків української літератури. Близький знайомий родини Грушевських, часто спілкувалися родинами у час проживання Михайла і Марії Грушевських у Львові, при найменшій нагоді відвідував самотню Марію Сильвестрівну у Києві.

**ПОІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК АДРЕСАТИВ ЛИСТУВАННЯ
МАРІЇ ГРУШЕВСЬКОЇ**

№ з/п	АДРЕСАТ	Нумерація листів
	ЛИСТИ ДО СИЛЬВЕСТРА ВОЯКОВСЬКОГО:	
1	<i>Неаполь, Італія, 22 квітня 1908 р.</i>	№ 1
2	<i>Київ, Росія, 3 вересня 1908 р.</i>	№ 2
3	<i>Москва, Росія, 28 серпня 1933 р.</i>	№ 11
4	<i>Київ, Росія, 4 вересня 1936 р.</i>	№ 13
	ЛИСТИ ДО РОДИНИ МИКЛАСЕВИЧІВ:	
1	<i>Київ, Росія, 19 квітня 1913 р.</i>	№ 5
2	<i>[Київ ?], Росія, 2 березня 1928 р.</i>	№ 7
3	<i>Київ, Росія, 3 грудня 1930 р.</i>	№ 9
4	<i>Київ, Росія, 17 січня 1937 р.</i>	№ 14
5	<i>Київ, Росія, 26 березня 1940 р.</i>	№ 17
6	<i>Київ, Росія, 12 червня 1940 р.</i>	№ 18
7	<i>Київ, Росія, 28 жовтня 1940 р.</i>	№ 19
8	<i>[Київ], Росія, 28 листопада 1940 р.</i>	№ 20
9	<i>[Київ], Росія, 19 грудня 1940 р.</i>	№ 21
10	<i>[Київ], Росія, 28 грудня 1940 р.</i>	№ 22
	ЛИСТИ ДО ОЛЬГИ МОЧУЛЬСЬКОЇ (ВОЯКОВСЬКОЇ):	
1	<i>Равенна, Італія, 26 вересня 1911 р.</i>	№ 4
2	<i>Київ, Росія, 27 січня 1940 р.</i>	№ 16
3	<i>Київ, Росія, 20 січня 1941 р.</i>	№ 23
4	<i>Київ, Росія, 10 лютого 1941 р.</i>	№ 24
	ЛИСТИ ДО МАРТИ ЛЕВИЦЬКОЇ:	
1	<i>Київ, Росія, 14 квітня 1930 р.</i>	№ 8
2	<i>[Москва], Росія, 10 грудня 1932 р.</i>	№ 10
3	<i>Київ, Росія, 10 вересня 1935 р.</i>	№ 12
4	<i>Київ, Росія, 20 січня 1938 р.</i>	№ 15
5	<i>Київ, Росія, 22 лютого 1943 р.</i>	№ 25
	ЛИСТ ДО РОДИНИ КАЛИТОВСЬКИХ	
1	<i>Київ, Росія, 13 (26) січня 1911 р.</i>	№ 3
2	<i>Київ, Росія, 21 січня 1919 р.</i>	№ 6
	ЛИСТИ ДО МАРІЇ ДЕМ'ЯНІВНИ ДЕРКАЧ:	
1	<i>Київ, Росія, 27 серпня 1944 р.</i>	№ 26
2	<i>[Київ], Росія, січень-березень 1947] р.</i>	№ 27

ЛИСТУВАННЯ КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ

№ 1. Лист Катерини Грушевської до Ольги та Вікентія Микласевичів

Ортманн, Австрія, 21 лютого 1928 р.

Адресат: Nahmohlgeboren
O. Myklasewytch
in Kalusz
ost. Galizien.

21/ II 1927

Дорогі!

Моя Мамуся у Відни, то я не чекаючи от вона вернеться, десь певно завтра. Посилаю Вам всім найщиріші поздоровлення і сердечні желаня всього добра.

Особливо Вашому дипломатичному синові! Родився в день першого міжнародного акту відродженої державности, хрестився іменем того що підписав був перший міждержавний акт новонародженої Руси. Дай же йому Боже мати кращу доля як одна і як друга і діждатися щастя і собі і їм!

І Вам, головно, дорогі Ольдзю і Вінку. Цілую сердечно.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 9101, інв.№ 229 МЕМ*

КОМЕНТАРІ ДО ЛИСТІВ КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ**№ 1. *Ортманн, Австрія, 21 лютого 1928 р.***

Публікується за автографом.
 Місце написання – Ортманн
 Вітання писане Катериною Грушевською.
 На оригінальній поштівці із зображенням
 «Forchtenstein Burgenland» в Австрії
 Автор помилково продатувала лист 21/II 1927
 Поштовий штампель засвідчує дату 21/ II 1928
 і місце написання «Ortmann»

**ПОІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК АДРЕСАТІВ ЛИСТУВАННЯ
КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКОЇ**

№ з/п	АДРЕСАТ	Нумерація листів
1	ЛИСТ ДО ОЛЬГИ ТА ВІКЕНТІЯ МИКЛАСЕВИЧІВ: <i>Ортманн, Австрія, 21 лютого 1927 р.</i>	№ 1

ЛИСТУВАННЯ МАРІЇ ТА КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКИХ

№ 1. Лист спільний Катерини і Марії Грушевських до Ольги Мочульської

[Київ], 27 березня [1913] р.

Дорога Ольдзю¹.

Ти пишеш що не дістала ні одного листа від нас, се дивно бо я писала Тобі і чикала що може Ти що небуд напишеш. Недавно у Києві був Бойчук², був коло тиждня так що я могла трохи поучитися і почати малювати. То що я учила ся з Тобою, повторяю, але досить не правельно, сьогодні скінчила фізику. Олюся³ слаба вже майже два місяці, запалення середного уха, але вже проходить. Я що дня ходжу до неї. В вівторок преїде Татусьо і, здаєть ся, Саша і Тьотя Оля⁴. Коли Ти збираєш ся до Львова? Чи ще маєш багато учити ся⁵. Що чувати коло Галі⁶, чи вже будують дім. Коли Ти будеш мати час напиши мені про неї. Я уже дуже хочу їхати до дому.

Здаєть ся я вже нічого не пригадаю.

Цілую Тебе багато.

Кулюня.

P.S. Сегодня вечером був у нас Бойчук, але я його небачила; буде кілька день.

І я теж Тобі писала, Ользя – дивно, що Ти не одержала наших листів. У нас тепер нічого цікавого нема, досить тихо. Дома у нас було кілька зібрань, але говорили переважно про різні діла; бували і зібраня для «приємности» але малі: «шерочка з машерочкою». На свята приїде «Криве зеркало», я хочу піти два рази. Ти значить, їдеш з початком мая до Львова, заїдь, розумієть ся, до свого покою, а скоро і ми приїдемо, а принаймні Вуйко, хоч дуже правдоподібно, що приїдемо всі разом коло 20 с.ст. квітня. Ми тепер самі, бо В. в Петербурзі і вернеть ся аж у вівторок вечер на страстнім тиждні. Ми з дівчинкою пошили собі нові сукні – літні, досить гарні. Погоди щось нема, холодно і вітер, хоч сьогодні вітер якийсь теплий. Галіна Олюся⁷ хора, якась досить тяжка хвороба серця; бідні вони!

Вже близько свята, я не буду мати часу, бо мушу помагати Юльці⁸ і вже писати не буду, тому тепер поздоровляю Вас всіх і бажаю Вам щастя і здоровля!

А тепер цілую міцно

Ваша

М.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 3958, інв.№ 62 МЕМ*

№ 2. Вітання Марії і Катерини Грушевських Марті Левицькій

Відень, Австрія, 29 грудня 1927 р.

Адресат: Ost-Galizien,
Fl.Marta Lewicka,
Stryi,Zelena, № 5

Відень, 29/XII.27.

Дорога Мартусю!¹ Дуже тебе цілуємо і бажаємо всего найкращого з Новим Роком!

Тітка Маринця і Кулюня.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн.вступу № 3961, інв.№ 65 МЕМ*

КОМЕНТАРІ ДО ЛИСТІВ МАРІЇ ТА КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКИХ

№ 1. [Київ], 27 березня [1913]р.

Публікується вперше за автографом.

Місце написання і рік встановлено за змістом листа.

Лист писано Марією і Катериною Грушевськими.

Лист передано в дар Державному меморіальному музею М.Грушевського у Львові родиною Олександра і Любомири Микласевичів.

1. «Дорога Ольдзю» – Ольга (з Вояковських) Мочульська;

2. «Недавно у Києві був Бойчук..» – Бойчук Михайло (1882-13.07.1937), визначний художник-монументаліст, педагог, уроженець Галичини. Закінчив Академію Мистецтв у Кракові, згодом студіював у Парижі. Один з фундаторів (1917) Академії Мистецтв. Заклав і розвинув школу українського монументального живопису (бойчукізм). Впливи школи бойчукістів позначилися незабаром не тільки в малярстві, а й у кераміці, ткацтві, килимарстві, графіці, різьбі. Доля «бойчукістів» склалася трагічно: звинувачені у «порушенні соціалістичної законності», безпідставних політичних «гріхах», найвизначніші з них були репресовані і загинули. Михайло Бойчук був заарештований у листопаді 1936р.; засуджений до розстрілу 13 липня 1937 року і

цього ж дня вирок було приведено в дію. («Літературна Україна» №28, 12 липня 1990 р.);

3.7. «Олюся» – Ольга Вікторівна Шамраєва (Шамрай) – донька Ганни (Галі) з Грушевських Шамраєвої (Шамрай);

4. «Саша і Тьотя Оля» – Олександр Сергійович і Ольга Олександрівна Грушевські; Олександр Сергійович (1877-1942) – молодший брат М.С.Грушевського, історик, історик української літератури, історіограф. Викладав в Одеському, Петербурзькому, Київському університетах, був професором Українського державного університету в Києві (1918-1919), дійсний член НТШ, УНТ в Києві. У 20-тих роках – професор Київського інституту народної освіти, директор історично-географічної комісії ВУАН. У 1938р. репресований, засланий у м.Павлодар. Будь-яких записів про його смерть немає; реабілітований у 1989 році, але справжньої реабілітації його імені та й великої наукової праці не відбулося й досі, обставини його смерті і місце поховання залишаються невідомими. Ольга Олександрівна (1878-1961) – дружина О.С.Грушевського, філолог, дослідниця творчості Т.Г.Шевченка і П.Куліша, історик, бібліограф. Активна учасниця діяльності Київського товариства «Просвіта». Працювала в Комісії по складанню Словника української мови ВУАН, обіймала посаду бібліотекаря КІНО. Прислужилася справі реабілітації Катерини Грушевської, Олександра Сергійовича Грушевського, опікувалася Марією Сильвестрівною Грушевською. Передала архів Грушевських на державне зберігання;

5. «Чи ще маєш багато учитися» – з листа Колюні (Кулюні) Грушевської до Ольги Вояковської (в заміжжі Мочульської), йдеться про студії Ольги Вояковської як слухачки надзвичайної відділу філософії Львівського університету (у 1907-1912рр. й, можливо, пізніше, про що стверджують університетські свідоцтва, датовані 1908, 1912рр.).

6. «Що чувати коло Галі» – Галина (з Вояковських) Тишовницька, племінниця Марії Сильвестрівни Грушевської;

8. «Мушу допомагати Юльці» – Юлія, робітниця в домі Грушевських.

№ 2. Відень, Австрія, 29 грудня 1927 р.

Публікується за автографом.

Місце написання – Відень

Вітання писане Марією Грушевською.

Автограф на поштівці із художньою композицією з підписом:

«Herzliche Neujahrsgrusse!»

1. Дорога Мартусю – Марта Левицька, донька рідної сестри Марії Грушевської – Олімпії (з Вояковських) Левицької.

**ПОІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК АДРЕСАТИВ ЛИСТУВАННЯ
МАРІЇ ТА КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКИХ**

№ з/п	АДРЕСАТ	Нумерація листів
1	ЛИСТ ДО ОЛЬГИ МОЧУЛЬСЬКОЇ: <i>[Київ, Росія], 27 березня [1913]</i>	№ 1
1	ЛИСТ ДО МАРТИ ЛЕВИЦЬКОЇ: <i>Відень, Австрія, 29 грудня 1927 р.</i>	№ 2

**ВІТАЛЬНА ТЕЛЕГРАМА
ВІД РОДИНИ ГРУШЕВСЬКИХ ОЛЬЗИ ЛЕВИЦЬКІЙ**

Стрий, Галичина, 12 серпня 1913 р.

*Адресат: Stryj
Lewicka¹*

Jasienow

Bazajemo szczastia molodym²
Czekajemo.
Hruszewski

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.
кн.вступу № 7026, інв.№ 170 МЕМ*

Публікується вперше за автографом
Місце написання – Стрий
Телеграма писана олівцем латинськими літерами
на фірмовому поштовому бланку
Зміст «Бажаємо щастя молодим. Чекаємо. Грушевські»

1. Ольга Левицька – племінниця Марії Грушевської
2. Телеграма відправлена у день одруження Ольги Левицької та Вікентія Микласевича.

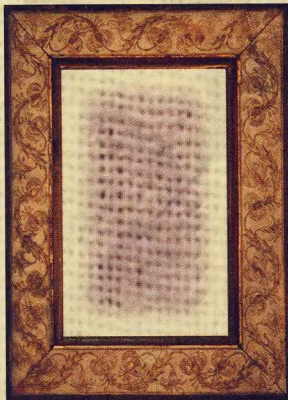
ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПОКАЖЧИК ЛИСТІВ МИХАЙЛА, МАРІЇ ТА КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКИХ

1. *Владикавказ, Росія, 31 серпня (12 вересня) 1898 р.* Лист спільний Михайла і Марії Грушевських до Стефанії Левицької.
2. *Дантон, Париж, Франція, 29 квітня 1903 р.* Вітання Михайла Грушевського Сильвестру Вояковському.
3. *Київ, Росія, 10 лютого 1907 р.* Лист Михайла Грушевського до Катерини Грушевської.
4. *Київ, Росія, 7 листопада 1907 р.* Лист Михайла Грушевського до Марії Грушевської.
5. *Київ, Росія, 19 листопада 1907 р.* Лист Михайла Грушевського до Марії Грушевської.
6. *Неаполь, Італія 22 квітня 1908 р.* Вітання родини Грушевських Сильвестру Вояковському.
7. *Київ, Росія, 3 вересня 1908 р.* Вітання родини Грушевських Сильвестру Вояковському.
8. *Санкт-Петербург, Росія, 9 лютого 1909 р.* Лист Михайла Грушевського до Катерини Грушевської.
9. *Київ, Росія, 13 (26) січня 1911 р.* Лист Марії Грушевської до Стефанії Калитовської.
10. *Равенна, Італія, 26 вересня 1911 р.* Лист Марії Грушевської до Ольги Вояковської.
11. *[Київ, Росія], 27 березня [1913] р.* Лист спільний Катерини і Марії Грушевських до Ольги Мочульської.
12. *Київ, Росія, 19 квітня 1913 р.* Лист Марії Грушевської до Ольги Миклашевич.
13. *Стрий, Галичина, 12 серпня 1913 р.* Вітальна телеграма від родини Грушевських Ользі Левицькій.
14. *[Київ, Росія], 20 січня 1919 р.* Лист Михайла Грушевського до Єроніма Калитовського;
15. *Київ, Росія, 21 січня 1919 р.* Лист Марії Грушевської до родини Калитовських.
16. *Відень, Австрія, 21 березня 1921 р.* Лист Михайла Грушевського до Івана Калиновича.
17. *Відень, Австрія, 29 грудня 1927 р.* Вітання Марії і Катерини Грушевських Марті Левицькій.
18. *Ортманн, Австрія, 21 лютого 1928 р.* Лист Катерини Грушевської до Ольги та Вікентія Микласевичів.
19. *[Київ, Росія], [1928].* Фрагмент листа Михайла Грушевського до родини Микласевичів.

20. [Київ ?], Росія, 2 березня 1928 р. Фрагмент листа Марії Грушевської до родини Ольги і Вікентія Микласевичів.
21. Київ, 14 квітня 1930 р. Лист Марії Грушевської до Марти Левицької.
22. [Кисловодськ, Росія], 29 вересня 1930 р. Лист Михайла Грушевського до Вікентія Микласевича.
23. Київ, Росія, 3 грудня 1930 р. Лист Марії Грушевської до Вікентія і Ольги Микласевичів.
24. [Москва, Росія], 10 грудня 1932 р. Лист Марії Грушевської до Марти Левицької.
25. Москва, Росія, 28 серпня 1933 р. Лист Марії Грушевської до Сильвестра Вояковського.
26. Київ, Росія, 10 вересня 1935 р. Лист Марії Грушевської до Марти Левицької.
27. Київ, Росія, 4 вересня 1936 р. Лист Марії Грушевської до Сильвестра Вояковського.
28. Київ, Росія, 17 січня 1937 р. Лист Марії Грушевської до Ольги і Вікентія Микласевичів.
29. Київ, Росія, 20 січня 1938 р. Лист Марії Грушевської до Марти Левицької.
30. Київ, Росія, 27 січня 1940 р. Лист Марії Грушевської до [Ольги і Михайла Мочульських].
31. Київ, Росія, 26 березня 1940 р. Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич.
32. Київ, Росія, 12 червня 1940 р. Лист Марії Грушевської до Ольги і Вікентія Микласевичів.
33. Київ, Росія, 28 жовтня 1940 р. Лист Марії Грушевської до [Ольги і Вікентія Микласевичів].
34. [Київ, Росія], 28 листопада 1940 р. Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич.
35. [Київ, Росія], 19 грудня 1940 р. Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич.
36. [Київ, Росія], 28 грудня 1940 р. Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич.
37. Київ, Росія, 20 січня 1941 р. Фрагмент листа Марії Грушевської до Ольги Мочульської.
38. Київ, Росія, 10 лютого 1941 р. Лист Марії Грушевської до Ольги Мочульської.
39. Київ, Росія, 22 лютого 1943 р. Лист Марії Грушевської до [Марти Левицької].
40. Київ, Росія, 27 серпня 1944 р. Лист Марії Грушевської до Марії Дем'янівни Деркач.
41. [Київ, Росія, січень-березень 1947] р. Лист Марії Грушевської до п. Нікодемівич [Казимири] і Деркач Марії Дем'янівни.

Розділ II

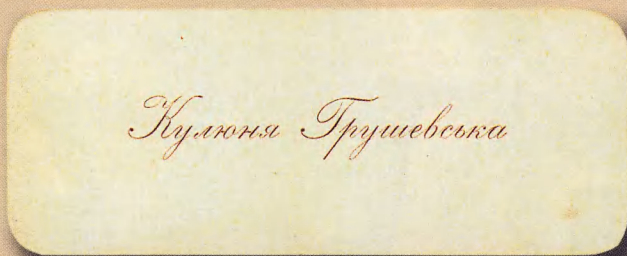
СВІТЛИНИ АДРЕСАТІВ ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА, МАРІЇ ТА КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКИХ

Катерина Грушевська.
Львів. [1909-1910 рр.]

*Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3991, інв. № 90 МЕМ.*

Візитна картка Кулюні Грушевської.

*Дар п. Мирона Деркача.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 2574, інв. № 45 МЕМ.*

Сильвестр Вояковський.
Львів. Фото не датоване.

*Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4020, інв. № 115 ОР.*

Катерина Грушевська, Марія Грушевська, Ольга Мочульська.
Львів. 31 травня 1910 р.

*Дар п. Тетяни Зінько
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 5, інв. № 4 MEM*

Михайло та Ольга Мочульські.
Львів, [1925 р.]

*Дар п. Олександра Микласевича
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 6183, інв. № 154 ОР*

Михайло і Ольга Мочульські.
[40-і рр. XX ст.]

*Дар п. Олександра Микласевича.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 6186, інв. № 157 ОР.*

Зліва направо

**І ряд: Михайло Мочульський, Галина Тишовницька, Яків Тишовницький,
ІІ ряд: Ольга Мочульська, Роман Тишовницький, Володимира Вояковська.**

[до 1940 р.]

Дар п. Олександра Микласевича.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 6195, інв. № 166 ОР.*

Галина та Яків Тишовницькі.
Львів. [20-ті рр. XX ст.]

*Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4003, інв. № 99 ОР.*

Галина Тишовницька з Вояковських.

Львів. [30-ті рр. XX ст.]

*Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4000, інв. № 96 ОР.*

Галина, Яків та Роман Тишовницькі.
[Довголука на Стрийщині. 1920 р.]

*Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4005, інв. № 101 ОР.*

о.Микола Вояковський та Анна Левицька.

Шлюбне фото.
Львів. [30-ті рр.ХХ ст.]

*Дар п. Олександра Микласевича.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 6475, інв. № 212 ОР.*

Модест, Марія з Бальків та Борис Левицькі.
Чернівці. [1913 р.]

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 241, інв. № 5 ОР.*

Катерина Грушевська і Стефанія Левицька.
Львів. [1905 р.]

*Дар п. Тетяни Зінько.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 6, інв. № 5 МЕМ.*

Єронім Калитовський.

[10-ті рр. XX ст.]

Дар родини Зіньків.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4606, інв. № 136 ОР.*

Стефанія Левицька-Калитовська.
Львів. [10-ті рр. XX ст.]

*Дар п. Анни Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 1546, інв. № 76 ОР.*

Стефанія Калитовська з Левицьких.
Перемишль. [1900 р.]

*Дар родини Зіньків.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4591, інв. № 126 ОР.*

Павло Калитовський.
Стрий. [1909 р.]

*Дар родини Зіньків.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4595, інв. № 130 ОР.*

Марта Калитовська.

Львів. [1917 р.]

Дар родини Зіньків.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4598, інв. № 133 ОР.*

Марта Калитовська.

Стрий. [1925 р.]

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 244, інв. № 8 ОР.*

Михайло, Марія та Катерина Грушевські з родиною.

Криворівня. 1912 р.

Зліва направо

І ряд: Марта Левицька, Стефанія Калитовська,
Марія Грушевська, Людмила Савицька, Катерина Грушевська.

Діти: Тетяна і Павло Калитовські.

II ряд: Єронім Калитовський, Йосиф Савицький, Михайло Грушевський.

Дар п. Тетяни Зінко.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 8, інв. № 7 МЕМ.*

**Родина о.Сильвестра Вояковського
в день 50-тиліття його священства.**

[с.Богданівка]

Зліва направо

сидять: Людмила Савицька з Левицьких, Галина Тишовницька з
Вояковських, Яків Тишовницький, о.Сильвестр Вояковський,
Ольга Мочульська з Вояковських, Ольга Микласевич з Левицьких,
Володимира Вояковська.

Стоять: Гнат Тишовницький, Анна та о.Микола Вояковські,
Роман Тишовницький.

Дар п. Олександра Микласевича.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 6753, інв. № 297 ОР.*

Вікентій та Ольга Микласевичі.

Шлюбне фото.

Львів. 12 серпня 1913 р.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 239, інв. № 3 ОР.*

Вікентій Микласевич.
Стрий. [20-ті рр. XX ст.]

Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3982, інв. № 92 ОР.

Вікентій та Ольга Микласевичі.
[Середина 1910-х рр.]

*Дар п. Анни Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 1556, інв. № 82 ОР*

Олександр та Ксеня Микласевичі.
Калуш. [1921-1922 рр.]

*Дар п. Олександра Микласевича.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 7210, інв. № 371 ОР.*

Родина Микласевичів.

Зліва направо: Олег Микласевич, Вікентій Микласевич, Олександр Микласевич, Ольга Микласевич з Левицьких, Ксенія Микласевич. Стрий. [40-ті рр. XX ст.]

Дар п. Анни Микласевич.

*Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 1555, інв. № 81 ОР.*

Олександр-Всеволод, Ксенія-Марія, Олег-Андрій Микласевичі.
Львів, 1985 р.

*Дар п. Анни Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 1548, інв. № 78 ОР.*

Марта Левицька.
[Перемишль]. Фото не датоване.

*Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 4027, інв. № 122 ОР.*

Марія Деркач.
Прага. [1921 р.]

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

Марія Деркач з сином Мироном.

Львів. 30-ті рр. XX ст.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові.

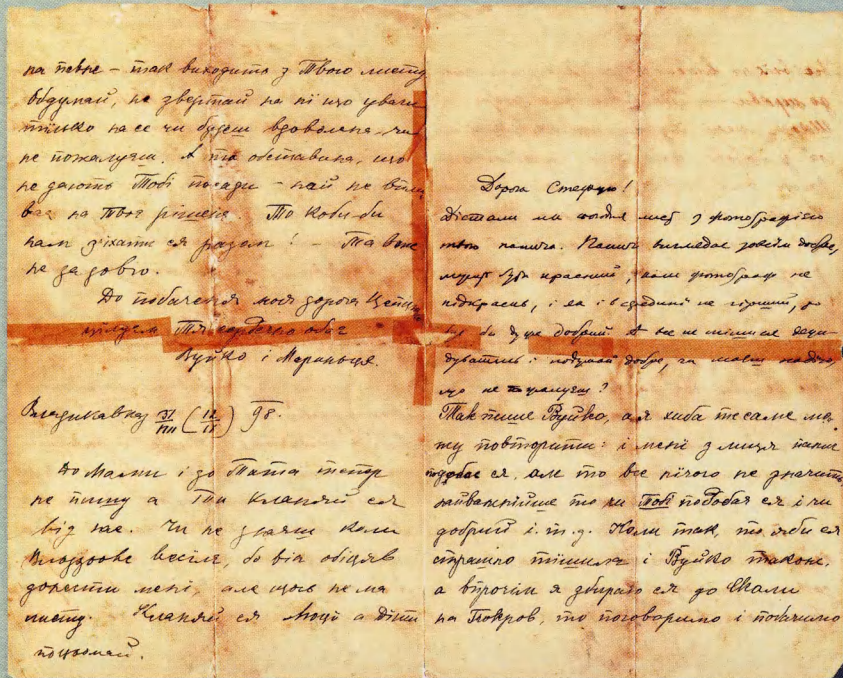
Розділ III

ЕПІСТОЛЯРІЙ
МИХАЙЛА, МАРІЇ ТА КАТЕРИНИ ГРУЩЕВСЬКИХ

29.11.1820.

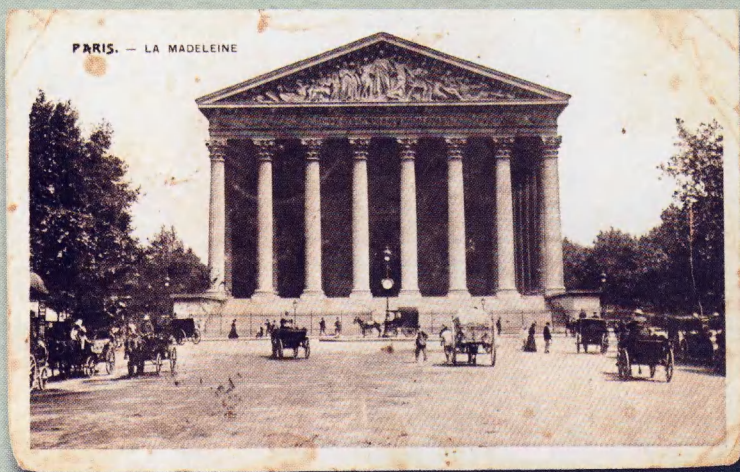
Дорогий Вінок! Сьогодні ми вогне вітати
до Києва. Кічка має мою діраку певно
меша; сердечко дякую за те що всі пак
гарно нам вилотув. Не все мені, чи дай
треба уникати, приймати і...
моя ідейців, чи тебє
... Мадрид за...
... Сидри...
... поновити тебє...
... Ма не заперко...
... мислеться, що споряди...
... Кимашеву, що "погано" догори
... вона уфудилаб - віддала свою...
... Сидра, який...
... величезний! Як друковане...
... щоб у нас уфудили - не дит...
... на сорідивий догори ви, можна
... що не діреш, але вони давали

Ваші М. М. К. 15

Спільний лист Михайла і Марії Грушевських до Стефанії Левицької.
Владикавказ, 31 серпня (12 вересня), 1898 р.

Дар пп. Андрія та Віри Зіньків.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 9100, інв. № 228 MEM.

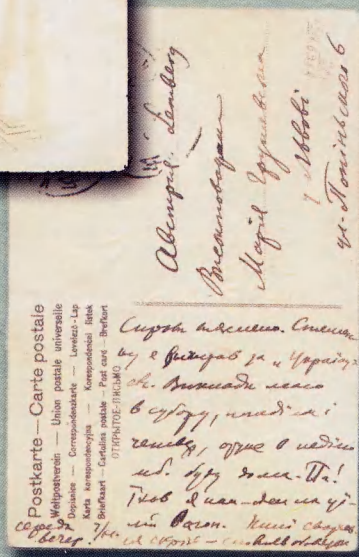
Вітання Михайла Грушевського Сильвестру Вояковському.
Париж, Франція, 29 квітня 1903 р.

Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3951, інв. № 55 MEM.

Лист Михайла Грушевського до Катерини Грушевської.
Київ, 10 лютого, 1907 р.

Дар п. Ярослава Гнатіва.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 8866, інв. № 223 МЕМ.

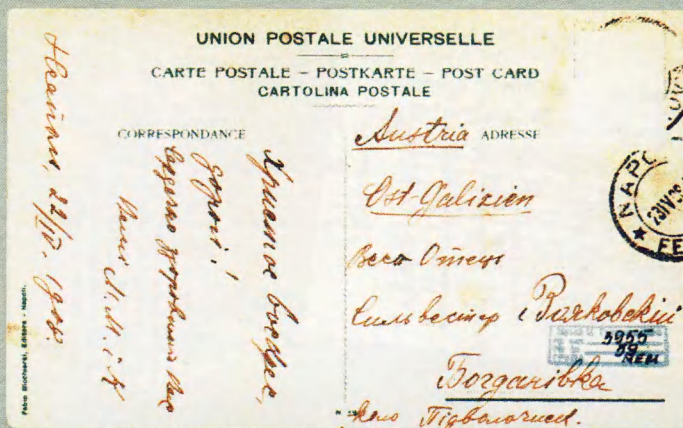
Лист Михайла Грушевського до Марії Грушевської.
Київ, 07 листопада 1907 р.

Дар п. Ярослава Гнатіва.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 8869, інв. № 226 МЕМ.

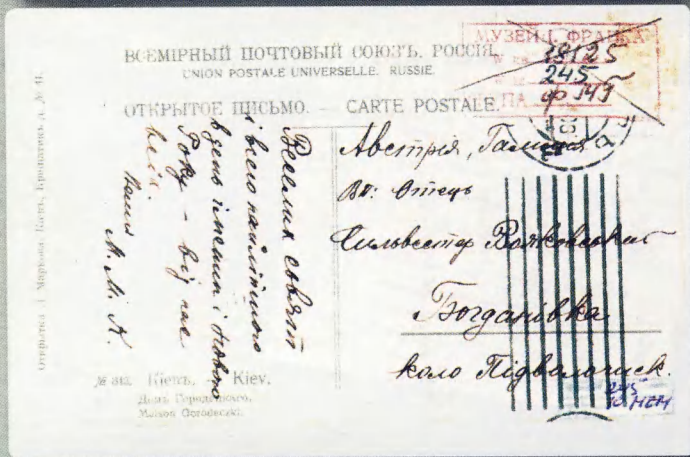
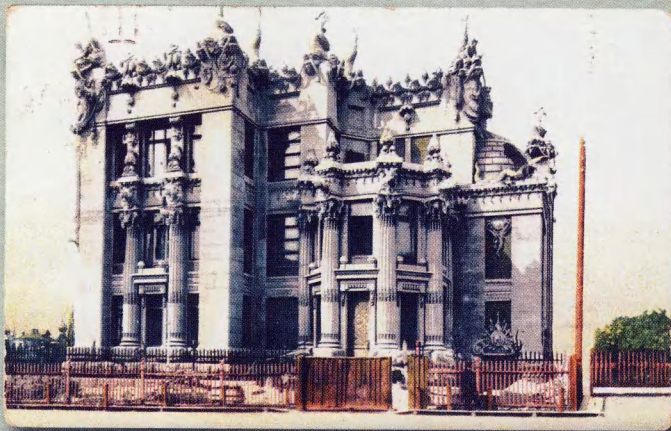
Лист Михайла Грушевського до Марії Грушевської.
Київ, 19 листопада 1907 р.

Дар п. Ярослава Гнатіва.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 8868, інв. № 225 МЕМ.

Вітання родини Грушевських о. Сильвестру Вояковському.
Італія, 22 квітня 1908 р.

Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3955, інв. № 59 МЕМ.

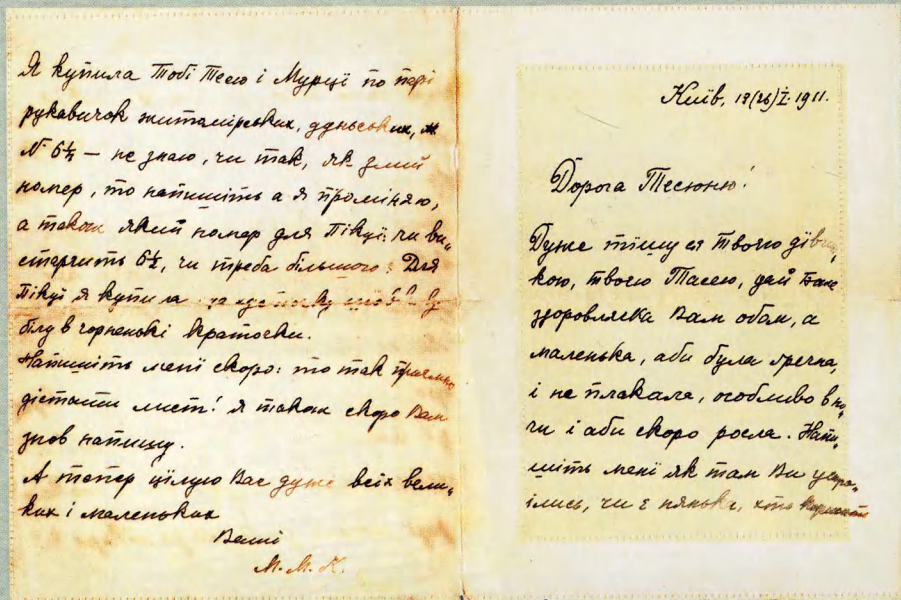
Вітання Марії Грушевської о.Сильвестру Вояковському.
Київ, 03.09.1908 р.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 245, інв. № 10 MEM.

Лист Михайла Грушевського до Катерини Грушевської.
Санкт-Петербург, 1909 р.

Дар п. Ярослава Гнатіва.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 8867, інв. № 224 МЕМ.

Лист Марії Грушевської до Стефанії Калитовської.

Київ, 13 (26) січня 1911 р.

Дар родини Андрія та Віри Зиньків.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3956, інв. № 60 МЕМ.

Лист Марії Грушевської до Ольги Вояковської.
Равенна, Італія, 26 вересня 1911 р.

Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3957, інв. № 61 MEM.

Ми з дівчанкою почили собі нові
сухий-літні, даємо серці.

Тогорічного весня, каменю і вітер,
хоч сьогодні вітер якийсь теплий,
Галина Віноса хора, я вже даємо
підтяжка, хвороба серця; біди вони!

Вже блідого свята, я не брешу
маєти рагу, бо мені помагає
Здорові і вже інсульт по брешу,
толку тепер по здоров'яю нас
всіх і бажаю Вам щастя і здо-
ров'я!

А тепер цілю місяць

Ваш
М.

14/18

Дорога Ольга!

Ми пишемо що не діємо
ні одного місяця від нас, але
се дуже бо я писала Мелі
і писала що може була не
небудь мати мене. Дуже
у Києві був Галина, був
Жанна Павлина так що
може ті проки похиталися,
погали мамові. Мо
що з хвилиною з Галиною,
потім хвали, але даємо
не правдиво, сьогодні хвилиною
фізично. Вона, вона була
майже все для місяць, даємо
черезного духа, але дуже про-
ходять, і що дні кожному
до неї. В дівчанку переїде
Жанна і даємо з Галиною.
Галина ви, Коли Ми збираємо

Спільний лист Катерини і Марії Грушевських до Ольги Мочульської.
[Київ], 27 березня [1913 р.]

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3958, інв. № 62 МЕМ.

Бо він тама буде дуже хорошидо.
 А тепер будьте здорові,
 щільно вас всіх дуже, дуже.
 Маріє

М. М. К.

К. 2/1 1919 Дорогий мій!

Передане через охазію мамі і вас
 працює через ту саму охазію,
 євдо́ю п. Федора Камішового
 в Томську (Томську губернію далі
 в кінець мамі) пам'ятаю мамі
 про всіх вас - що ви робите,
 що вдалося у вас кувати? Як
 писала вам два рази, а втім
 того ще Курці окупили і не зна-
 ми подіставали вас?

У вас знов переїзди, трясина
 тепер краше, будає можна
 ходити везти? Як вдалося
 справи не дуже веселі - з різних
 сторін ерудити двох війна, але
 може тоя дещо двоє вийде
 і з цього.

З Новим Роком і з святанням

Лист Марії Грушевської до родини Калитовських.

Київ, 2 січня 1919 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
 кн. вступу № 3960, інв. №64 МЕМ.

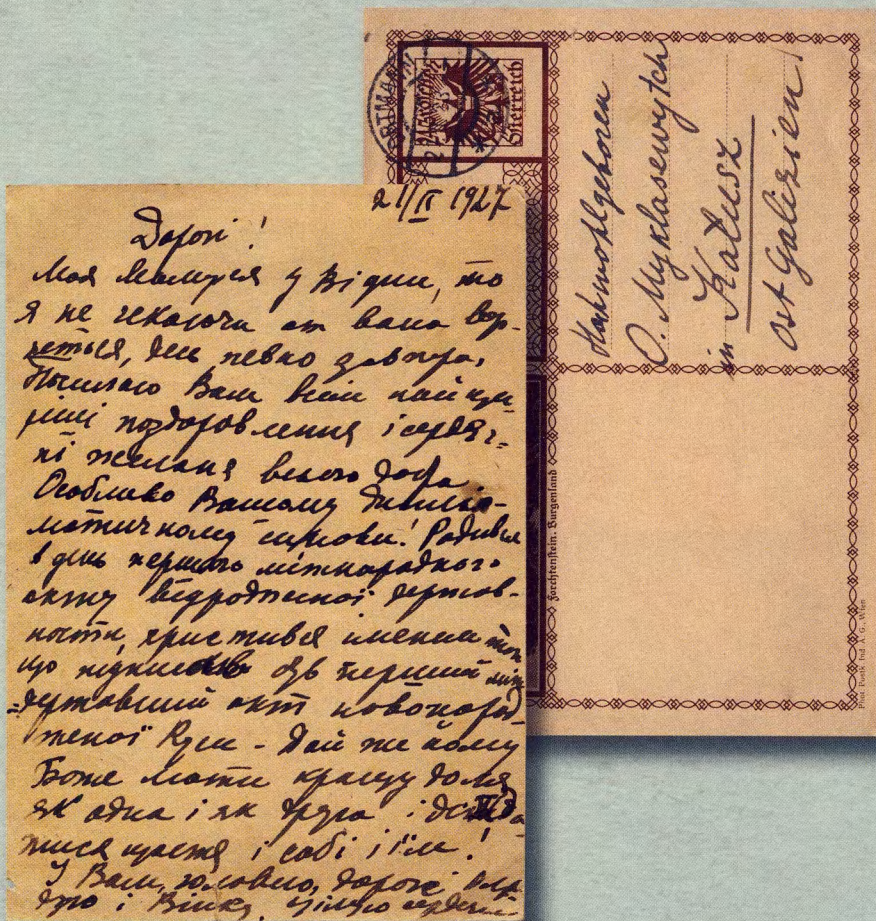

Вітання Марії та Катерини Грушевських Марті Левицькій.

Відень, Австрія, 29 грудня 1927 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3961, інв. № 65 MEM.

Лист Катерини Грушевської до Ольги Микласевич.

Ортманн. Австрія. 21 лютого [1927 р.]

Дата на поштовому штемпелі 21 лютого 1928 р.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові,
кн. вступу № 9101, інв. № 229 MEM.

2/III. Д.

i
i
i

Дорогі: Владиславе, Віршу і всі діти!

Передусім вітаю Вас з Вашим маленьким хлопчиком
 бажаю йому і Вам всего наилучшего и радостей и здоровья
 и всего хорошего! Хай росіє великий, розумний і добрий,
 особливо добрий - бо як прикметило знов стая досить рідко
 а се, на мій погляд - найважкіше. Але малоги такий
 образ доброти перед очима як його мати і - нарешті
 Мама - се йому не б

Фрагмент листа Марії Грушевської до Ольги і Вікентія Микласевичів.
 [Київ], 2 березня 1928 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
 кн. вступу № 3962, інв. № 66 МЕМ.

Богородице, Ольго, Віслюк і діти!
Мілючи що одержав радішу вісно що українськ
ки сей світ промодявити Олега - Андрій,
сердечно вітаю і вас і бабусю,
„адієвме догнали“, ви кажуєтє чимі землем
підручє - побачити ієо великим, дідом,
родити і курсивам.

Фрагмент листа Михайла Грушевського до родини Микласевичів.
[1928 р.]

Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3953, інв. № 57 МЕМ.

29 IX 1930.

Дорогий Вікентю! Сьогодні ми вогань відїду
до Києва. Києва вам мену дірали невар
меша; сурволю дякую за те що все на
гарно нам вимовив. Не все мені, чи бачи
треба чинити, прибіжати ібо, щоб дік
мову підписав, чи павар се все не має
журіки? Мабуть риставили в Києві
меша від ак. Сидирівки, що дірали
на тім поговори турки, в 20х дик
вересня. Та не жасно від сурвудити
сторони меша і щоб се форма правди
і закрити Кисловську, що погані дороги
на кону вона муріла - віддала село сурва
в руки банди, ані муріла і на іфр-
тичі форм вимовили (се друковане сурва
на гарні), щоб мурі урвони - не дік се
і дік себ. На сурвудити дороги ви, меша
дуріла, нігто не дірали, ані меша дуріла

Ваші М. М. К. Г

Лист Михайла Грушевського до Вікентія Микласевича.

[Кисловодськ], 29 вересня 1930 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3954, інв. № 58 МЕМ.

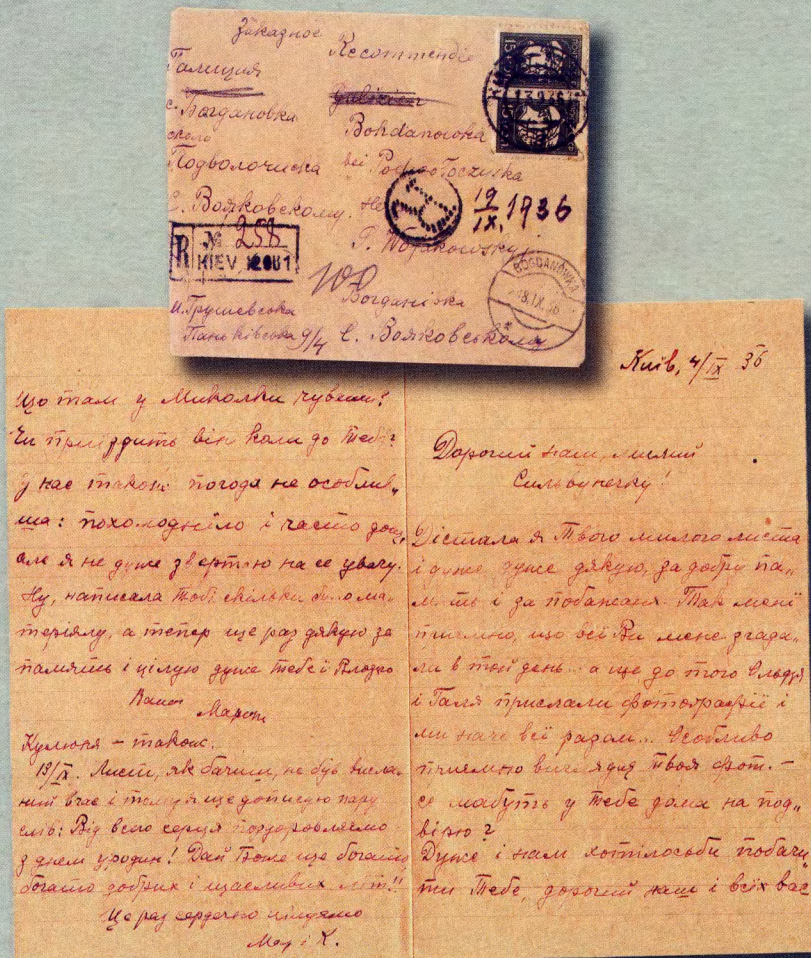

Лист Марії Грушевської до Сильвестра Вояковського.

Москва, 28 серпня 1933 р.

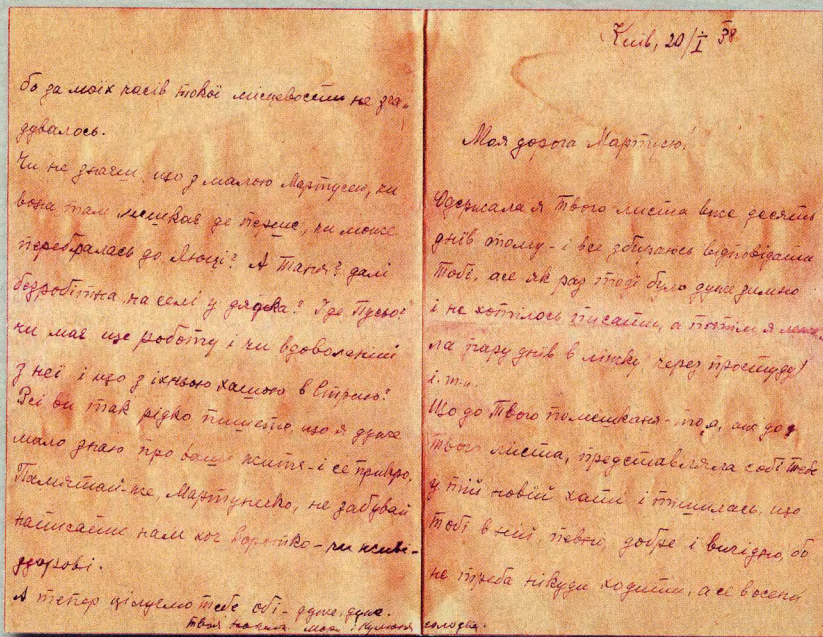
Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3966, інв. № 70 МЕМ.

Лист Марії Грушевської до о.Сильвестра Вояковського.
Київ, 4 вересня 1936 р.

Дар п. Любомири Микласевич.
Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3968, інв. № 72 MEM.

Лист Марії Грушевської до Марти Левицької.

Київ, 20 січня 1938 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
 кн. вступу № 3970, інв. № 74 MEM.

Київ, 28/Х 1940

Дорогі мамі, Оленці!... Дуже я Вас розумію і відчу-
ваю втрату. Ваше горе... мене торкнуло від трагічного Вашо-
го виступу. Якимось чином з огляду на відривку. Але я
згадує як мені, маючи Вас патетичнішою, що се не буде
дуже далеко, до отримання виступу в Києві - об-
в'язки. І тільки тільки добрих, даєть, дуже
добрих: це вразі урядових, політичних і літературних
допомог. Се я думала на разі довідалася за втраченим
днем. Бо мислю Твого, дорогий Віно, озвучили в відрив-
рано. Ми мамі зробили ним, мені як свідати, сестри
присилити - щиро, але вислали тільки в довідалася
з того овладно про Ваше життя... Тількима в дуже
критично його надійним перед те, що помістив

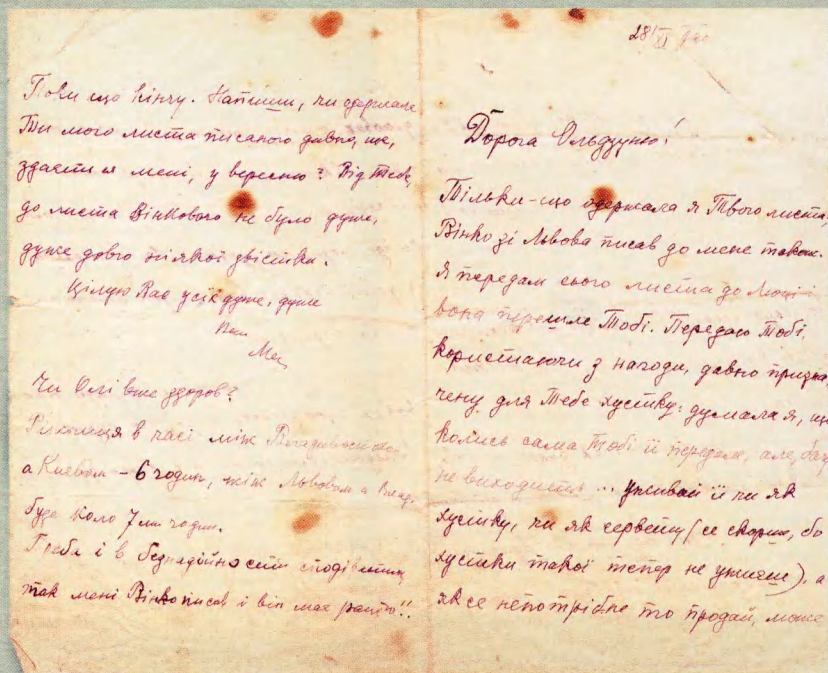
нового і мислю довели сама, вже третій рік!
повертаюся до вас парів, але оті вже тільки мені
і не маю від неї ніякої звістки, всіма, що
пала від неї, се була коротка телеграма з відра-
но, в якій вона писала мені, що здорова і що
як зрешт, се було серце! Так в отій півріччю
про неї було. 1/2 тількима тількимаю до втраченим і
не маю ніякої відомості про неї і маю...
Дуже у вас світо Мартию змисли то тількимаю її рини-
ти: в вас даю до неї і писано, а вона до мене не
пише... але, правда скверно, тількимаю тількимаю рарів
тевеші, та що тількимаю - нема сили...
добри-що, досить. Якщо буде тількимаю на шість років,
то, розумію, заручити тількимаю, а тількимаю щиро
Ваша всіх дорогах моїх дуже дуже
Катерина Грушевська

Лист Марії Грушевської до [Ольги і Вікентія Микласевичів].

Київ, 28 жовтня 1940 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3974, інв. № 78 MEM.

Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич.

[Київ], 29 листопада 1940 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3975, інв. № 79 MEM.

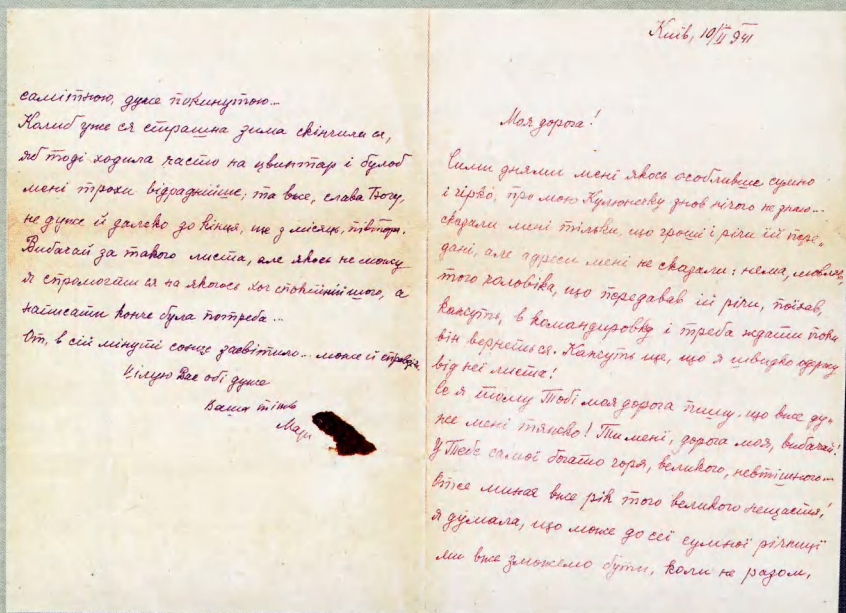
28/12/1940.

Дорогі мої! Дуже втішилась твоїм
листом, дорога Олю, і думаю, що згодом
така продай, хоч і не має вартості. Обов'язково
мають графіти, коли вони потрібні.
Світлані Любомир - може вона довідається
в театрі: там купили, думаю.
Лесви дуже раджу оркестру, з якою
погляду.
Якщо що зможу (думаю, що так) то приїду
Лесви пару рублів на какао і шоколад, аби
скоріше приходив до здоров'я.
Рід моєї дорожій, нещасній на мало вте
підтій місяць підкої відомості: муди
ка твоя, несподівана!
Цілую вас усіх дуже.

Лист Марії Грушевської до Ольги Микласевич.
[Київ], 28 грудня 1940 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3977, інв. № 81 МЕМ.

васильтотою, дуре покинутою...
 Калю зме ся еспрашна дима скінчила а,
 як тоді ходила кастю на цвиготтар і брлюб
 мени трохи видраджіше, та все, слава Твою,
 не дуре і далеко до кінца, як з містечк, півтотт.
 Видікаєш за тавого миста, але яхос не мисту
 и спрощаєш а на яхосе до спокійніи миста, а
 написайи вонє сума потреба...

От, в сій мінуті сонце давтітало... мисте і спрощаєш

Вішмо все об, дуре

Ваша тінь
 Марі

Київ, 10/II/94

Мая дорога!

Вили думали мене яхосе споблажене сучно
 і кірко, про мою Кривошеву дуров кірко не дуре...
 стварили мени тітальки, що зрощі і рідка ії тітас,
 дачі, але ярреси мени не скармили: несли, мисте,
 того калюбіка, що передавав ії рідка, тітальк,
 калюбіт, в калюбіт і тарада мисте іїтальк
 він воджеєш а. Калюбіт ма, що з мистеко сучно
 від неї мисте!

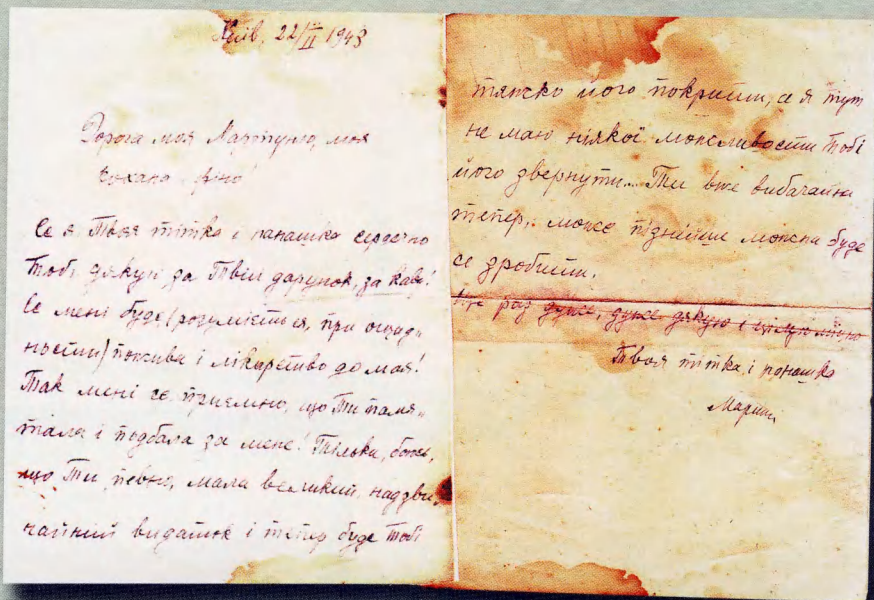
Се в мисту твої мая дорога тилу, що все дур,
 не мени тітальк! Та мени, дорога мая, видікаєш;
 у тебе сучно обатио горя, великого, невітінного...
 втее мисте все рік того великого невітінного,
 и думала, що мисте до сїї сучно рідкаці
 ми все зможемо бїти, коли не рощаєш,

Лист Марії Грушевської до Ольги Мочульської.

Київ, 10 лютого 1941 р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
 кн. вступу № 3979, інв. № 83 МЕМ.

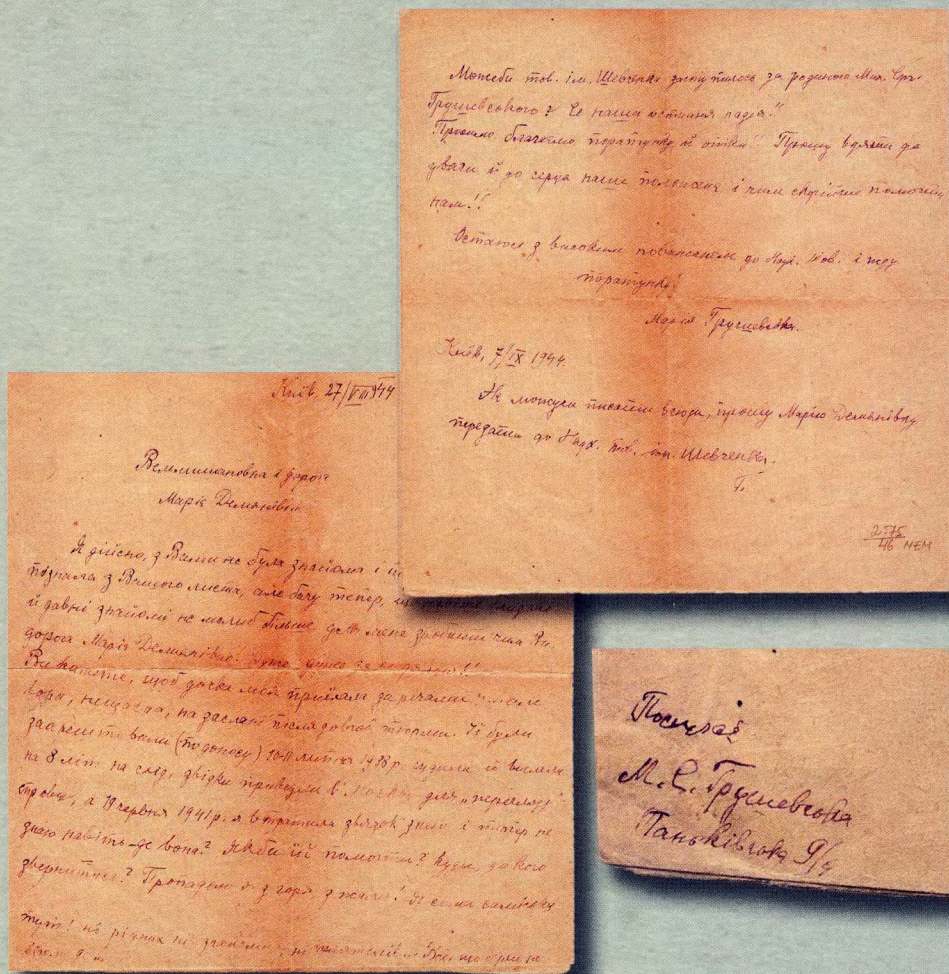

Лист Марії Грушевської до Марти Левицької.

Київ, 22 лютого 1943р.

Дар п. Любомири Микласевич.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 3980, інв. № 84 МЕМ.

Лист Марії Грушевської до Марії Деркач.

Київ, 27 серпня 1944 р.

Дар п. Мирона Деркача.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 2575, інв. № 46 MEM.

Лист.
Пан
Никодимович
вул. Задарівська, 17. II
Держкач
Марії Денісовни

М. Марії Денісовни
Держкач.
Вашу прохання сі рідко
чи не пресила і подорожувати
цєю справою до Києва, і в разі
неуспіху, просити в прит.

(п. Никодимович) 2576
47 MEM
нідеману зрештою
серця, а відомого, а
только не вказав серця
і давсім без серця, трасу
мати се на увазі.
Ваш. М. Грушевська

14207 - 1720 крб.
300 р. (триста крб.
ка ралучок рідки
Грушевської (села
і срібних) одржав
Д. М. Грушевська
1. II. 1947.

Лист Марії Грушевської до Марії Держкач.

На адресу п. Нікодемівич.

Розписка Дениса Лукіяновича.

[Київ, січень-березень, 1947 р.]

Дар п. Мирона Держкача.

Фонди Державного меморіального музею Михайла Грушевського у Львові
кн. вступу № 2576, інв. № 47 МЕМ.

К О Н Т О Р А
ИЗДАНИЙ
С. Ф. ГРУШЕВСКАГО

Милостивый Государь!

За смертью отца моего С. Ф. Грушевскаго († 27 января с. г.) ведение дѣлъ по его изданіямъ согласно воли покойнаго перешло ко мнѣ, какъ къ старшему сыну. Поэтому по всѣмъ дѣламъ относящимся до изданій покойнаго прошу обращаться ко мнѣ, впередъ до дальнѣйшаго извѣщенія. Книжки съ прежнею уступкою будутъ выдаваться и высылаться изъ склада В. В. Думнова въ Москвѣ за уплатою денегъ на мѣстѣ, съ надлежащимъ платежомъ или за предварительнымъ получениемъ мною денегъ почтою или переводомъ. Распоряженія о высылкѣ будутъ производиться немедленно.

Львовъ, 10 (23) марта 1901 г.

Съ почтеніемъ

Михаиль Грушевскій.

Адресъ для писемъ (достаточно адресовать по русски):

Львовъ (Австрія). — Профессору университета М. С. Грушевскому.

Для страховой и заказной корреспонденціи: Lemberg (Австрія). Universitätsprofessor Michael Hruschewski.

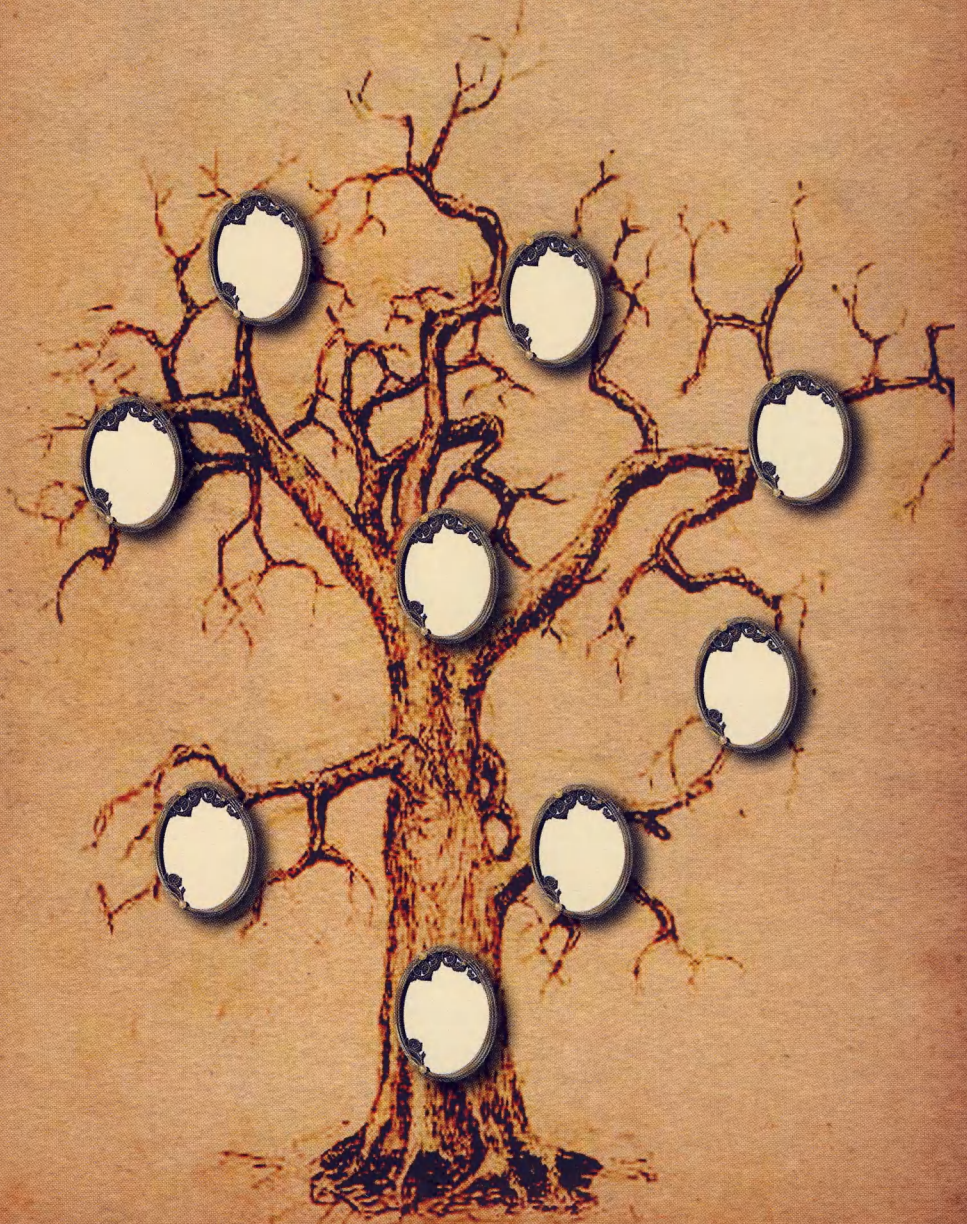
Деньги слѣдуетъ высылать въ обыкновенныхъ денежныхъ пакетахъ, копейки — марками.

**Лист-розпорядження Михайла Грушевського,
до управи «Контори изданій С.Ф. Грушевскаго»
про успадковане ним авторське право на видання праць батька —
Сергія Федоровича Грушевського.**

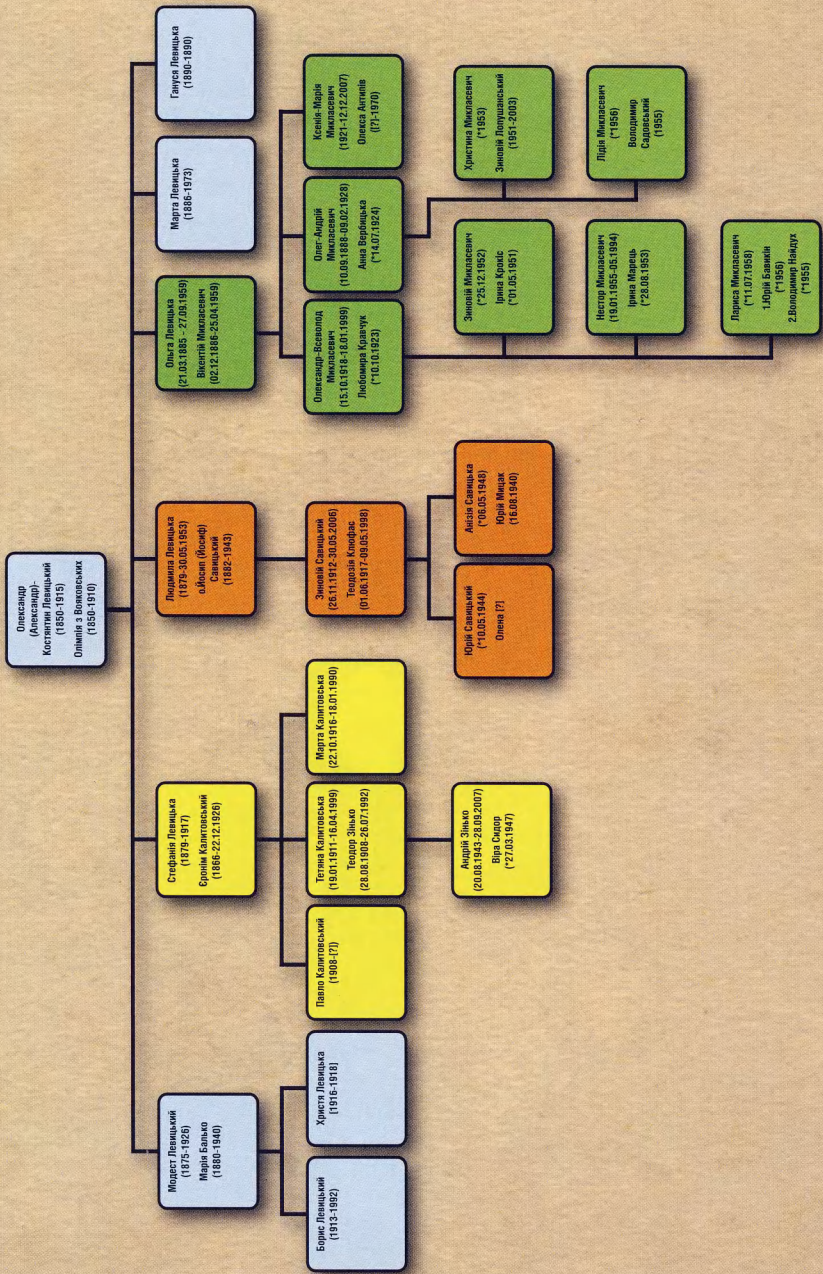
Одне з останніх надходжень до фондової меморіальної колекції музею.

Розділ IV

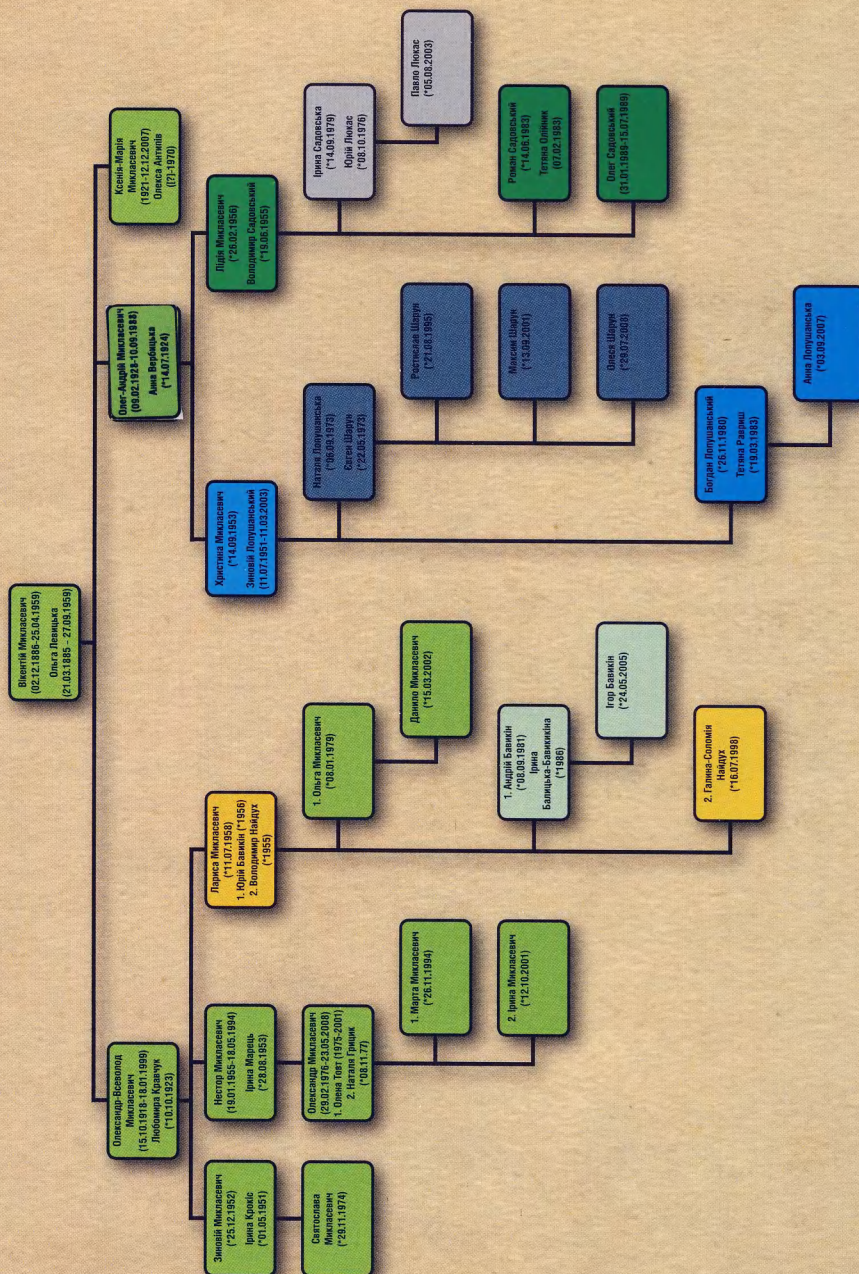
РОДОВІДНІ ДЕРЕВА РОДИНИ ГРУШЕВСЬКИХ

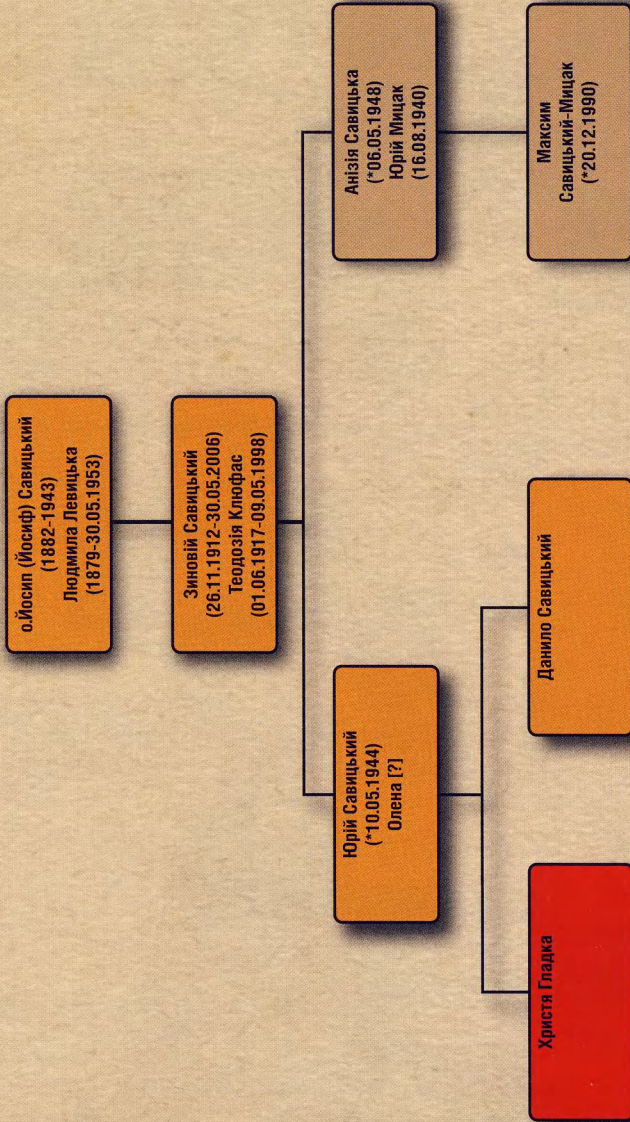
Родовідне дерево ЛЕВИЦЬКИХ

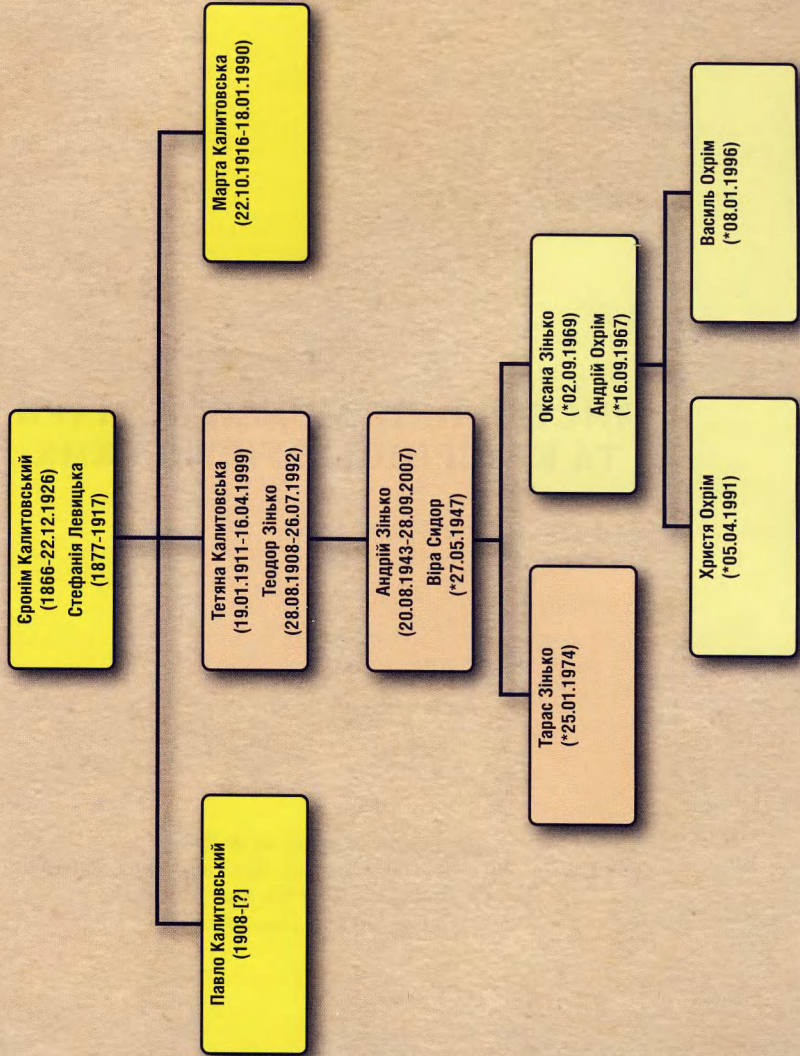
Родовідне дерево МИКЛАСЕВИЧІВ

Родовідне дерево САВИЦЬКИХ

Родовідне дерево КАЛИТОВСЬКИХ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ
Державний меморіальний музей Михайла Грушевського у Львові

**ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА, МАРІЇ
ТА КАТЕРИНИ ГРУШЕВСЬКИХ**

Підписано до друку 01.09.2008.
Формат 60 x 90 1/16. Папір кр. мат. Друк офс. Гарн. Peterburg
Умовн. Друк. Арк.9,5. Обл. вид. Арк. 9,67
Тираж 1100 пр. Зам. № 1-1

Друкарня видавництва ПП "Мульти Арт"
80380, с. Гряда, Жовківського р-ну Львівської обл., вул. Шевченка, 5

